

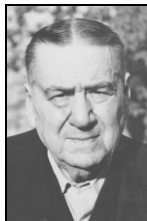
Jeszenszky-krónika

1818-1900

*Egy mezővárosi kisenemes és emlékezései
a XIX. századból*

Jeszenszky Ferdinánd
(1818 – 1901)

Jeszenszky Ferdinánd
unoka
(1882 – 1965)

Jeszenszky Iván – író
dédunoka
(1945 –)

A kötetet tervezte és szerkesztette:

Jeszenszky Iván

Az emlékezést sajtó alá rendezte, jegyzetekkel
ellátta, és az utószót írta:

Dobszay Tamás

A képeket válogatta:

***Jeszenszky Iván, Hermann Róbert,
Dobszay Tamás, S. Király Béla***

A helységleírásokat válogatta:

S. Király Béla

Lektorálta:

Bácskai Vera

Jeszenszky-krónika
1818-1900

Egy mezővárosi kispalota és emlékezései
a XIX. századból

Alterra
Svájci-Magyar Kiadó Kft.
Budapest, 2010

© Jeszenszky Iván, 2010

Felelős kiadó: Batári Gábor
Fedélterv: Pintér László
Készült: *PB Dolgozószoba Bt.*, Budapest
ISBN 978-963-9785-39-7

Előszó

*E*zek a feljegyzések egy kisnemes származású Békés megyei mezővárosi polgár visszaemlékezéseit tartalmazzák. Jeszenszky Ferdinánd 1818. október 19-én született, és 1901. március 18-án távozott az élők sorából. Átélt a magyarországi polgári átalakulás időszakát, részt vett a szabadságharcban is, élete különböző szakaszaiban számos foglalkozást, életformát kipróbált. Emlékeit nem sokkal halála előtt, 1899-1900-ban jegyezte le. Az emlékezés középpontjában nem a „nagybetűs történelem”, hanem az egyéni életút állott; ezt a lejegyzés célja és körülményei magyarázzák: az írás családtagoknak készült.

A világról és az akkori Magyarországról az emlékező nem rendelkezett átfogó ismeretekkel. A kisember szemszögéből nézte mind a hétköznapijaiba betörő viharos történelmi eseményeket, mind pedig a világot és az ő életét lassabban, kevésbé látványosan, de annál nagyobb erővel alakító társadalmi folyamatokat. Ugyanakkor – talán a nemesi származás adta öntudattal felvértezve – a parasztság soraiban szokásoshoz képest nagyobb tudatossággal figyelte környezetét, ezt jelzi az emlékek rögzítésének igénye is.

A feljegyzések bepillantást engednek a kor hétköznapijaiba, a mezővárosi kisnemesek, kisiparosok, cívisek társadalmába, életviszonyaiba, mentalitásába, de az uradalmak és a kialakuló nagyváros világába is. Az egyéni életút fordulói fényt vetnek arra, hogy milyen változást, milyen nehézségeket és lehetőségeket hoztak az alföldi mezővárosokban a bontakozó tőkés modernizáció körülményei. A tanultabb emlékezők, közszereplők feljegyzései mellé odaállíthatjuk kisember prózaibb tapasztalatait a XIX. század történetéről és a szabadságharc eseményeiről. A szerző szakadatlan küzdelme, hogy úrrá legyen a partikuláris világát veszélyeztető erőkön, a szokott környezetéből őt kiragadó, cselekvésre, értékelésre készítő események, a belőlük fakadó fordulatok történetek, és az emlékező világlátása, mesélőkedve érdekes és értékes olvasmánnyá is teszik a feljegyzéseket.

Budapest, 2010-03-15

Jeszenszky Iván

1899. Szeptember hó 22. Isten kegyelméből elértem 81 évet 27 nap hijával e földi életemben, amidőn elhatároztam magamat e lefolyt életem alatt velem történt némely jelesebb eseteket, gyermekeim és unokáim részére leírni, azon hitben miszerint kerül köztük, amely méltatja az átolvasással.

Kezdem születésemtől. Születtem Szarvason 1818 év október hó 19-én, amely név rám is ruháztatott* a szent keresztvíz által. Atyám nemes Jeszenszky János*, édesanyám Prepeliczai Erzsébet. Szüleim gondviselésök alatt elértem a hat évet, iskolába adtak s hat évig jártam iskolába.*

Ezen iskolai időm alatt történt velem, amiből már gyermekésszel is felfoghattam, hogy Isten gondviselése nagy. Azon időben, még a vizek szabályozása előtt, a sarvasi Körös borzasztó kiöntéseket csinált*, amelyből apám udvarába 12 öl* hosszúságban terjedt el az alsó kerítésnél egy öl magasságban. Szüleim

* *mely név is rám ruháztatott:* okt. 19-e több más név mellett Nándor, azaz Ferdinánd napja is. A korban egyes vidékeken gyakori szokás volt, hogy a gyermek nevét nem a szülők választották, hanem – mintegy Isten akaratát elfogadva – a születés napja által véletlenszerűen meghatározott nevet adták a gyermeknek.

* *Jeszenszky János* a tisztújításhoz Szarvason 1837-ben összeírt nemesek között 713-as számmal szerepel: *Békés Megyei Nemesség Öszve Írása. Szavazati jegyzékül használtatott az 1837-dik esztendei Ápr. 17-én tartott Tisztválasztáson.* Békés Megyei Levéltár. Békés megye levéltára. Közgyűlési iratok. 644-647-837.). A nemesi összeírások másolatát Kósa László bocsátotta rendelkezésünkre.

* *iskolába adtak s hat évig jártam iskolába:* A felekezetek által fenntartott elemi népiskolák a gimnáziumba nem lépő gyermekeket 6-tól 12 éves korig oktatták. A kötelező oktatás bevezetésére ugyan csak 1845-ben történt kísérlet, a protestáns közösségek azonban ezt megelőzően is nagy gondot fordítottak a gyermekek iskolai nevelésére.

* *a sarvasi Körös borzasztó kiöntéseket csinált...:* A Körös vízrendszeréről 1820 körül készült felvétel szerint e folyórendszer 771 ezer hektár árterületéből 256 ezer állandóan vízzel borított vagy mocsárterület. A vidék lakossága tavasszal hetekig rendszeren csónakkal közlekedett.

* *öl:* egykorú hossz mértékegység: 1 öl = 6 láb = kb. 1,6-2 m, 1 bécsi öl: 1, 896 m.

egyszer kimentek a szőlőbe, engem a ház gondviselésére hagytak otthon. Unatkoztam, s kezdtem szórakozásról gondolkozni, kivettem a nagy mosóteknőt a vízre, s beleültem. Szépen evezve elértem az alsó kerítéshez; a víz itt egy öl magasságú volt. Felfordult a teknőm, s én belebuktam fővel az öles vízbe. Úszni nem tudtam, de Isten oltalma alatt sikerült a kerítéshez habuczkolnom. Megkaptam a kerítést s a tetejibe másztam. Úgy ültem a kerítésen, mint a macska a sövényen...

Szarvas városa a múlt század derekán (az 1840-es években)

A szomszédok láttak, de csak azzal vigasztaltak: úgy kell a semmire való fattyjának, majd ad neki az atya. Pedig nekem se forgott egyéb a szemem előtt, csak apám szigorúsága. Megrázódott minden izmaimat, fáztam, reszkettem apám szigorúságától, hogy mi lesz velem. De hála Istennek a teremő szent atyám itt is velem volt, meglágyította apám szigorúságát irányomban. Bekövetkezett az est, láttam amint a felsőkapun bevonult a kocsi. Apám leugrott, s széjjelnézve engem megpillantott a kerítésen. Azonnal felfogta az eset komolyságát, s ment tutajt

keríteni, amilyen többeknél létezett fenyőkből összeverve, milyeneken földet hordtak az épületek körül, hogy el ne düljön. Apám elérkezve a tutajjal egészen közel nyomta a kerítéshez. A legnagyobb szelídséggel lesegített a kerítésről azon szóval:

– Hogy gondoltál ily ostobaságot, hisz ez teknő s nem csónak!

Nagyot lélegzettem a tutaj hátán, talán hálát is adtam istenemnek, de biztosan nem tudom, mert még csak gyermek voltam, de örömöm nagy volt.

Isten kegyelméből elértem 12 éves koromat, kiálltam az iskolából s keresztyénné avatattam, felvettem az úrvacsorát. Apám a műhelyhöz ültetett*. Két évig inaskodtam s 14 éves koromban felszabadítottatott.

Mesterlegény felszabadulólevelének kiállítása (1832 körül)

* *műhelyhöz ültetett*: A szövegből következtethetően az apa szabó volt.

Odaadott egy német szabónak, hogy gyakoroljam magam a német munkában.* Azonban kevés ideig lehettem ezen mesternél. Még fiatalos házások voltak, de alig lehetett hallani naponta, hogy szép szóval illessék egymást. Egy szobába háltunk, s éjjel azon rezzen fel az ember álmából, amidőn egyik ágyból a másikba röpült az éjjeli.

No az ilyen házaseletet ugyan nem lehetett földi paradicsomnak nevezni. Én nagyon meguntam nézni és hallgatni, s felkértem apámat, hogy bocsásson tovább a világba. Apám abba is beleegyezett, és megírta a vándorló könyvemet* az akkori mód szerint.

Gyulára menetelem és az ott létemről. **[1833 körül]**

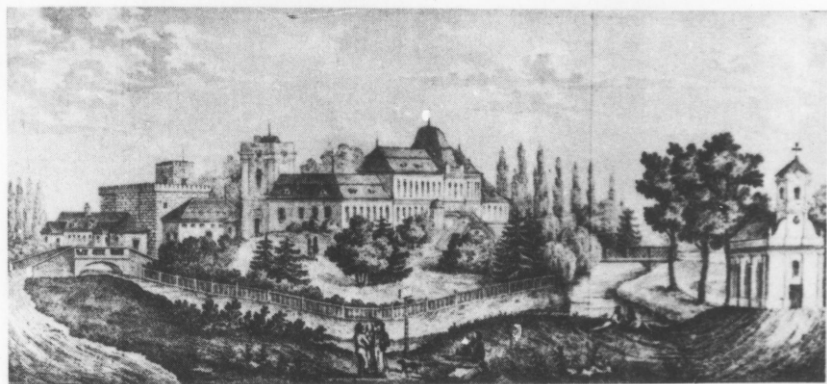
Gyulán állapodtam meg s Huszka nevezetű mesternél kaptam munkát. Libériák* készültek nála valami kék posztóból, igen kemény portéka* volt arra emlékszem, mert ujjam felgyűlt a keménységétől. Itt egyéb nem történt velem.

* *német munkában*: a polgáriasabb „német” viselet elütött a nemesi viselet egyes elemeit is felvevő mezővárosi „magyar” ruhától.

* *vándorló könyv vagy levél*: A vándoréveit töltő, munkahelyet változtató inas vagy céhlegény részére a mester által kiállított, útiokmányul, személy- és erkölcsi igazolásul szolgáló levél.

* *libéria*: inasruha

* *portéka*: áru, termék, itt: anyag

Gyula (1832-34-es években)

Debreczenbeni menetelem és az ott létemről.

Gyuláról vásári alkalommal debreczeni csizmadiákkal mentem Debreczenbe. Először is Kis István magyar szabónál kaptam munkát. Igen tisztességes házaspár volt. Később amint több segéddel ösmeretségbe jöttem, Pető Sándor műhelyében fordultam meg. Pető Sándor amint meglátott hozzám fordult azon kérdéssel:

Maga talán most jött Debreczenbe?

– Igenis! – mondám.

– Kinél dolgozik?

– Kis István úrnál!

– Hiszen az nem magának való, maga fiatal legény, magának tanulni kell! Kis Istvánnál mit tanul? Jöjjön hozzám!

A felhívásnak megörültem, mert Pető Sándor nagyba vitte az üzletet 10-12 segéddel dolgozott. Át is jöttem, hosszas ideig dolgoztam nála 30 kr. heti bérem volt*, később 50 kr. Az

* 30 kr. heti bérem volt...: 1 ft = 60 kr. A szerző nem írja, hogy ezüst vagy váltó-, azaz papírforintról, illetve annak váltópénzéről van e szó (1 pengőforint = kb. 2,5 váltóforint). A kezdő segéd tehát itt fél, majd öthatod forintot

első segédnek egy frt. volt a heti bére, az már az akkori időben nagy fizetés volt. Kerekes Mihály, körösi fiú volt akkor az első segéd, kitűnő munkás és igen becsületes fiatal ember volt, az egyik lábára hibás, mankót használt a bal hónalj alatt. Engem nagyon szeretett és tanított amire csak kértem.

Debrecen 1834-ben.

Történt egyszer, hogy lencsét kaptunk vacsorára, füstölt disznó hússal. Én még a tányéromba sem szedtem, amidőn kezdtek ugrálni az asztaltól:

– Nem kell az ilyen vacsora, pondrós a hús!

keresett hetente, és – mint alább kiderül – tartást (szállás és étkezés) is kapott. Az első segéd fizetése évi kb. 50 Ft és tartás. V.ö. Rác István (szerk.): Debrecen története 1693-1849. (Debrecen története öt kötetben 2.) Debrecen, 1980. 321-325. old. A vásárlóerő érzékeltetésére néhány ár Pestről a húszas évekből (A debreceni árak ettől inkább lefelé tértek el): egy zsemlye 1 váltókr., 1 cipó (17 dkg) 3 váltókr., 1 feketecipó ugyanannyi, 1/2 kg marhahús 12 váltókr., ugyanannyi sertéshús 24-30 váltókr., fél kg szappan 41 váltókr., 1 pint (1,41 l.) tej 12-15 váltókr., egy tojás 1 váltókr., 1 pint sör 12 váltókr. A liszt esetében a harmincas évekre 50%-os áremelkedést tapasztalhatunk, a hús ára viszont nagyjából változatlan. Bélay Vilmos: *Adalékok az ár- és bérviszonyok történetéhez Pest- Budán. (1790-1848.)* In: Tanulmányok Budapest múltjából. XIV. Budapest, 1969.

A nagy lármára betoppant Pető, kérdezve a láрма okát. Nagy gavallér és szép ember volt, beillett volna a zsrnába^{*} is; roppantul megrestelte a dolgot, aminek az lett a következménye, hogy reggelre mindnyájunknak kész volt az útlevele.

En aztán Szabó Sámuel nevű mesterhez jutottam munkába. Ez szegény sorsba volt, 2-3 segéddel sőt, néha csak másodmagába volt. Egy szobába volt lakásunk, műhelyünk, hálásunk. Hosszas ideig voltam nála, meg volt velem elégedve. Nagyon szerette a tubákot^{*}, s papírosból csinált kanalat használt, rendszeren, egy kanállal az egyik orrlyukába, egy kanállal a másik orrlyukába, aztán egyet köhecselt és dolgozott tovább. Az ebéd felett ő vágta a húst, s észre vettem, hogy néha cseppent az orrából; ilyenkor nem fogadtam el, kifogásul hoztam fel, hogy sok levest szedtem. Felesége igen szép és tiszta asszony volt. Gyöngycsirkének nevezték Debreczenbe. Gyermekek nem volt. Szabó Sámuel szeretett vasárnapokon egész éjjelen át a kocsmákban tartózkodni. Történt egyszer egy vasárnap éjjelen, nem-soká lefekvés után a mesterné hozzám szól:

– Ferdinánd kérem, adjon egy pohár vizet, restellek leszállni az ágyról.

Megtöltöttem egy poharat, s odavittem az ágyához:

– Tessék asszonyság!

De asszonyom nem a poharat, hanem a kezemet fogta meg azon szóval:

– Maradjon itt!

– Tessék hát a kezemet elereszteni asszonyság, hadd tegyem a poharat az asztalra!

Azzal az asztalra tettem a poharat, és mentem az ágyamra. Ő azonban egy pár strinflit^{*} egymásba téve összegöngyölte és ágyamba hajította azon szóval:

^{*} *zsrnába*: talán zsúrnál, újság.

^{*} *tubák*: a dohány indián eredetű régi elnevezése. A kifejezést inkább az orrba szippantva élvezett dohányporra használták.

^{*} *strinflit*: harisnya (német)

– Hozza ide a strinflimet Ferdinánd!

Én azon módon visszahajítottam az asszonyság ágyába. Aztán csendesség lett.

A műhely ablaka úgy a szoba ajtója megett volt. Mesterm háttal ült az ajtó felé, én pedig arcczal. Történt, hogy amikdön asszonyom ment ki, az ajtón felvettem szemeimet, ő daczára, hogy férje ott ült, csókot dobott felém, az ujjait szájára illesztve. Én aztán elhatároztam magam Debreczent ott hagyni, nehogy kísértetbe essek, vagy még bot alá kerüljek, mert az asszony igen szép volt.

Lakodalom Debrecenben (1830-as években)

Miskolcra menetelem és az ott létemről.

[1834 k.]

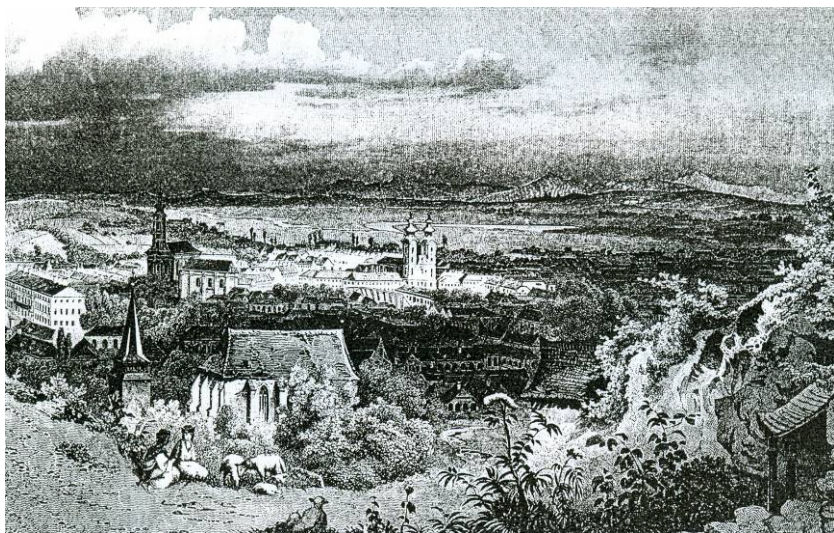
Ennek következtében a debreczeni vásár alkalmával az oda való festőkkel Miskolcra mentem el. Az atyamesternél^{*} jelentkeztem munka végett. Mire azt a választ kaptam, hogy nincs, senki nem kér segédet, de jelentkezsem a zsidóknál^{*}, ami aztán sikerült is. Négy napot kellett várnom, amíg munkába állhattam. Nyolcz krajczár volt még a zsebembe, ezt fel kellett osztanom négy napra. Vettem minden napra egy kr-ért veknyit^{*} és egy kr-ért szilvát, s így takarosán kikosztoltam magamat a négy nap alatt 8 kr-ral.

Igen tisztességes zsidó család volt, de még is nyugtalan voltam. Nemsokára sikerült egy magyar szabóhoz jutnom; jól vitte az üzletet, de nem túlságos nagyba, két segéd és két tanoncczal. Amellett nagy vagyona volt. Herr nevű, igen tisztességes, öreges emberek voltak. Volt egy 14 éves Lézike nevű leányok, akinek részére szerettek volna engem ott fogni, de én még fiatal voltam, alig 16 éves, s emígy búcsút vettem tőlük. Más semmi különös nem történt velem ez idő alatt.

^{*} *atyamester*: a céh által a legények élére állított vagy a legények által választott céhtag mester, akinek a legények felügyelete, ügyeinek intézése volt a feladata.

^{*} *jelentkezzem a zsidóknál*: a céhbe csak a „bevett felekezetű” – Magyarországon a katolikus, református, evangélikus és görög-keleti – iparosokat vették fel, a zsidókat nem.

^{*} *veknyi*: cipókenyér

Miskolc a XIX. század közepén

Egerbeni menetelem és az ott létemről.
[1835-1836 k.]

Eger városába mentem, először egy magyar szabónál kaptam munkát; gyengén vitte üzletét. Fiatal házasok voltak, gyermekök még nem volt, a felesége valami úrilány volt; atyjának nevét nem tudom, már öreges ember volt, sem élet módját ki nem ismerhettem, csak hogy 6 fia volt, és az az egy leánya, akit mesterem elvett nőül.

Történt többek közt, hogy a mesterem apósa azt kívánta, hogy veje segédjeivel házához menjen dolgozni a 6 fia részére, igazgatnia ruhájokat; mind a 6 fia barát* volt, amiből kilátszott, hogy nagy katolikus.

Történt, hogy munka közben megszólított mesterem apósa:
– Ferdinánd, hallom maga lutheránus?

* barát: azaz szerzetes

– Igenis, én evangélikus vagyok, Luther követője!
– De hát tudja-e azt, hogy semmi vallásbeli nem üdvözl, katolikuson kívül?

– Honnét tudja ezt az öregúr?

– A Szentírásból – mond.

– Az a Szentírásban nem létezik, már meg engedjen az öregúr! Az csak a papok átmítása, a szent írásban ez van: Az Isten nem személyválogató, hanem minden nemzetségben kedves néki akár kicsoda, aki őtet féli és igazságot cselekszik.

Megszűnt azonnal az üdvözlési vitatkozásunk, csak rám nézett az öregúr és ott hagyott.

Nemsoká sikerült papi munkába bejutnom, Valentinyi papi szabónál. Már öreges ember volt, 24 éves házasság idejében született egy kis leánykájok, az ott létemkor már négy éves volt a kis leány. Az öreg Valentinyi nagyon megszeretett, hosszas ideig voltam nála, mert az akkori időben nem léteztek varró gépek és a papi munkáknál legfőbb volt a tökéletes egyenlő tűzés és szép lyukkötés. Többnyire magam voltam, nem igen lehetett papi munkába segédet kapni, fizetésem jó volt, amit más, civil munkában nem lehetett kapni.

Az asszonyt nem lehetett igen szépnek mondhatni, de tiszta és rendes a háztartásban. Mégis megtörtént egyszer az, hogy ebéd felett kelkáposzta volt főzelék, s ami nekem jutott, [abból] egy nagy hernyót húztam ki a tányér szélére, az asszony meglátta, átellenben ült az asztalnál, megsápadva felugrott, a tányért elkapta előlem, és kiszaladt vele, de én is kimentem és vagy harmincz évig nem ettem kelkáposztát.

Valentinyi mesterem különös szokásban élt; ellenére annak, hogy pinczéje tele volt borral, ő 4 órákor délután, hogyha Jézus Krisztusnak kellett volna reverendát szabni, akkor is letette az ollót.

Az udvarról a kert alsó végiben is ajtó volt, annak végiben egy kocsmá létezett: Szemétdombnak nevezték. Valentinyi

uram ott ivott este hét óráig, de hét órakor akár kétlábon, akár négykézláb, hazament okvetlen. Vacsorára a műhelyszobába terítették számára, ott vacsorált velem beszélgetve:

– Ferdinánd – mond –, én magát becsülöm, nem leleselkedik asszonyok után, elmen a lányokkal mulatni; ez szép magától, hiszen én ilyen ifjút, mint maga nem tarthattam ennyi ideig, mindjárt összefőzték a levet az asszonyommal, kénytelen voltam odébb adni rajta, akármily szükségem volt segédre; no de maga hamis lutheránus portéka, becsülöm. Az én apám is lutheránus volt, de az anyám pápista lett. Isten bocsássa bűneit! Ezt a kis lányt se én csináltam, de azért nagyon szeretem az ártatlant, hiszen ő nem vétett nekem.

Valentinyi uramnak másnap reggel ameddig a pinczébe le nem ment, és nem ivott, úgy reszketett a keze, hogy nem volt képes szabni, de sokszor az sem használt, kénytelen volt engem szobájába hívni. – Ferdinánd, – mond – szabjon, nagyon reszket a kezem és ez a darab nagyon sürgős.

Így telt az időm. Hosszas ideig maradtam a papi munkákba, mert ahányszor említettem: akarok uram tovább menni, mindannyiszor javított heti béremen.

Egyszer aztán Valentinyi uram Pesten volt portékáért, az asszonyom szobámba jött mintegy éjfél táján, kezében tartva egy forhametlit*, mit akkori időben viseltünk, amelyen egy arany gomb, gombról lecsüngött kis arany láncz, a láncz végén kulcs, a hit, reménység, szeretet képe.

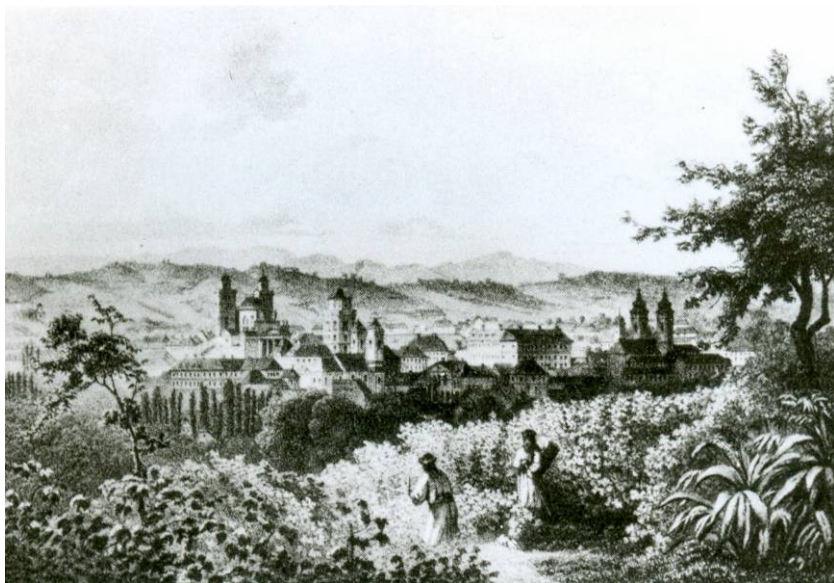
– Ferdinánd, alszik? – mond. – Tessék, ezt magának hoztam, fogadja el!

Felemelkedtem az ágyba mondva:

– Tisztelet asszonyság, ezt el nem fogadhatom, köszönöm, ezt bárki látná a mellemen, megítélne, mert tudná, hogy ezt szabósegéd keresménye nem adja ki. Kérem, vigye el, köszönöm!

Az ajándék 20-25 forint értékű lehetett.

* *forhametli*: mellény

Eger (1837-es években)

Egerben készült egy nagy öttornyos templom, Pircher cég* csináltatta. Az ott létemkor már felszenteléshez közeledett az idő. Roppant sok munkánk volt a nagy papok részére, segédet nem lehetett kapni. Annyira el voltam foglalva, hogy egy hónap alatt nem aludtam, ami 24 órát kitett volna Történt e közben, hogy a szemináriumi kanonoknak is készült több darab ruha, amelyet magam vittem el neki, először is a nadrágot próbálta fel. Lábát bele igazítva körültapogatózott:

– Hm, úgy érzem igen kényelmes, vajjon az öreg szabta-e?

– Biz azt nagyságos tisztelendő úr, én szabtam, mert az öreg Valentinyi uramnak nagyon reszketett a keze!

* *Pircher cég*: az idős emlékező valószínűleg az építetőre Pyrker János László egri érsekre gondolt. A székesegyház tervezője Hild József, pallérja Streimelwöger Mihály. V.ö.: Heves megye műemlékei II. Budapest, 1972. 418. old.

– Hát én nem tudom, amellet, hogy koros is az az ember, még az ivással is gyengíti magát, maholnap szabó nélkül maradunk, én nem tudom, nem akad egy szabó a papi munkába? – mond a kanonok. – Hová való fiam, mi a neve?

Egri kocsmá az 1840-es években

– Jeszenszky Ferdinánd, szolgálatjára nagyságos főtisztelendőúr! Békés megyei, Szarvason születtem!

– Én látom az ügyességét, nem lenne kedve nálunk maradni?

– Nagy köszönettel venném nagyságos főtisztelendő úr, miután máris jól bele vagyok vezetve a papi munkába.

– Mi a vallása – mond.
– Evangélikus.
– Hm. Kár! Így nem lehet, nem volna hajlandó katolizálni?
– Arra kérem, nem vagyok képes feleletet adni, mert az apám szigorú evangélikus!
– Gazdag-é?
– Még igenis szegény, csak a nagy dolog által képes magát családjával fenntartani.
– Jöjjön, nézzon széjjel lakásomon.

Elvezetett három szobán keresztül egy nagy ebédlőbe, onnét egy nagy üveg ajtó szolgált a kertbe, melyben egy széles út, gesztenyefákkal körülvéve, mint egy boltozat alatt vezetett. Közepén nagy gömbölyű térség, közepette asztal, székek. Az asztal mellett ült egy szép leány strikelve*. Annak bemutatott, mond:

– Papi szabó, akarnám, hogy nálunk maradna, mert az öreg Valentinyira nem sokat bízhatunk! – Azzal széket nyomott a kisasszony közelébe; öszentsége is leült, de csakhamar ott hagyott bennünket beszélgetni, mond:

– Dolgaim vannak, mennem kell.

Én meg néhány szót váltottam a kisasszonnyal – szívesen beszélgetett – azzal én is felkeltem:

– Bocsánat kisasszony, mennem kell, sok a dolgunk templomszentelés előtt!

Azzal visszamentem öszentsége irodájába.

No gondolt valamit, mert azt mondja, hogy apja szegény, maga is szegény, sem maga nem segítheti atyját, sem az atyja magát! Ostobaság lenne elszalajtani szerencsáját, amidőn van képessége hozzá; elnyerheti, de mint lutheránus nem! Láttá azt a kis leánykát? Annak van 10 ezer forint készpénze és egy emeletes háza, az mind a magáé lehet, ahhoz a szemináriumi munkához kap két segédnek fizetést, plusz kosztot, kvártélyt. Maga kap a szemináriumi munkák után háromszáz forintot, és szeminári-

* *strikelve*: kötögetve (stricken, német)

umi 50 drb hízóból kettőt választva minden évben. Azonkívül az egész papi munka a kezén lesz. Adok tehát időt a meggondolásra, aztán bármely napon értesítsen, mire határozta magát!

Kvártélyomra* menve küzdöttem ön-ön magammal. Elöttem állt Luther szenvedéseivel, amit kiállott a katolikus papság vak szertartása ellenében; a mennyország és bűnbocsánat pénzért való árulása tetjeiket nagy lelke elnemesíthette [sic!], küzdött ameddig létre nem hozhatta az evangéliom tiszta vallását.

Utána szemem előtt állt az a sok vértanú, Luther követői mit állottak ki a szent vallásért. Ezután előttem fordult meg, hogy a Jeszenszky nagy nemzetség mind-mind evangélikusok a Luther által alkotott vallás követői. Utoljára apám jobb kezét láttam felém fenyegetni, aki keményebben állt evangéliumi vallása mellett, mint egy természetes kő.

Istenem, mit tegyek, – gondolkodtam – de hiszen csak azt az Istenemet-megváltómat fogom imádni, akit eddig, miért bocsájtanám el magamtól az élet szerencséit. Tízezer forint, emeletes házzal bíró szép lány! Legyen a mindenható Isten a vezetőm, legyen meg az ő szent akarata, szent nevében teszem lépésemet, Ő mutatja meg, hogy mit tegyek! Ezzel elmentem N. Kanonokhoz.*

– No mit határozott maga felett?

– Felveszem a katolikus vallást. Megnyugtatta lelkemet azzal, hogy egy Istenünk, Megváltónk van!

– Okosan! – mond, majd meghúzta a csengőt; az inas megjelent:

– Hívja a plebános urat nevemben, hozzám!

* kvártély: szállás

* szeminárium: papnevelde. *szemináriumi kanonok*: A kanonokok közül ekkoriban a papnevelde rektora Kovács Mátyás, a tiszteletbeli kanonokok közül teológiai tanár Ferenczy József. (Schematismus venerabilis cleri diocesis Agriensis ad Annum. 1837. 76-84., 86., 209.,

A plebános* azonnal megjelent. Átadott ő szentsége a plebánosnak:

– Végezzon ezzel a fiatalemberrel, a mi emberünk lesz!

Azzal lementünk a parokjára,* egy pár szót intézett hozzám a kátéból,* azzal az asztalra tette.

– Én úgy látom, ön jó szülőkből származott! Tudja az atyja, hogy ön mit csinál?

– Nem – feleltem.

– És nem jutott még eszébe, nem hatott lelkére, hogy ha atyja vallásos ember, amit hinnem kell, hogy halálra sérti Őt?

– Minden megfordult már előttem, főtisztelendő úr! De nem vagyok képes magamnak tanácsot adni!

– Tehát én személye után ítélve tisztességes szülőktől származott gyermeknek tekintem! Elfogadja tanácsomat?

– Kezeit csókolom, a legforróbb köszönettel veszem főtisztelendő úr!

– De – amit nem is teszek fel magáról – engem el ne áruljon, mert én akkor azonnal rab vagyok!

– Esküszöm!

– Így hát ne tekintsen mint papot, hanem mint valóságos gyermekét szerető apa szólok önhöz! Hagyjon fel mindennel, magának jó vallása van, a vallás nem üzlet! Többeket mutathatok, akik pénzért dobták el maguktól vallásukat, s nézze meg őket, még *csizma sarkjok sincs!*

– Elég, főtisztelendő úr! Kezeit csókolom!

Egészen ellágyultam, megköszöntem szívesen a pap tanácsadását, még azon nap kimentem Eger városából. Pesten állapodtam meg!

* *plebános*: az egri parochus ezekben az években Mészáros Ferenc. (Schematismus venerabilis cleri diocesis Agriensi ad Annum. 1837. 62. old.)

* *parokja*: parochia (lat.) egyházközség, római katolikusok esetében plébánia, s innen plébániaház, lelkészlak. *Parochus*: lelkész.

* *káté*, *katechizmus*: kérdés-felelet formájában megírt értekezés, itt szorosabban véve, ilyen formában kiadott hittani összefoglaló.

Pestre menetelem és az ott létemről.

[1836-1837 k.]

Pesti utamban történt velem, Pender nevű szabó legény volt úti-társam; Pest közelében a földek közt az árkon ült két német. Hozzánk szóltak; hová megyünk, jöjjenek pihenni, már közel vannak Pesthez, még napvilágon beérnek!

Leültünk melléjük. Beszélgettünk. Beszélgetés alatt az egyik német lehúzott a válláról egy posztószél nadrágtartót és összehajtvá kezdte göngyölgetni. A másik hozzá szól:

– Mit csinálsz?

– Próbát akarok tenni, láttam ezt egy helyen még pedig pénzre játszották. Aki a közepibe talál egy vesszővel, az nyer!

És így egy ideig folytatták a játékot egymás közt. Mink bámultuk. Azt mondja az úti társam tótul:

– Tegyük, hiszen jól látom a közepit!

– De hátha elveszítjük? Mit eszünk Pesten? Nem adnak ingyen semmit!

– Ne félj – mond –, add ide azt az öt forintost!

Azon kívül egy fillérünk sem volt! Betette a játékra, közepibe dugta a vesszőt, a posztószél elcsúszott, a vessző ott maradt! A német zsebre dugta az öt forintost és azonnal elloholt. Elbújt az árokban, mely be volt növe minden féle növényekkel. Borzasztó ijedtség lepett meg. Éhen kell meghalni Pesten! Az apám rézfokosa nálam volt, az úti társamra emeltem:

– Keresd a kutyát, mert téged ütlek agyon!

Utánna mentünk, egyik egy felől az árkon a másik más felől. Egyszer kiált útitársam.

– Itt van!

Én mit sem láttam elkeseredésemben, Pender kihúzta az árokból.

– Add ide a pénzemet! – mondtam.

– Nyertem, nyertem – mond a német.

Akkor végig eresztettem rajta a rézfokost.

– Add vissza, avagy meghalsz!

Pestre érkező mesterlegény 1837-ben

Újfent megemeltem a fokost, egyenest fejének irányozva. Egy asszony is volt velük, az kezdett nagyon kiabálni – alkalmasint felesége volt –:

– Add oda! Add oda!

Így aztán kezembe nyújtá az ötöst. Zsebre tettem, és még egyszer végig eresztettem a fokost a hátán.

– Ne kutya rabló, ez a te nyereséged!

Ezzel szerencsésen beértünk Pestre. Lementünk herberk-
re^{*}. Másnap utasítás szerint kaptam kvártélyt a Sarkantyús utczá-

^{*} *herberk*: die Herberge (ném.), szálláshely. Az ipart tanuló vándorlegények számára a céhek külön tartottak fenn szállást.

ba Feter nevű szabónál.* Nem űzte a mesterséget, kosztosokat tartott. Négyen voltunk kvártélyban: két báró fiú* is, kik szabá-
szatot tanultak. Én másnap kaptam munkát Kostyál nevű magyar
szabónál. Az akkoriban készült *Magyar Színháznál* első játékba
adták az *Árpád ébredését*. Ehhöz itt készült a magyar ruha. 40
segéd és két szabász volt Kostyálnál.*

A Pesti Magyar Színház 1837-ben

* *Sarkantyús utcába Feter nevű szabónál:* a Sarkantyú utca ma Vitkovics Mihály nevét viseli a Belvárosban. A szabót minden bizonnyal Vetternek hívták.

* *bárófiúk:* Félreértésről lehet szó, a nevekre, a foglalkozásra és a társadalmi állásra vonatkozó emlékek összezavarodtak. Az illetők – viselkedésük alapján – valóban lehettek birtokos nemesek fiai, de ha így volt, biztosan nem szabá-
szatot tanultak, hanem jogi vagy más tanulmányokat folytattak, tehát diákok voltak. Vidéki nemesek fiai pénzhány és a költségesebb városi életmód miatt gyakran kényszerültek arra, hogy állandó pesti lakás híján mesterembernél lakjanak albérletben. A vagyontalan, szegénysorú nemes Jeszenszky egyszerű gondolkodásával a birtokos nemeseket érthette bárónak.

* *Magyar Színház:* A Pesti Magyar Színház, a későbbi Nemzeti Színház épü-
lete a Kerepesi (ma Rákóczi) útnak az Astoria szállóval szemközt fekvő sar-
kán állt.

Levezettek egy házhoz, bementünk a szobába, abban volt egy oldal szoba, az asztalnál ült egy éltes asszony, a másik asztalon egy czimbalmos játszott és három leány tánczolt. Kubinyi – mert az volt az egyik báró neve – magához intett egy leányt, valamit súgott a lánynak. Csakhogy a lány nagyon kezdett körülöttem hízelegni. Tánczra csábított, ezt el is fogadtam, mert tánczolni igen szerettem. Később azon kezdett rimánkodni: mennék vele be az oldalszobába.

– És mit csinálunk ott? – kérdem.

– Ha semmit is kérem, mert nekem öt forint van ígérve, ha be tudom csábítani az urat az oldalszobába.

– Tehát jó, megteszem a maga hasznáért.

A leány, amint bementünk, szemérmertességet már nem érezve, azonnal az ott levő ágy szélére igazítva magát, feltakarta testét, hogy lássam szépségét.

Lenyúltam a zsebembe, kivettem két húszast:

– Takarja le magát! Bennem a lélek sír, ha ilyen szép testet veszve látok! Fogja, adja oda kuplernéjának, vegye fel az öt forintot!

Menetben az oldalszobából előttem lépett ki, oda dobta kuplerné asztalára a két húszast:

– Itt van! – mond –, ezt azért kaptam, hogy takarjam le magamat!

Iszonyú levertnek látszott a leány, avagy jobban mondva a kurva. És a többi mind bámult.

Ezután elvezettek a Zrínyi kávéházba. Azt mondja az egyik báró:

– Ferdi te józan vagy, vedd a pénzt magadhoz és fizess, ahol mit költünk!

A Zrínyi fogadóban sokat költöttek. Többek közt ott ült oldalt négy éltes asszony, báró Kubinyi magához intett egyet, valamit súgott neki. Az asszony elment és kevés idő múlva vissza jött.

Ekkor azt mondják:

– Fizesd ki a költséget, megyünk!

Az asszony vezetett bennünket egészen a Terézvárosba. Felmentünk az épület felső emeletébe, a konyhából egy szoba jobbra, a másik balra nyílt. A kuplerné – mert az volt –, balról nyitott ajtót.

– Tessék! – mond.

Benne már három ágy felvetve állt, készen! Az én lakótársaim szó nélkül vetkeztek és feküdtek az ágyba. Sokáig csendesség volt. Senki sem mutatkozott. Valamivel később egy asszonyfej mutatkozott és intett hozzám. A kuplerné volt. Kimentem a konyhába, azt mondja:

– Kérem az urat, a leányok nem akarnak bemenni, mert azt hiszik, hogy deákok és azok sohasem akarnak fizetni!

– Patvart*! Nem deákok ezek, földes urak! Gabonával jöttünk Pestre, én a gazdászati vezető emberök vagyok, nálam a pénz, én fizetem a költséget, ne komédiázzon, küldje be a leányokat, avagy micsodákat!

Én visszamentem a szobába, az ajtó megett egy láda volt oda ültem. Valami borzadás futott a hátamon végig! Én azt mondtam nálam a pénz! Itt agyon verhetnek, az én társaimra nincs mit bíznom, az mind mámoros. Kezdem széjjel nézni, találok-e valami ütleget? Kezembe fogtam egy ruha mángoló* sujkot és az ajtó megett ládára ültem, hogy ha férfi fej mutatkozik, azonnal fejbe ütöm. Nyílt az ajtó – sujak a kezemben –, de nem férfi volt egy drabális nő lépett be, azon szóval:

– Hová feküdjek?

A báró Kubinyi* ágya felé mutattam.

– Oda feküdjön!

* *patvarkodás (calumnia)*: eredetileg jogtalan perlekedést jelent; talán Jeszenszky sem indulatszóként használja, hanem utalni akar az akadémikuskodás alaptalanságára.

* *mángorló*: szövegek ütésekkel történő tömörítéséhez, illetve mosásához használt sulyok.

* *Kubinyi báró*: A nagyon kiterjedt, sok ágra bomlott felvidéki eredetű és inkább a „felső megyékben” birtokos nemesi família sem viselt bárói címet. Esetleg a nemesi családnevet kiegészítő, eredetre utaló előnév lehetett „Kubinyi”.

Jött a másik és a harmadik mind eltránczportáltam^{*} őket. Azzal a ládára ültem, sulykot kezemben tartva gondolkodtam... Istenem, mily fertelmes élet ez! Őrizz meg! Nyílt az ajtó, kuplerné dugta be a fejét, intett hozzám, kimentem a konyhába:

– Kérem az urat – mond – van még egy igen szép leányom, az én tulajdon leányom, tessék átjönni az én szobámba.

– Nekem nincs szükségem leányra, de nem is szabad főnökeimet elhagyni, hanem, ha kedve lenne leányának időtöltésképpen bejönni, beszélgetnék vele. Tovább csakugyan bejött egy szép leányforma, mellém ült.

– Maga a kuplerné lánya? – kérdem.

– Igen, mostoha anyám.

– Itt született Pesten?

– Dehogy kérem, én Szarvason születtem.

– És hogy került Pestre?

– Apám Pestre jött és elvette ezt a kuplernét nőül, én még csak gyermek voltam. Utóbb az apám is meghalt, magamra maradtam. Mostohaanyám már 14 éves koromban elvitt az urakhoz, így lettem ezzé ami vagyok... – És sírt a leány kegyetlenül!

– Mi volt az édesatyja neve? – kérdem.

– Darvas! – mondta.

– Óh, Etelka emlékszik-e Ferdi névre, ki játszótársa volt kis korában Szarvason, midőn édesatyja bukása után Jávorka házába lakott, atyám szomszédságába!

– Óh, Istenem! Ön az Ferdinánd? – és még jobban sírt. – Istenem – mond –, hova legyek!

– Hagyjon fel ezzel az ocsmány élettel, menjen inkább színészekhez, és ne viseljen kurva nevet!

Megváltoztattuk azonban az ülő helyet, egy ablak mellé mentünk, ott volt egy kis dívány két személyre való. A báró Kubinyi ágya és a mi ülőhelyünk közt volt éppen az ablak. A Kubinyi mellett fekvő nő hallgatta beszélgetésünket. Hozzám szólt:

^{*} *eltránczportáltam*: (itt) elirányítottam

- Kérem, nyújtsa a bal kezét!
- Mi köze a bal kezemhez, feküdjön!

Azzal világos reggel lett. Az említett nő felugrott az ágyból, A firhangot* félrehúzza az ablakról s rám néz.

– Régen gyanítom – mond –, s most látom, mily földesurakkal van dolgunk! Ferdinánd, hogy került ide?

– Én ahogy én, de kisasszony hol veszi itt magát?

Elfakadt sírva; az egyik miskolczi szabómesterem leánya volt, megösmertem.

– Szüleim oly férfihez akartak adni, akit nem szerettem, megszöktem.

– Úgy hát jobb most akárkit szeretni, kurva nevet viselni, mint azt az egyet, hogyha tiszta viseletű férfi volt! Isten bocsássa bűnét, kisasszony, miért nem ment inkább szolgálni?

A Váci u. és a Kristóf-tér Pesten az 1840-es években

* *firhang*: der Vorhang (ném.): függöny

[1838.]

Több idő múlva egy reggelen mentem a műhelybe, egy paraszt emberrel találkoztam:

Amrózi Mihály, szarvasi. Megösmertem. Apámnak olyan fuvarosa volt, ha kellett szőlőbe, avagy a káposzta földre menni. Két rossz lovat tartott. Itt megjegyzem, hogy gyermekkoromban elküldött édes apám érte, hogy jöjjön el a szőlőbe akar menni. Hozzámentem az üzenettel.

– Jaj, Ferdike, de a lovak a Körösnél legelnek!

Mindjárt megajánlottam, hogy elmegyek én a lovakért. Volt egy fekete, sovány, éles hátú kancája, annak a hátára másztam, örültem csakhogy lovagolhattam. De bizony, ameddig hazáértem nyargalva, mind lehurczolta a bőrt a seggemről és a czombomról. Gatyába jártam, de nem tűrhettem a gatyá ülepet, a seggemen félre húztam. Anyám kérdi egyszer:

– Hogy van a gatyád, igazítsd meg! Te bizonyosan a lovon ültél? Mutasd!

Bizony nagyon csúnya volt. Anyám aztán körömszírral^{*} gyógyította meg.

Ezen emberrel való találkozásom ismét – mint gyerekkori esetemmel, midőn az öles vízbe buktam gyermeki fővel – isteni gondviselésre figyelmeztetett, mert az nap eszembe se volt, hogy Pestről elmennek. Azt mondta:

– Nem jössz haza Ferdikém?

– Tudja Isten, Miska bácsi!

– Gyere a vendéglőbe, beszélj Tóth festővel, nála vagyok napszámra a lovaknál, mert a kocsisa beteg. Tudom, hogy elvisz.

Úgy is történt. Tóth szívesen elvállalt. Kimentem Pest városából, és amely nap kimentem, azon éjjel árvíz borította el Pest városát. Borzasztó eset alól éreztem Isten által megmentve magamat!

Ezzel aztán be is fejeztem vándorlásaimat!

Hat évig jártam a megnevezett városokban, ezzel otthon maradtam.

^{*} *körömszírral*: körömvirág-krém.

A pesti Városház tér az árvízben

Szarvasra apám házához menetelem és az ott létemről.

Atyámnál maradtam. Nála dolgoztam már pár évig, egy kissé unatkoztam. Többek közt említettem édesanyámnak:

– Jó volna tán megnősülni, de attól félek rosszak a mostani némberek!

– Ó, édes fiam – mond anyám –, ha te Istent kéred, megtart neked egy tiszta nőt, ha csupa rosszak közt él is!

Édesanyám szent szavai nagyon megvigasztaltak, mert a tiszta életű nőt nagyon tudtam tisztelni, becsülni és szeretni!

Történt egy kevés idő múlva, hogy anyámnak megsúgták, hogy jó volna a fiatal Jeszenszkynek a Maginyecz lánya. Az atyja már elhalt, az anyja férjhez ment. Némi vagyon is néz a lányra, szépnek nem éppen mondható, de csak becsületes; jó, legyen tán megelegednék vele. Megkértem, gyűrűt váltottunk. Jegyesem lett. Bekövetkezett az ősz. Kukoricza töréskor már sok

kukoricza volt jegyesem anyjának az udvarán. Tisztogatták, oda mentem; este volt, közéjük ültem, én is tisztogattam.

Kevés idő múlva jött egy varrónő; Fideczeni Amáliának hívták. Kérte jegyesem anyját, eresztene el Anyicskát, hogy őt megfésülne. Megvágta – mond – az ujját, nem tud megfésülni, és lakodalomba kell mennie. Erre anyja mondá:

– Itt van Jeszenszky úr, ha beleegyeznek!

Felém fordult Amália varrónő, s kért.

– Szívesen, de nem soká, mert mennem kell, nekem még parancsolnak!

Drága jegyesem elment én az anyjával tisztogattam a kukoriczát. Letelhetett egy óra vagy másfél, az én jegyesem nem jön... Búcsút vettem anyjától, mondom, mennem kell, mert atyám megharagszik!

De én meg akartam győződni, kit fésül az én jegyesem! Elmentem Amália varrónő kvartélyára. Az utczaajtó nyitva volt. Az előszoba sötét volt. A másik szobába deákok laktak, az is sötét. Benyitottam a hátulsó szobába csendesség volt, csak valami nyöszörgés hallatszott! Gyufát gyújtok, hát az én jegyesem a szoba sarkába hempereg egy Tolkosházy nevű deákkal.

– Így is jól van menyasszonyom! – mondtam.

Tolkosházy mindjárt beugrott az oldal szobába, onnét az ablakon kiugrott, nem várta, ameddig megírom neki az útlevelet. A jegyesem meg felém jött vigyorogva.

– Hiszen nem csináltunk semmit!

– Ne közelíts hozzám bestia, mert kiütöm a szemed! Ide a gyűrűmet, egy kurva sem fogja az én gyűrűmet viselni!

Haza mentem, nem tudom miféle színt játszhattam, anyám meglátott rám kiáltott szinte ijedve:

– Mi bajod Ferdim?

Elmondtam anyámnak mi történt velem.

– Elhoztad a gyűrűdet?

– Nem!

– Menj vissza! – mond anyám nagy bosszúsággal.

Elmentem, a jegyesem sírt. Én megkérdeztem anyjától.

– Mondja csak mama, nekem neveli-e a lányát vagy a deákoknak?

És elmondtam, miként találtam a lányát. Az anyja szidta.

– Ilyen ember, mint Jeszenszky, köpje le a bestiát!

– Küldje haza a gyűrűmet – mondám, és otthagytam őket. Másnap hazaküldték a gyűrűmet.

Itt megint előttem az Istenem, Teremtőm oltalma és gondviselése. Megmentett attól, amiért kértem: a rossz nőtől, ami még veszedelmesebb lett volna annál, ha gyermekkori vízbe bukásomnál, avagy a pesti áradásnál elvesztem volna! Amiért hálát adok Istenemnek most is és mindenkorra! Így aztán valamennyire el is esett a kedvem a nősüléstől.

[1842 k.]

A tél elmúlt. Utána való tavasznak pünkösdje táján történt, hogy Konyecsnyi szabó mester férjhez adta a lányát: Kvacsala nevű tímárnak. Szüleim is hivatalosak voltak a lakodalomba. Az időben oly szokás volt, hogy a hívogatók könnyebbségekre, második hívogatásra: paléták^{*} szerint felosztották a hívogatást a fiatalok közt. Nekem is nyújtottak át egy hat házzal terhelt lajstromot, behívogatás végett. Ezek közt létezett özv. Batsó Jánosné háza is. Oda, amint bementem, konyhába találtam Batsónét, elmondtam a mondandómat:

– Alázatos szolgálja! – Menni akartam, de Batsóné viszsztatartott szóval.

– Tessék a szobába bejönni – mond.

– Kérem, hiszen hallom asszonysága özvegy, tehát úgy tudom, az egész házzal végeztem – mondám.

– De vannak leányaim – mondá az asszony.

– Kérem, úgy hát bemegyek!

^{*} paléták: itt: háztömbök, utcák

Jeszenszkyékhez hasonló sorú kurtanemes (1840-es években)

Szobába léptemkor láttam legidősebb leányát, az asztalnál tésztát gyúrt a levesbe. Alig, hogy meghajtottam magamat előtte egy szó hangzott fülembe:

– Nézd meg jól, ez a te feleséged!

Nagy hatást idézett rám, szét néztem, hogy van-e valaki a szobába. Ezzel mentem tovább végezve hivatásomat.

Ebéd után délutáni órákban mentünk esküvőre, én egy Tihanyi nevű barátommal mentem. Egyszer ő azt mondta:

– Menjünk valahova sétálni, unalmas lesz a templomban kivárni az esküvő végét.

– Menjünk hát anyám kertjébe, ott a virágok közt eltöltsük az időt.

Megjegyzendő, hogy anyám nagy kertész volt. Ezzel elmentünk anyám házához, bementünk a szobába, anyám a kemence mellett ült a padkán:

– No fiúk, vannak-e szép lányok ma lakodalomban? – kérde.

Én hamar anyám felé fordulva mondtam:

– Édesanyám, özvegy Batsónénak vannak szép lányai!

Anyám leugrott a padkáról, feldühödve:

– Kriminál teremtette – mond –, hát még annak a kurvának is volna valami neked való?

– Hisz én nem mondom, hogy nekem való!

Egyedül kérdésére feleltem. Édesanyám ezen szava mit sem undorított meg, ámbár azt mondják: oly sápadt lettem, mint a fal. Én a Batsóné életmódját nem ismertem. A leányáról meg azt hallottam, hogy négy éves korától – debreczeni főorvos: Batsó Bálint – nagybátyjánál nevelkedett. Csak az időben jött Szarvasra édesanyját meglátogatni. Itt Istenben való bizodalom mentett meg, az ő gondviselésére bízam léteimet.

Édesanyám – azelőtti – nekem mondott szava nyugtatott meg, amidőn egykori szavaimra azt felelte: „Óh, édes fiam, ha te Istent kéred, feltart a te számodra is egy tiszta nőt, ha csupa rosszak közt él is!” Istenre bízva magamat én se Batsóné házához se máshova nem mentem. Elmúlt a tél. Bekövetkezett a tavasz. József napi békési vásár alkalmával, atyámmal ott voltam Békésen. Éjjel azt álmodtam, hogy Batsóné lányával templomban az első széken együtt ültem.

Haza érkeztünk korán Békésről. Azt mondtam atyámnak:

– Nem fogok a dologhoz, elmegyek egy kevéssé sétálni.

Batsóné házába vitt a vágy; igen szívesen fogadtak. Így más este is elmentem. Semmi lelket undorító neszt nem éreztem. Elmentem harmadik este is. Eljövetelemtől nyilatkoztam a lány előtt, amidőn kikísért, hogy mi a célom: testi, lelki vágyam őt bírhatni nőül, hogyha viszontérez irántam meglelégedést és nő szeretetet!

– Igenis – volt rövid válasza.

– Úgy fogadja hűségem jeléül ezt a gyűrűt!

Két kéz egymásba fogva és rajta volt az arany gyűrű. Elfogadta egy csók köszönettel. Már negyedik este, amint jegyesemhez mentem, szívesen láttak, jegyesem édesanyja nyakamba borult és sírva monda:

– Óh, van az Istennek gondja az árvákra is! – Azzal mondja jegyesem anyja:

– Juczi lányom! Adjál te is Jeszenszky úrnak ajándékot, ha már te is elfogadtad!

Azzal benyúl a jegyesem egy sublót kasztliba*, hoz előmbé egy arany – háromszor körülcsavart kígyó alakú gyűrűt, az ujjamra illeszté.

– Istenem, mi ez? Apám gyűrűje!

– Igenis az volt! – monda jövődöbeli anyósom. – A megboldogult férjem Batsó János nyerte lutrin* ...

Megjegyzendő, apám gyermekkoromban adta lutrira. Én ugyan azt a számot álmodtam meg húzás előtt, amelyre Batsó nyerte meg. És azonkívül még milyen csudálni való dolog történt: Batsó a húzás előtt egy akóbort hozatott inásával Jekel tanító házához mert ott lett a húzás. Már mind oda voltak gyűlve az előkelő emberek a húzásra, és bekocogtatott mondvá:

– Mit akartok itt? Enyém a gyűrű, hoztam számotokra egy akó bort, majd ihattok!

Engem választottak a gyűrű száma húzására, mint gyermeket! Belenyúltam egy hosszú zacskóba, kihúztam a számot, felkiáltanak:

– Batsó János! Ezt csak oly tréfának vették. Újra bedobták a zacskóba:

– Nem bánom én, ha százszor húzzátok – mond Batsó –, a gyűrű az enyém!

Összerázták kegyetlenül. Lenyúltam a zacskóba, kihúztam a számot, másodjára is felkiáltják:

* *sublót kasztli*: alacsony fiókos szekrény fiókja

* *lutri*: szerencsejáték, számsorsjáték. Batsó, Jeszenszky apja és társai magánszervezésben játszották.

- Batsó János!
- Újra! – kiáltják.

De akkor az öreg Kálmár megszólalt:

– Uraim! Nem vagyunk gyermekek, nehogy még kriminális pör* alá vigyük a dolgot; Batsó Jánosé a gyűrű.

Most már a gyermekkorombani megsiratott gyűrű sajátomná lett. De hogy kell ezt szüleimmel tudatni? Több ideig zsebemben hordtam, csak ha a háztól mentem el, húztam az ujjamra. De elgondoltam, muszáj ezt előbb-utóbb szüleimmel tudatni. A jobb kezem mutató ujjára húztam fel a gyűrűt és a műhelyhöz ültem, apámmal átellenben. Apám megpillantotta az ujjamon. Kiment a kertbe. Anyám gyomlált, énekelve, szokás szerint.

– Mond mama, nem emlékszel ki nyerte meg az én gyűrűmet?

– Ugyan, apa – mond anyám, mi jutott eszedbe annyi év óta?

– Ott van a fiad ujján! – mond apám.

– No, hát tudom! Batsó János nyerte meg! Úgy hát a fiad elvette a Batsó lányát!?

– Kriminál teremtette! – mert így káromkodott apám, mikor már nagyon haragudott.

– No apa – mond anyám –, nyugodjál meg! Nem látod Isten rendelését benne?! Emlékezz vissza, hogy fiad szinte azon számot álmodta meg, amely számra Batsó nyerte meg a gyűrűt.

Azzal bejöttek a szüleim a szobába, anyám mindjárt kérdé:

– Hol vetted a gyűrűt fiam?

– Cseréltem, édes anyám!

– Elvetted Batsóné lányát ugy-e?

– Még nem, csak megkértem, édesanyám.

* *kriminális pör*: büntetőper

E felett történt még sok lelket keserítő szó. Mindamelletts csak felkészültek is. Apám tett a zsebébe két ötforintost és két aranyat. Azzal kikérte a leányt. Meghatározták a lakodalmot idejét. Nem volt egyéb hátra, mint Debreczenbe írni a nagybátyjának, aki egyszersmind nevelőatyja is volt. Néhány nap múlva kérdé apám:

– Írtál már Debreczenbe?

– Nem édesapám, délután akarom megírni!

– No jó akkor ne is írd meg, vagy ha írsz, írd meg, hogy esztendeig jegyben jártok!

– Édes apám azt nem tehetem! Akkor engem az a lány csak mintegy csalártnak tenne. Szüleim meghatározták már az összekelés idejét, és most ellenkezőt írok én? Atyám bocsássa meg, azt nem tehetem!

Apám ezen szavaimra feldühödött és kitiltott a háztól azon szavakkal:

– No, ha te nem akarsz az én intézkedésem szerint cselekedni, ha holnap késő, még ma takarodj a házamtól!

Mit volt mit tennem! Könnyel telt szemeimmal átmentem a másik szobába, rám vettem tiszta fekete ruhát, s mentem kvártély után. Amint befordultam azon utczába, ahol jegyesem lakása volt – ő kint meszelte a ház elejét – meglátott, beszaladt anyjához mondvá:

– Jeszenszky jön, de tiszta feketébe!

Bementem jegyesemhez, meglátták szomorú arcomat, leültek a székre. Jegyesem anyja mellém ült:

– Mily szomorú Jeszenszky úr, és gyászba öltözött. Kit gyászol?

– Az életemet!

– Óh, Istenem – mond az asszony –, ily fiatal ember!

Elmondtam sorsomat. Erre a jegyesem anyja mint tisztelegő asszony azt mondta:

– Óh, édes Jeszenszky úr nyugodjon meg! Leányomért szüleit el ne hagyja, leányomnak rendel az Isten mást, visszamegy Debreczenbe.

– Én úgy hiszem asszonyom, hogy Isten által már régen el van rendelve, hogy leányának én legyek az életben mindene!.. Megyek kvártély után.

Kvártélyt nem kaptam. Estével visszafordultam jegyesemhez, de alighogy leültem eljött az inas apámtól mondván:

– Elküldött a Táti, hogy jöjjön a Bácsi a holmijáért, már mind ki van rakva az udvaron!

Most mitévő legyek? De monda jegyesem anyja:

– Édes Jeszenszky úr, ha tehát végképpen nem akar leányomtól elválni, itt ez az üres kis szoba, hozassa el a holmiját, és pakoljon bele, ameddig szerez kvártélyt.

Kocsi után kellett volna mennem, de előbb szüleimhez mentem. Szüleim a ház előtt ültek, amint benyitottam az utczaajtót, bevonultak a szobájokba. Bementem az első szobába, deákok laktak benne. Sírtam keservesen.

– Mit sír Jeszenszky úr?

– Hát nem látják azt a holmit az udvaron? – Hová menjek kocsi után, hisz már éjszaka!

– Van-e kvártély? – kérdik.

– A jövődöbeli anyósom megajánlott egy szobát, ameddig kvártélyt szerzek – mondtam.

– Úgy hát jó, visszük a holmiját, jöjjön!

Emígy az öt diák felkapkodta a holmit és elszállították. Másnap sikerült kvártélyt kapnom, egy tisztességes Rohoskáné házába, az országút mellett.

Elkövetkezett esküvőnk napja. Azon nap reggelén felöltöztem, imádságos könyvet véve kezembe az ablakhoz mentem. Éppen akkor gurult el egy kocsi. Kinéztem. Apám és Anyám ült benne. Kiszaladtak a városból, anyám bátyjához Békésy mérnökhöz. Rettenetesen elkeseredtem. Nem bírtam könyeimet

megszüntetni!... Az idő múlt, jegyesemnél vártak rám, rútul ítélgetve személyemet!... Mondogatva az asszonyok:

– Tudtuk miért nem jön Jeszenszky soha! ... és a többi...

Valahára sikerült könnyeimet megszüntetni, mentem jegyesemhez, őt is sírva találtam. Megindultunk a templomba sírva... Iszonyatos árváknak éreztük magunkat. Ehhez járult még az is, hogy amidőn esküvőre mentünk, kénytelen voltam anyósomnak azt mondani a búcsúzásnál:

– Mama meg úgy búcsúzzon el a lányától, hogy most utoljára lépi át a küszöbét!

Megjegyzem, hogy elköltözésem előtt meg voltam szorulva – 5 forint kellett – nem is emlékszem mi szükség nyomott. Ezt elmondtam jegyesem előtt. Ő azt mondta:

– Kérjen anyámtól, tudom, hogy van pénze.

Adott is, de az elköltözés előtt azt mondta leányának:

– Mond meg az uradnak, az öt forintomat adja vissza, mert addig ki nem adom ruháidat!

Pedig alig-alig ért többet leánya ruhája. Óh, oly árvának éreztük magunkat mindkétfelől... de a mindenható Isten velünk volt, gondunkat viselve, nem bocsájtott ránk nyomorúságot.

[1845 k.]

Folytattam az üzletemet Isten segítségével, de nagyon vágytam a mezei élet után, gazdálkodni szerettem volna. Ahhoz készülve, vettem öt lovat, két kocsit, hogy tavaszra szántani fogok. Eközben egy zsidó rám kötötte magát*, hogy vigyek neki fuvarba kását Miskolczra. Beleegyeztem. Az út jó volt, roppant nagy fagyás. De amikor Szolnokra értünk, felengedett, iszonyú sár lett, mozdulni sem lehetett.

* ... *rám kötötte magát*: azaz szerződött vele.

Sárba ragadt szekér a szolnoki töltésen

Lehántam a zsidó kását a vendéglőbe és követeltem, hogy fizessen amiért Szolnokig hoztam. De ő feladott a szolgabíró-nak.

– Felhívtam – mond a szolgabíró* –, kend ennek a zsidónak a kocsisa?

– Én nem vagyok a kocsisa, hallja kend csak fuvarosa!

– Hát kicsoda kend?

– Hát kend kicsoda?

– Én Szolnok város főszolgabírája* vagyok! – mond.

– Én meg Magyarország szabad fia vagyok*! És kendnek csak annyival tartozom, mint kend nekem, ahogy kend nem

* *szolgabíró*: A nemesi megye által a kisebb értékű polgári perek megítélésére, kisebb kihágások büntetésére, valamint az igazgatási teendők végzésére a járások élére választott tisztviselő.

* *Szolnok város főszolgabírája*: Szolnok kamarai mezőváros Heves- és Külső-Szolnok vármegye hatósága alá tartozott. A megye valóban tartott itt egy szolgabíróságot.

ösmer semminek, úgy én sem ösmerem semminek, az én bírám Békés megyében van, és kinek panasza van ellenem, menjen Békés megyébe!

Azzal ott hagytam; hozzám nem szólt többet. A zsidó utánam jött a vendéglőbe:

– Hát te meg pörbe akarsz velem szállni? Nem látod, hogy a legerősebb fuvarosok sem tudnak mozdulni? Fizess fele fuvart!

– Nincs pénzem – mond.

Akkor lábam alá tettem a zsidót*, lehúztam ujjáról az arany gyűrűt.

– No, majd ha fizetsz, visszaadom gyűrűidet!

Ő sírva fakadt és kért nagyon, hogy nincs pénze, a gyűrűt zálogba kéne adni, különben mozdulni se tud Szolnokról. Megsajnáltam.

– Tehát itt van a gyűrűd, de ha vissza jössz Szarvasra elhozod amivel tartozol!

{* Amint fuvarozási állapotban Szolnokból visszaindultam, Földvár alá érve nem tudom miféle uradalmi földek* közt jöttem az országúton. Ez kb. egy pár düllő földnyire vízzel volt elöntve s a víz alatt jég volt. Nem mertem a víznek hajtani. Láttam, az árkon belül vert út van. Bejárat előtt semmiféle jelző tábla nem volt. Úgy fogtam fel a dolgot, hogy ez az uradalom szívessége az utasokkal. Mivel, mint mondtam az országút oly pocsek volt, belül hajtottam az árkon. Midőn a túlsó kimenő végére értem, ott állt két csősz lóháton, minden köszönés és kérdés nélkül ki-mondták, hogy minden kerék egy forint!

* *Magyarország szabad fia vagyok*: Jeszenszky itt a nemességére hivatkozik. Ez az első említése arról, hogy nemességét „használta” volna.

* *lábam alá tettem a zsidót*: azaz földre teperte. Jeszenszky a zsidóval szemben önbíráskodással kísérli meg érvényesíteni vélt igazát.

* A {}-be zárt rész a szöveg végén szereplő pótlások első darabjaként szerepel.

* *uradalmi földek*: Az urasági föld elkülönítése a községgel korábban közösen használt határrészekről Földváron 1845-ben történt meg. Az eset tehát 1845 körül történt.

– Hogyan barátim, hisz én úgy látom, hogy ez az uraság szívessége. Vert utat látok! Hát mért nincs sem jelző tábla, sem hancsik*?

– Így van rendelve! – mond a csősz.

– És kinek a rendelése ez? – kérdem.

– Ördög tisztartó úré! – mond a csősz.

– És hol lakik ő? – kérdem.

– Bent a faluba!

– Akkor vezessenek be, én addig nem fizetek maguknak, míg a tisztartóval nem beszélek!

Kocsisomnak meghagytam, hogy étessen, ameddig én visszatérek. Bekopogtattam az irodájába, s kértem:

– Tekintetes Tisztartó úr rendelkezése-e az, hogy kint az országútnál nyitott út van az árkon belül, s előtte sem jelző tábla, sem hancsik nincs, amikor azonban belől hajtottam, a túlsó végén a csőszök minden kerék után követelnek 1 frt-ot.

– Az a szabott ára, fizesse meg kend és menjen dolgára!

– Azért jöttem, hogy ne a csőszöknek fizessek, hanem annak a ki ezt a rendet szabta.

– Én fel nem veszem az a csőszöké! És különben is kicsoda kend, hogy oly szabadon ereszti!?...

– Hogy én ki vagyok? Megmondom, hogy olyan útonálló rabló nem vagyok, mint kend! Jeszenszky Ferdinánd a nevem! Hazámnak igaz lelkű és érzelmű szabad fia vagyok! Ördöggel még nem volt szerencsém beszélgetni, csak most! Most már tudom, hogy kicsoda az úti rablóvezér, kifizetem a csőszöknek, de kend hozza őket utánam Békés-megye házába!...

Ezzel kimentem az irodájából. Ő utánam futott fenyegetőzve egész a kapuig. Ott ismét megadtam neki a megérdemelt tiszteletet! Megérintem, hogy a tisztartó lakása az evangélikus parokja* mellett volt, s a tiszteletes éppen kinn állt, hallgatta a

* *hancsik*: hantcsik, a réteken, legelőkön határjelzésül felszántott, felhasított vagy felhányt keskeny, hosszú földcsík.

* *parokja*: itt: lelkészlak

köztünk lefolyt párbeszédet. Mellette kellett elmennem s amint ott megyek el, felém nyújtja a kezét, s így szólt:

– Isten erősítse lelkiileg és testileg, régen kellett volna egy ilyen ember ezen Ördögnek, mert ez egy valóságos ördög, úgy testben mint lélekben!

Ezzel aztán mentem a lovam fele a csőszökkel beszélgetve. Esteledett már az idő midőn lovaimhoz értem. Tovább indultunk s a csőszök utasítást is adtak, mondva:

– Uram, még egy veszedelmes helyet talál, vigyázzon, mert már setét lesz mire oda ér! Balfelől van az árkon belüli bejárás, ott bátran belül fordulhat, senki sem látja meg.

Megköszöntem a szíves útbaigazítást, s mentünk tovább. Nemsokára elértük azt a helyet. Befeled fordultunk minden baj nélkül, s midőn elértük a kimenő kaput, már setét volt. Kiáltok a kocsisomnak, hogy vigyázzon és tartsa utánam a lovakat. Evvel én kimentem az országútra. De zörgést nem hallottam, hátra nézek, hát az én kocsisom lovastól a mély árokba esett. Istenhez fohászkodva először is a kocsist szabadítottam meg. S úgy a kocsist, mint a lovakat szerencsésen sikerült megszabadítani. Hálát adtam Teremtő Istenemnek a kiszabadításomért. Kihordtuk a kocsit, összeraktuk, a lovakat befogtuk és mentünk tovább.

Reggel lett. Így Isten vezérletével szerencsésen hazaértünk. Ördög tisztartót szándékom volt beadni a megyeházához, biztos is voltam benne, hogy nem marad büntetlen*. Apám előtt az esetet elmondva, ő így szólt:

– Hadd el, ne légy bosszúálló, bízd Istenre, majd akad neki kovácsa!

Nem akartam apám szavát megvetni, tehát az egész abban maradt. Többet nem is hallottam hírt sem Ördög felől. }*

Történt hogy egy Molnár nevű szűcshez mentem; a zsidócskám oda jött, a szűcs tartozott neki bőrökért. Azt súgta a szűcsnek:

* *nem marad büntetlen:* mármint nemes ember megvámolásáért.

* Itt zárul a pótlások első része.

– Most ne fizessen, majd eljövök máskor!

Azzal elment a zsidó. Kérdi tőlem a szűcs:

– Mi baja van ezzel a zsidóval? Én tartozom neki és nem akarja, hogy ön előtt fizessem ki.

Elmondtam a köztünk levő bajt. Mire így szólt a szűcs:

– No majd hírt adok, midőn eljön a zsidó és ön előtt fizetem ki – mond a szűcs.

Úgy is történt. Ott létemkor fizetett neki asztalra olvasva, húszasokban. Mondom a zsidónak:

– No, barátom fizess, most van pénzed! Tudod, hogy tartozol!

De ő csak kaparta a húszasokat s rakta a kebelibe. Én próbát akartam a zsidóval tenni – mert elvehettem volna tőle a pénzt –, hogy vajon kedvesebb-e az élete, mint a pénze. A szűcs kiment a szobából, ráfordítottam a szoba ajtó kulcsát és zsebre tettem. Mondom a zsidónak:

– Akarsz-e fizetni, avagy hogyan lesz?

Ő felugrott a szűcs műhelyére, az ablakot felnyitotta és kezdett kiabálni:

– Tűz, tűz, tűz!

Kezembe akadt ruhaszárító kötelet nyakába hurkoltam hátulról, a szoba alacsony volt áthúztam a gerendán a kötelet és felhúztam a zsidót, úgy hogy a lába már nem érte a földet. Akkor már fulladozva kiabált:

– Fizetek, fizetek!

Ekkor leeresztettem.

– Tehát fizess!

Ő azonban nékem ugrott, átölelt és a mellem csontját kezdte szorítani az állával, annyira, hogy majd el nem szédültem. Azzal kirántom karjaimat, orron vágtam, úgy, hogy azonnal kibuggyant az orra vére.

– No, hát ha nem akarsz fizetni, úgy majd fizetek én neked!

És vágtam, mint az állatot döglésig, hagyta inkább ütetni magát, minthogy fizessen. Addig ütöttem, amíg bele nem fáradtam, már csupa vér volt. Ekkor kinyitottam az ajtót és kidobtam.

Így lett kifizetve a fuvar! Magammal vittem ezen útra 16 pengő forintot, abból haza vittem 2 kr-t és még mennyi kellemetlenségnek lettem kitéve hazaérkezésemig!

Tisztán elment a kedvem a fuvarozástól. Azt lett az első és utolsó. Ekkor bekövetkezett, hogy Bakay Dániel földbirtokos – aki biztatott egy bizonyos mennyiségű földdel – felmondott. Eladtam a lovakat, kocsikat és egyéb gazdasági szerszámokat, amit már beszereztem volt.

[1842-1843 k.]

Volt egy Mázor nevezetű suszter barátom, az arra szólított, menjek vele Gyomára lakni, ott jobban fog menni üzletünk. El is mentünk. Jól is ment üzletünk, én fáradhatatlanul üztem a munkát egy segéddel.

Itt egy télen át oly rosszul éreztem magam, hogy enni sem tudtam egyebet, mint a hordós savanyú káposztát. Azonban egy ügyem végett Szarvasra kellett mennem, s nem ettem, sem magammal nem vittem semmit. Szarvason végezve ügyemet másnap vissza indultam. Ismét ott sem fogadtam el semmi enni valót, gyalog jártam azon reménység fejében, hogy megfordul nálam a baj. Amint Endrődöt elhagyva a gyomai szőlőkhöz közeledtem, kezdtem érezni, hogy éhes vagyok. Elértem a gyomai szőlőket és a szélső szőlőnél lerogytam. Az éhség által elgyengült tagjaim – főképp lábaim – végképp felmondták a szolgálatot. Ott feküdtem déltől estig. Szigorú fagy volt, de öltözve jól voltam. Fejemen téli sapka, tetejébe kalap és nehéz bundába felöltözve, hogy könnyebb legyen a gyaloglás. Magam erejéből

szó sem volt felemelkedhetésről, ott fagytam volna meg reggelig! Ó, de a nagy Isten gondviselése itt is velem volt, mint a gyermekkori vízbeni bukásom és Pest városa vízáradása elől megmentett. Ő szent felsége küldött hozzám este egy embert, ki azt kérdezte:

– Kialudtad-e már magad? Itt a kalapod, hozzám hozta a szél!

– Hej barátom, én nem alszom, de hogy magam erejéből fel nem kelek, az bizonyos.

Kérdé kilétemet. Azonnal lekapcsolta magáról a szűrt, rólam levette a nehéz bundát, s lábra állított. Rám adta a szűrt, ő magára vette a subát és megindult velem. Többet vitt, mint lábaimon mentem. Amint elértük az első házat, oda vezetett be, kért számomra egy falat kenyeret és egy pohár vizet. Elindultunk az ő házához, a kis kenyéren és kevés vízen képes voltam emberem mellett menni. Felesége várta jó rántott levessel – tészta és tepertő volt a levesben –, megettem két tányérral. Így az Istenem által küldött emberem elkísért lakásomra. Megköszöntem szíves barátságát és fáradságát, adtam neki 5 forintot és egy lajbit a ládából.

[1845-1847 k.]

Egy kevés idő elteltével feleségem anyának érezve magát, Szarvasra kíváncszott, visszaköltöztünk Szarvasra. Jól ment az üzletem. Pár év elteltével vettem egy házat, az épület még nagyon jó volt, két szoba és egy kamra és egy istállóól állt. De a ház a porta alsó végibe került s ezt nem szerettem. Fáját: ajtókat, ablakokat mind használhatónak véltem. Kihúztam az utcára, de nem az én véleményem szerint történt, sokat kellett pótolni, ennek következtében vettem 400 Frt-ot kölcsön anyám testvérénjétől. Alig pár év múlva fel lettem szólítva, hogy adjam vissza a kölcsönt. A házat tehát eladtam. Kevés ideig laktam ház-

bérben, vettem másikat a Selyem utczában, ahol az anyám háza létezett. Igen sok reparálás* volt mellette, de rendes helyen állt két utca közt a sarkon.

Történt, hogy Konkusz nevezetű, akitől a házat vettem, minek előtte még beleköltöztem volna a házba, meghalt a fiánál ugyanabban az utczában, valamivel fennebb. Ekkor történt, hogy anyámat egy komaasszony elhívta a Konkusz temetésére. Ott mentek el a házam előtt. Anyám behívta komaasszonyát szét nézni, miként reparáltatom a házat. Benéztek a kéménybe, megjegyzendő, hogy a kémény nem téglából volt*. Azt mondja anyámnak a komaasszonya:

– A fiatal komának nem lesz szerencséje ebbe a házba; azt már öreg emberektől hallottam, hogy akinek a házvételnél kihúzzák a rudat a kéményből, nem lesz szerencséje!

Én persze nevettem a mondatnak. Bekövetkezett, hogy ki lett javítva. Beköltöztünk. Lefekvés előtt imádkoztunk és egy estéli éneket énekelve lefeküdtünk. Azon éjjelen álmodtam, hogy a konyha előtt egy nagy kereszt esett le az égből. A kereszt jégből volt, egy szárnya az ereszetet, kettő a földet érte. Én körülötte jártam gyönyörködve a rajta levő gyönyörű virágokban, mintha bele lett volna vésve a legfinomabb filigrán munka. De még akkor nem adatott meg Istentől megérthetni, hogy miképp lehessen keresztnek örülni. Itt született Béla fiam, ezt kereszt gyanánt vettem hibás lábainál fogva.

Keseregtem, bántottam Istenemet kesergő sírásommal, kérelmeimmal, kértem, hogy vegye magához, nem tudtam tökéletesen bízni a teremő Istenemben, avagy elhinni, hogy mind jó, amit Isten teszen. Szent az ő akaratja.

* *reparálás*: helyreállítás

* *a kémény nem téglából volt*: A füst kivezetését téglakémény helyett gyakran vesszőfonadékkal biztosították, amelyet a tűz ellen sárral letapasztottak.

129 sz.
1947

KIVONAT

a szarvasi ág. hitv. ev. egyházközség keresztléai anyakönyvéből.

Kötet: 47. Lap: 356

Ezernyolcszáz negyvenötödik / 1847. évből

Szegénységi bizonyítvány alapján
Racionál célra
Az 1939. IV. t.c. végrehajtási céljaira

bélyeg-
mentes

Sorszám	Éve és napja		A megkeresztelt				A szülők		A keresztszülők neve és foglalkozása	A keresztelő lelkész neve	Jegyzet
	a születés napja	a keresztléai napja	neve	neme	keresztelési anyakönyvi száma	neve, foglalkozása, vallása	lakóhelye, kerület, házárszám				
								fi			
29	1847. Aprilus 26	28	Béla Albert	1	-	-	Georgiánki Ferdinánd Bakonyi István Bárcs Judit és.		Pihányi János Rabócsai Károly Kincses János	Racskai István	

Hogy ez a kivonat az eredeti anyakönyvi bejegyzéssel szövegeződik, hivatalosan bizonyítom.

Kelt Szarvason, az 1947-ik év június hó 25. n

5007 Szarvasi Községi Hivatal

Á. Csapó
lelkész

Jeszenszky fiának – Béla Albert – a szarvasi ág. hitv. ev. egyházközség keresztléai anyakönyvéből hiteles kivonata. Másolat kiállítása: 1947-ben.

Sírtam-ríttam éjjel nappal, semmivel sem gondolva, csak az forgott előttem, hogy a rossz népek csúfja lesz. Édesanyám többnyire velünk volt – mert már szüleim megbékültek –, engemet vigasztalva. Egy napon azonban eljött apám és rám kiáltva, mivel akkor is sírva talált, ahogy a gyermek lábait az asztalon igazgattam.

– Haragítod az Istent sírásoddal? – mond.

– Azon az éjelen, amidőn ez a fiad született, azt álmodtam, hogy ott a hátad megetti sublót-kasztlin egy gyönyörű fa nőtt és kivirágzott, gyümölcsöt is hozott! De erre felébredtem – mond –, vigyázz, ne haragítsd az Istent!

Megnyugodtam Isten végzésében, de mind amellet – ha lehetett volna – mindent feláldoztam volna, hogy a lábát épségben láthassam!

Nájbert* doktorral értekeztem, ajánlkozva, hogy 300 Ft.ért helyre viszi a lábait. A legtisztább szívvel megajánlottam, mondvá:

– De úgy doktor úr, hogy olyan lába legyen, mint az enyém!

De biz ő nem mert hozzáfogni. Azonnal elhatároztam magam, a gyermeket, anyjával Debreczenbe Batsó Bálint főorvoshoz küldeni. Ő mindjárt mondta:

– Ha igazítunk rajta, akkor mankót muszáj neki használni, hagyjátok úgy, ahogy van, ember lesz belőle! De ha kételkedtek bennem, vigyétek el Bécsbe, helyre teszik lábait. De csak mankón járhat!

Ezennel Isten gondviselésébe bíztam magam, csakugyan beteljesedett anyám koma asszonyának a jóvendölése.

[1843 k.]

Békési vásárom* igen jól ütött ki. Amint megszűntek jönni a vevők – a sátorom előtt két deszka szélességű pudlim* volt –, megolvastam rajta bankókat, 275 ft. volt, bugyelárisba* tettem, az ezüstöt előre kapartam. Azzal átellenben Liska András jött a sátramba, e közben betettem a bugyelárist a fiókba, de a kulcsot nem fordítottam rá. Bosszús lettem, hogy még nem olvashattam az ezüstöt is. Ő keresztül dült a pudlin a fiók mellett, én pedig a ládára ültem. Hozzám szól:

– Sógorkám, adjál egy kis tubákot, oly náthás vagyok!

* *Nájbert*: Neubarth József szarvasi orvos a század első felében.

* *Békési vásárom...*: Ez az eset a benne szereplő hivatalviselők szolgálatai ideje alapján – ha Jeszenszky nem tévedett a személyüket és éppen viselt tisztüket illetően – 1843 körül történhetett.

* *pudli*: értsd: pult, árusítóasztal.

* *bugyelláris*: erszény

A sátor belvége felől jön két ember, s kérdik:

– Van-é az úrnak nekem való lájbija*?

Akkor már az én sógorom ment, de nem az ő sátrába, hanem fejebb. Felpróbálta a lajbit:

– Jó! – mond –, mi az ára?

– Három frt!

– Van-é egy ötöst felváltani?

– Van – mondom.

Kezembe adja a bankót, én benyúltam a fiókba, de az én bugyelárisom nincs, nincs! Összecsaptam kezeimet, sírtam, hiszen fiatal kezdő voltam. Atyám sírásomra odajött, s kérdé:

– Mi bajod?

– Ellopták a pénzemet!

– És ki volt a sátorodba?

– Senki, csak Liska András!

– Kriminál teremtette! – mond apám –, úgy bizonyos, hogy ő vitte el. Anyád Túron fogta meg a kezit, midőn 4 drb öt frt-os lajbit húzott ki a sátramból a ponyván keresztül. Az bizonyos, hogy ő vitte el.

Megjegyzendő, hogy midőn ő a tubákot kérte, én befordultam a sátorba, mert a kabátom belül volt felakasztva. A meddig én kikutattam a tubákot a kabátom zsebeiből, ő addig a pudlin keresztül fekve, hátulról előre lökte a fiókot, kikapta belőle a bugyelárist, a fiókot visszalökte, s a pénzt eldugta. Mind ez egy szempillantásba került.

– Kértem számtalanszor, adná vissza a pénzemet, hiszen tudom, csak tréfából tette.

– Dehogy! – támad meg apám

– Szégyelled visszaadni pénzemet? – kértem.

De hijába rimáncodtam – tagadhatatlan –, sírtam előtte, de ő kegyetlen irigy gazember volt irányomban, azután kértem, esküdjön meg előttem négy szemközt, megnyugszom, soha többé fel sem említem, de ő ezt meg nem tette.

* *lajbi*: mellény

Megjegyzem, hogy volt Szarvason egy Franczkó nevű – még a francia háborúban Szarvason maradt feleségestől – francia*. A hangászok* mellett tartózkodott, nagyon értette a kártyavetést, ahhoz mentem, mondva:

– Franczkó bácsi, nyissa fel a könyvet, meglátná-e mi bajom van?

Az asztalhoz ültetett, ő is oda ülve elterítette a kártyáit, belenézve elaludt. Én gondolkodtam, vajon miféle boszorkányos üzlete van ennek az embernek? Nemsokára felvetette a fejét, kinyitotta a szemeit, mondva:

– Nincs ebbe semmi boszorkányság!

Borzadás futott végig a hátamon. Hát ez még azt is tudja, hogy mit gondolok? Újfent elszunnyadt. Felnyitja a szemeit, mond:

– Pénzkárja van! Hm! A gyanuja nagyon világos, egy göndör hajú vereses, alacsony ember, akit gyanuba vett, az lesz, csak utána nézzen, mert itt semmi kétség, ő vitte el, nála van.

Mit tegyek? Bepanaszoltam az akkor Szarvason volt megyei esküdt Tomcsányi* előtt.

Elmondtam káromat, gyanúmat. Engem kihallgatott, küldött Listkáért, s így szól Liskához:

– Jeszenszkynek oly világos gyanuja van maga ellen, mintha 12 tanú esküdne* arra, hogy maga vitte el a pénzt. Azt

* *Franczkó bácsi*: Valószínűleg a Napóleon elleni háborúk idején hadifogolyként Magyarországra került, és itt maradt katona.

* *hangász*: zenész, cigányzenész

* *Tomcsányi esküdt*: Tomcsányi József későbbi neves reformellenzéki politikus 1832 és 1840 között orosházi esküdt, majd alszolgabíró volt, 1843-tól 1846-ig főszolgabíró, 1846-1847-ben másodalispán volt. A szarvasi esküdt 1846 és 1849 között Tessedik Károly. Lásd a kötetben szereplő tisztviselői táblát.

* *12 tanú esküdne*: A történetben kétfajta eskü keveredik. A XIX. század első felében még nagyobb szerepe volt a bizonyítási eljárásban az esküre kényszerítés középkori eredetű szokásának. Az itt szereplő eskü lényegében az újkori igazságszolgáltatás elveinek is megfelelő, tanúkra, bizonyítékokra építő eljárás archaikus formája. Aki mellett tucatnyi tanú eskü alatt vallott, azt nehéz volt bűnösnek tekinteni.

javasolom, adja vissza Jeszenszkynek a pénzt, hiszen csak nem fog esküdni rá. Látható, hogy maga vitte el, mit mond?

– Nem!

– Tehát jöjjenek el reggel nyolcz órára, majd elintézzük.

Én felmentem még 8 óra előtt, de Liskát nem láttam ott. Vártam, míg Tomcsányi felkel, amint kijött slafrokban* köszöntem:

– Jó reggelt!

– Hol jár itt Jeszenszky úr? – kérdé.

– Hát az esteli parancsa folytán tekintetes úr!

– Úgy! Hát mit is akar azzal a Liskával.

– Azt akarom, tekintetes esküdt úr, hogy esküdjön meg pénzemre, hiszen ha nem lopta el, meg is mer rá esküdni!*

– De nekem nincs hatalmamban őt megesketni!

Mit tegyek? Megint visszamentem Franczkóhoz, mondva:

– Nézzen bele még a könyvébe, Franczkó bácsi, mit nézhet ki belőle!

Elterítette a kártyát, s ismét elaludt. Én már nem mertem semmit se gondolni, csak vártam. Kinyitja a szemet:

– Hm! Hm! A pénzt nem annál az embernél van már, egy magas testes szöke, nem tudom, valami bírőféle embernél* van, itt azt látom, hogy pénze soha de soha meg nem kerül. Ne is költekezzen utána!

Így én aztán megnyugodtam, az Isten által rámbocsájtott esetben. Néztem tovább, miként pótolhatom helyre veszteségemet. A hátulsó szobából benyílt egy ajtó a kamrába, ajtót vágat-

* *slafrok*: der Schlafrock (német), hálóköntös, házikabát

* ... *ha nem lopta, meg is mer rá esküdni*: Ez a kor perjogi viszonyai közt még előforduló középkori eredetű másik esküforma, az ú.n. *tisztító eskü* (*juramentum purgationis*). Jeszenszky azt akarja, hogy az általa vádolt Liska esküdjön saját maga ártatlanságára. Az egyszerűbb emberek szemében a hamisan esküvőre átkot hozó vallásos vagy inkább babonás eskü, illetve az ennek letételére kényszerítés még hatásos bizonyító eszköz volt.

* *bírőféle embernél*: azaz Tomcsányinál. Jeszenszky gyanúját sem alátámasztani, sem cáfolni nem tudjuk.

tam, az utcára boltnak fordítottam, úgy gondolkodva, hogy bérbe adom. Ezáltal visszatér a károm. Én a magam részére színből kamarát csináltattam.

Történt, hogy egyszer czéhbeli temetés* fordult elő. Ott létemkor Augusztynyi komámmal beszédbe eredtem, elbeszélve, hogy miként akarom a lopás által szenvedett káromat helyre pótolni. Ennek felette megörült, mondván:

– Kedves komám, én az eféle alkalmat régen lesem, mert ebből a nyomorult gombkötőségből meg nem élhetek. Réthy már megajánlotta a portékát, csak kvártélyt kell már szereznem, hogy bótos lehessenek.

Ez asztán meg is történt, meg is kötöttük a szerződést három évesre oly formán, ha ő kimondatik három év előtt, tartozom neki száz forintot adni. Ha esetleg ő akar előbb menni, hasonlóan tartozik nekem száz fr-ot. adni. Nálam lakott már 3/4 évnél is tovább, de még mit sem fizetett, sem kvártélyt, sem kosztot, sem kiszolgáltatást.

Történt, hogy Csabára készültem posztóért, egybe 600 frt. volt zsebembe. Amidőn kocsira akartam fellépni, a szolgáló kiszaladt, mondvá:

– A boltos szobájába mentem takarítani, de oly pocsékká van téve, hogy délig sem takarítom ki.

Visszatértem. A kocsim kint állott az utcán, benéztem a boltba, ő már ott volt, így szóltam hozzá:

– Komám, én nem szeretem viselkedésedet, én tudod munkás ember vagyok, éjjel pihenni akarok és te pajtásaiddal itt éjjelenként dorbézolsz és még ily pocsékságot is teszel, mint aminő most is történt, hiszen cselédemnek más dolga is van, nemcsak a téged szolgálni; ha bótos akarsz lenni, légy bótos, ha pedig lump, ott a túri pusztán egy körül szaros csárda, költözködj oda!

* *czéhbeli temetés*: A céheknek nemcsak iparüzést szabályozó, hanem társadalmi, kultikus-vallásos és szociális szerepe is volt. Ezek közé tartozott a kegyeleti cselekményekben való részvétel.

– Én – mond – állok a szerződésnek!

– Igen! Hol a szerződés, add ide!

Odadobtam a száz frt-ot, magamhoz vettem a szerződést és kihívtam az inasokat.

– Szedjétek le a boltajtót és ablakot! Vigyétek a kamrába!

Azzal mentem a kocsira ülni, ő utánam szaladt kérve, hogy ne vétessem le az ajtót.

– Hová legyenek, kvártélyom nincs, azt csak ne tedd komám!

– Semmi komaság! Az én apám egy kr-al fizette komáját, én pedig az úrnak száz frt-ot adtam. Takarodjon a házamból, lumpot nem szívelek a házamnál.

Ezzel aztán rimánkodásra fakadt:

– No de hát kérem mégis Jeszenszky úr, legyen szíves meghagyni az ajtókat!

– Jó, azt is megteszem – mondtam –, de ha itt találom, amidőn Csabáról visszajövök, akkor kíméletlenül kihányatom darabonként.

Emígy pótoltam meg a lopott kárt még 250 frt-al, mert sem a boltra kiadott költségemre fedezet, sem a szolgálatért nem kaptam semmit.

Eközben még az is megtörtént velem, hogy mamának a torka fájdukt meg. A szarvasi doktorok mind egy veszedelmes bajnak nézték, mintha nem is tudnák kitalálni, milyen orvosságot rendeljenek. Ezt észrevettem, halasztás nélkül kocsit fogattam 20 frt-ért, elvitték Debreczenbe. Elküldtem egy inassal főorvos-nagybátyjához. Elbeszélte, mily nagy bajnak vették a Szarvasi doktorok.

– Szamarak! – mond Batsó dr. –, mindössze egy kis torok gyulladás. Itt kell maradnod egy kevés ideig, adok rá kenőcsöt, ne félj, nincs itt semmi veszedelmes baj!

Egy hét múlva semmi nyoma sem volt a bajnak.

Bekövetkezett a kunhegyesi vásár.

Országos vásár az 1840-es években

Meglehetősen vásárom lett, csak rövid idő alatt árultam 400 frt. Hazaérkezve megszámláltam a munkát, 40 frt. kárt tettem benne. Így ment a sorom ennél a háznál. Szerencse a szerencsétlenséggel versenyezve s valóban mindig győzött a szerencsétlenség! De azért meg nem ölhetett!

Szerettem üzletemet, dolgoztam is fáradhatatlanul, de mindig érezte, hogy nincs javamra: folytonos fejfájásban szenvedtem, amiből utoljára az következett, hogy ágyba tett le. Majd egy évig nyomtam az ágyat annyira beteg lettem, hogy senki sem hitte felgyógyulásomat! Látogatók, akik jobban érdeklődtek fellettem megsirattak, mások imádkoztak, énekeltek az ágyamnál. Az mind úgy tűnt fel előttem, mintha a föld alól jött volna a hang felém. Egyedül az orvosom, aki nagylelkű és érzékeny ember volt, dr. Kuthy^{*} nevezetű merte a száján kibocsátani:

^{*} *dr. Kuthy*: Dr. Kuthy Lajos, ekkor szarvasi fiatal orvos; tevékenysége nagyjából a század második felére esik.

– Jeszenszky úr, én még hiszem az Istenemet, hogy kigyógyítom, csak rám hallgasson, ne bocsásson magához némi kuruzslókat, mert csak annyi az élete, mintha egy karó végibe egy tollat tennék, és a leglanyhább szél elviszi, elfújja! De, ha kigyógyítom, nézzen utána, hogy az élet módját változtassa meg, magának szabad levegő szükséges, fogadom harminc esztendeig sem fájul meg a feje!

Ami aztán Isten kegyelméből megtörtént – meggyógyultam, a Mindenható Isten visszaadta egészségemet és életemet, így múlt az időm, mindig szem előtt tartva orvosom szavait: „Változtassa meg az élet sorát!”

[1846 k.]

Ez egy kis idő teltevel meg is történt, megyei tisztújítás volt Gyulán.* Szarvasra adtak egy Lakatos nevű szolgabíró.^{*} Nem-sokára lett aztán vásár Békésen, ahol [azelőtt] engem egy gaz lélek megrabolt pénzemtől.* Atyámnak a sátrát úgy esett állítani az öreg Liska mellett, ő azonban a helyett, amint szokás volt: összefoglalni a sátrakat, egy öl szélességnyre csinált sátrat az apámétól. Megszólította apám.

– Sógor – mond –, minek ez a tolvaj utca?

– Azért, mert nem akarok maga mellett árulni.

* *megyei tisztújítás volt Gyulán:* Jeszenszky nem ír arról, hogy a nemességgel járó politikai jogaival – a tisztújításon, mint nemes ember ő is részt vehetett – élt volna, noha 66-os sorszámmal szerepel a választóknak a tisztújításhoz készített listáján. (*Ősze írása a Szarvasi Járásbeli Nemességnek július 16-án 1846. Békés Megyei Levéltár. Békés megye levéltára. Közgyűlési iratok 1684-1736/ 1846. – IV. 16. /380.)*

* *Lakatos szolgabíró:* Lakatos Károly esküdt volt, majd a csabai járás főbírája, csak az osztrák önkényuralom alatt, 1849-től lett szolgabíró. A szolgabírák ekkortájt Kiss Péter, majd Tessedik Károly voltak.

* *gaz lélek megrabolt pénzemtől:* Itt a már említett békési esetre utal.

– Miért – mond apám –, loptam tán magától valamit? – Ezen nagyon felbosszankodva mondá – Kriminál teremtette! Neked az egyik fiad Erdélyből hozták vasba lopásért, a másik fiad ellopta a fiam pénzét, hunczut gazember vagy fiaddal együtt, ameddig meg nem esküdtök fiam pénzére!

Erre összegyűltek a szarvasi mesterek, s kimondták őket a vásárból, hogy tisztítsák a hunczut név alól magukat. Ennél fogva el kellett menniök a vásárból. Bepanaszoltak a szolgabíró-nak. Fel lettünk rendelve a városházához. Az egész tanács* ott ült amidőn bementem a törvény szobába.

– Jeszenszky Ferdinánd a nevem. Megjelentem tekintetes szolgabíró úr rendeletére.

Szavaimra felugrott a székről:

– Hát, hogy mer maga valakit ily rútul gyanítani? Látta a bugyelárisát nála? Avagy látta, amikor kihúzta a fiókból?

– Ha láttam volna, amikor kihúzta a fiókomból, akkor magam lettem volna bírāja, hanem kérem meghallgatta-e a tekintetes szolgabíró úr ezt a felperes formát?

– Hogyne! – mond.

– Tehát kérem, hallgasson meg engem is, hogy honnét ered gyanúm!

– Úgy van! – szólaltak fel az esküdtek.

Ezt aztán a város asztalánál sikerült rendesen előadni, honnét ered a gyanúm. Erre felugrott a szolgabíró:

– Hiszen ez nem is gyanú, de valóságos tény. Hová számít Liska? Adja vissza Jeszenszkynek a pénzét, avagy csakugyan esküdni akar?

– Igen! – válaszolt Liska.

– Jeszenszky meg lesz-e elégedve, ha megesküszik?

* ... az egész tanács: Szarvas mezőváros, miután 1845-ben megváltotta magát a földesúri terhek alól, megszerezte a részleges önkormányzatot is, így a jogot a rendes ítélő tanács felállítására és az elsőfokú bíraskodásra. Az ítélőtanács élén Tomcsányi József, majd 1847-től Lehoczky Lajos állt.

– Igenis, hisz arra is kértem, esküdjön meg négyszemközt, de ő nem tette meg, mert jól érezte, mit súg a belső bírāja!

Erre ismét kérdé a szolgabíró:

– Arra akar esküdni Liska?

– Igen! – mond.

Emígy ki lett állítva az esküre. Közbe vették bal felől; dr. Najbart, jobb felől Jantsovits tiszteletes úr.* Felemelte a három ujját, s esküdött. Hogy hányféle színt mutatott az eskü alatt, azt egyedül a mindenható Isten mondhatná el. Amint elmondta az esküt, így szólt a szolgabíró:

– Hogy hamisan tette le az esküt, az világos előttünk, de miután az eskü által még a leggonoszabb is megszabadul az akasztófától: takarodjon ki piszkos ember!

{ *Még egy érdekes eset, mely a mezőtúri vásárban történt velem*

Túron, amint árultam a vásárban, egy kihízott paraszt állított be a sátramba, mint vevő.

– Adjon kend ennek a fiúnak egy lajbit*, már az egész vásárt összejártam, az Istenit neki, de sehol sem tetszik neki egy sem. A magáé tetszik neki!

Megmondom az árát.

– Az Istenit kendnek! Hát kend miatt kell ily drága lajbit vennem ennek a kölyöknek?!

– Hallja kend, barátom – mondtam –, tudja kend azt a példaszót, hogy egy ember nélkül mindég megvan a vásár! Most ha kend nekem tíz árát adná annak a lajbinak, akkor sem adnám kendnek, menjen Isten hírével!

* *Jantsovits tiszteletes úr:* Jantsovits István volt ekkor a szarvasi evangélikus lelkész.

* A {}-be zárt rész a szöveg végén szereplő pótlások második darabjaként szerepel. Hogy pontosan mikor is történt az itt következő vásári kaland, nem tudtuk megállapítani.

* *lajbi:* ujjatlan mellény

A sátram előtt egy ácsorgó paraszt megszólal:

– Ejnye, de könnyen beszél az emberrel!

– Kenddel semmi szavam, menjen kend dolgára, fogadatlan prókátornak* ebszar a fizetése!

Azzal kinyit egy földvári hosszú bicskát, és egyenest hasamnak czéloz. Én is hirtelen lehajoltam, a lábamnál volt egy gömbölyű ásó, s úgy hasba taszítottam, hogy az előttem levő sátrak egyikébe bukkott. Elbáméskodtam, s ezalatt az idő alatt egy bitang bal felől fejemre vágott egy bunkós bottal. Azonnal elborított a vér. A második vágást már az ásóval tartottam fel, amint fogtam az ásót, a bal kezem hüvelyk ujját zúzta össze. Nem juthattam ahhoz, hogy leüsssem az ásóval, mert már annyian voltak, hogy azt sem tudtam, merről védjem magam. Úgy állt fejem felett a sok bunkós bot, mint Krisztus Urunk feje felett a tövis.

De már ekkor megérkeztek a perzekutorok*, megmutattam azt, amelyik bicskával jött nekem, és azt, amelyik bevágta a fejemet. Felkísérték őket a városházára, a szolgabíró elébe. Megjegyzendő, hogy ez mind egyetértő rabló banda volt. A kihízott paraszt, aki a lājbi vásárlással kezdte a háborút, az volt a rabláshoz az alkalomnak az előkészítője! Utánok mentem én is, magamat a szolgabírónak bemutatva. Ő így szólt hozzám:

– Éppen jelen van a szolnoki főorvos úr*, menjen, mutassa be neki magát!

Bementem, s a doktor úr így szólt hozzám.

– Menjen, mosassa le a vért valakivel, hogy láthassam a sebet, mert sok vérrel van össze futva!

Megmosattam. Ő megvizsgálta, s megnyugtató, [hogy] nem veszedelmes. Adott receptet. Az asztalra tettem 2 drb. öt forintost, ami az akkori pénzben tíz váltó forintot tett ki. Megkértem az orvost, mondvá:

* *prókátor*: ügyvéd

* *perzekutor*: pandúr, megyei csendbiztos

* *szolnoki főorvos úr*: Valószínűleg Szolnok város orvosa. Szolnokon 1833 óta van állandó orvos.

– Tekintetes Orvos úr, ez a nemes rabló banda, ma nekem, holnap másnak árt. Óhajtanám, hogy egy kissé ránczba véteessenek!

Rám néz.

– Adj ide azt a receptet!

Átfordította, hogy halálos az ütés!... Áadtam a szolgabíró kezébe, azonnal vasra verette őket, és vallasni kezdte. Először is azt kérdezte a szolgabíró:

– Miért akartál bicskát döfni Jeszenszky testébe?

– Nem igaz! Nincs is nálam semmiféle bicska. Keressék meg!

Erre az egyik perzekutor felszólalt:

– Igazat beszél, hogy nincs nála a bicska, nálam van! Mert amint kísértük fel, egy kerítés mellé dobta, én megláttam, s felvettem. Itt van!

Azzal átadta.

– Hát te gazember – kérde a szolgabíró –, miért akartad agyon ütni Jeszenszkyt?

– Nem akartam agyon ütni, csak a fejire ütöttem, amiért fellökte a komámat!

– Úgy, akasztó fára való, hát egy feltaszításért agyon kell egy embert ütni? Hisz be van tudva, hogy halálos az ütés. Sem tűz, sem víz nem mossa le rólatok a megérdemelt büntetést! *Nemes ember megveretése* pedig 100 frt. és három havi rabság! Reggel Egerbe mentek.*

Én a szolgabíró felé fordulva így szóltam:

– Tekintetes szolgabíró úr! Legyen szabad egy pár szót szólnom!

– Tessék – mond.

– Nekem Túrra muszáj bejárnom, ezt a megélhetésemhez üzletem kívánja, kérném tehát a tekintetes szolgabíró urat, hogy úgy intse meg ezt a két gazembert, hogy revolver távolságnyra ne mu-

* *Egerbe mentek*: Mezőtúr Heves és Külső-Szolnok vármegye hatósága alá tartozott, amelynek székhelye Eger volt.

tassa előttem egyik se magát, mert én lelövöm! Én munkás ember vagyok, abból élek, s nem járhatok Egerbe tárgyalásokra! 30 frt. költségem van, fizessék meg, a többit bízom a tekintetes Törvényre!

– Van pénz? – kérde az egyiktől a szolgabíró.

– Van, csak vegyék le rólam a vasat, mindjárt elhozom.

– Nem úgy megy az! – mond a szolgabíró. – Küldj valakit el, ha van itt ismerősöd.

Felesége ott állt az ambiton^{*}, hozzá szólt:

– Menj, kérjél édesapámtól 30 frt-ot!

– Jaj, hisz agyon üt édesapám! – mond.

– Eredj az istenedet, reggel Egerbe visznek, ha pénzt nem hozol!

Elfutott az asszony, s kevés idő múlva ott termett a pénzzel. Nékem adta a bűnös.

– No itt a pénz! – mond –, vegyék le rólam a vasat.

– Hohó! Még nem! – mond a sz. bíró.

– Hiszen megengedett nekem^{*} Jeszenszky!

– Igen! Azt köszönd meg Jeszenszkynek, de a törvény meg nem engedhet!^{*}

– Vigyétek be őket, s reggel küldöm Egerbe a gazembereket!

Ennek végeztével beállítottak a szabó mesterek panaszaiikkal, hogy mennyiben károsultak.

– Először mondják meg, hogy miképp kezdődött és végződött a Jeszenszky szerencsétlensége!

– Mink mit sem láttunk, mert temérdek nép csődült össze! – mondták.

Erre azonnal megeskette őket a szolgabíró az igaz szólásra. Ekkor aztán megvallották, hogy látták, amint egyik bicskával rohant felém, a másik meg amidőn a fejemre ütött.

^{*} *ambit, ambitus*: tornác

^{*} *megengedett nekem*: megbocsátott

^{*} *de a törvény meg nem engedhet*: azaz, bár a kártérítést szerzett Jeszenszky eltekint a polgári peres eljárástól, a közhatóság nem tekint el a büntetőpertől.

– Gyalázat! Ha azt nem nézném, hogy önök is nadrágban járnak* – mond a szolgabíró –, 12-öt vágatnék mindegyikre! Kárjaikat jelentsék a biztosnak, az az ő és a perzekutorok dolga!...

A tisztelt szabó mester urak ezt nem remélték, hogy így üt ki a panaszuk a tekintetes szolgabíró úr előtt. Ők jobban sajnálták azt, hogy engem halva nem láthattak, mint megtörtént kárjaikat!

Oh, de itt is velem volt a mindenható Istenem, Teremtőm, jöllehet, bocsájtott rám veszedelmet, de mint egykor az Istenben hívő Jóbot átengedte a kínzó gyötrelmeknek, úgy engem is sok és fájdalmas megpróbáltatás alá vetett, de életemet – bár sok keserűséggel – megtartotta.

Kigyógyultam a rajtam megtörtént bajból. Nem kívántam magamnak semmi kárpótlást, ez által is kivonva magamat a további kellemetlenségek alól. Rábíztam a tekintetes Törvényre. Én aztán mit sem hallottam gonosztevőimről, de remélem, hogy büntetlen nem maradtak. }

*{ *Még egy szomorú és borzasztó eset szolgálati szenvedésemről.*

[1846 k.]

Szilvágyi Sándor vérrokonom megháborodott*, ki Szarvason fűszer- és vegyeskereskedő volt. Megjegyzem, hogy eleinte alig volt észrevehető viselkedéséből, csak azt hihette az ember, hogy meggazdagodott, és így vagyonában és szépségében büszkélke-

* *nadrágban járnak*: nem paraszti gatyában, azaz a tisztesebb néposztályba tartoznak, „nadrágos emberek”.

* Itt zárul a pótlások második része.

* A {}-be zárt rész a szöveg végén szereplő pótlások harmadik darabjaként szerepel.

* *rokonom megháborodott*: Az elbeszélte események időrendje nehezen kibogozható. A háborodott Szilvágyi esete – a szereplő tisztviselők hivatali ideje és a pesti Pólya-féle tébolyda említése alapján – kb. 1846 körül történhetett.

dik, mert igen szép ember volt. Nősült volna, de nem talált olyat, akit magához csatolni érdemesnek talált volna. Vagyon és nagy-
ravágyás ragyogott az arcán. Nemsokára olyasmi történt, amit
senki se hitt volna.

Volt ugyan egy szép nő Szarvason, ki után szemet vetett,
de szívleg mit érzett, az nem tudható. Korpos-Gyalay kisasz-
szony* volt, akihez járt, ki azonban kiismerte nagyravágyó szí-
vét, amit mutat a kisasszony tette. Ezt a Körösön mosó asszo-
nyok által tudjuk. Ezek látták, hogy Korpos-Gyalay kisasszony a
hídon átment, s ő utána; a kisasszony elment, ő pedig a földre
tette a kalapját, s mintegy térdig érő vízbe ment, s ott olyat ne-
vetett, hogy még az innenső parton mosó asszonyok is hallották.
Azzal észrevétlenül eltűnt. Senki sem látta többé.

Később oda vitte a nagyravágyás, hogy beállított gróf
Bolza* kastélyába, s megkérte a grófkisasszony kezét. Az öreg
gróf Bolza huszárjával kikísértette az udvarából. Ez által nagy
fejbe ütést érzett, hihető, hogy jobban fájt neki, mint nekem,
midőn Mező-Túron a betyárok bunkós bottal beverték a fejemet.

Mindezek után pedig belekötött a szarvasi szolgabíróba.
Okát nem tudom, csak hogy iszonyú goromba levéllel illette a
szolgabíró. Többek közt rá is lött. Ezután pedig oly düh ütött ki
rajta, hogy őrizet alá kellett venni. Apám küszködött vele hat
ember segítségével, amíg nem értesültem a veszedelemről. Ezt
megtudva azonnal siettem Apámat felváltani. A szerencsétlen
bátya ott sétált a szobába. Köszöntésemet figyelembe se vette.
Leültem egy székre, rám rivallt:

– Mit keresel itt? Reszkedj előttem, nyomorult!

* *Korpos-Gyalay*: A család több tagja 75., 76., és 77. sz. alatt szerepel a szar-
vasi járás nemeseinek említett 1846. évi összeírásában.

* *Gr. Bolza*: A hatalmas Harruckern-uradalom szarvasi része a Stockhammer
grófokra, majd tőlük házasság útján a Gr Bolza és a br. Schöffl családokra
szállt. Az előbbieken szintén házassággal Gr Batthyány László, az utóbbi-
ak révén hasonlóképpen a Gr Esterházy- és a Gr Mittrovszky-család is birto-
kosok lettek Szarvason.

– Nyomorult a te lelked bátya! Már nyomorultabb nem is lehet! Csendesedjél, mert ám annak a nagy hatalomnak, hogy valaki reszkessen előtted, van ám orvossága!

Végig néztem rajta, s ő folytatta sétáját. Bekövetkezett az est, iszonyú dolgokat követett el. Parancsolta, hogy czitromot hozzanak* a boltból, s ahhoz kést követelt. Aztán futott volna a világnak. Borzasztó volt viselete, bevágta magát az ágyba, ordított és sírt. Lámpa gyújtatkor levetkőzött, s lefeküdt az ágyba. Csendesen viselte magát velem beszélgetve.

Kevés idő múlva felkelt, magára vette a paplant, s egy székre állva kinyitotta az ablakot. Én rosszat sejtve az ablakba könyököltem.

– Melegem van – mondá.

Hűtögette magát a paplant rázogatva. Hozzám szól:

– Maga öcsém talán azt gondolja, hogy az ablakon akarok kiszökni? Nem vagyok olyan bolond, hogy ily bitangokra hagyjam a házamat, a vagyonomat!

Azzal leejtette magáról a paplant.

– Hú, de hűvös van, kérem adja fel a paplant!

Amint lehajoltam, ő kiugrott az ablakon, én azonnal utána ugrottam.

Átellenben lakott egy szép özvegy, Hajszlerné. A hálószobája ablakára ugrott, s az ablak üveget betörte, de vasrostély volt az ablakon, s így be nem ugorhatott. Amint értesülve voltam el is akarta nőül venni, de az anyja televerte a fejét mindenféleképp, mondván:

– Csak vedd el, gyermeke is van, annak pesztra, annak szobalány, szolgáló, szakácsné is kell, no hisz aztán majd szaporodik a te vagyonod!...

* *czitromot hozzanak*: akkoriban drága ritkaságnak számított, amit csak a leggazdagabbak engedhettek meg maguknak; ezért tekinti Jeszenszky a nagyzási hőbort és az örület jelének.

Megjegyzem, hogy anyjának is pénz volt az Istene! Édesanyám nénje volt ez a Szilvágyiné, de jellemre nézve oly távol estek egymástól, mint az ég a földtől.

Szilvágyi oly erősen fogta a vasrostélyt, hogy alig bírtam kezeit leszedni. Ott küszködtem vele az ablak alatt. Szombat este volt, ott ment el egy parasztleány, s ő hozzá kiált:

– *Brat moj retuj ma, dámti szto zlati, tento ma vityjaho na oblok kezemi benyjaze zjat! Ja szom Szilvágyi!*

– *Vagy pasz dobre znam!*^{*} – mond a paraszt, s ezzel felém emeli a botját.

Én ráordítok:

– Eltakarodj, mert ha kiveszem azt a botot a kezedből, majd adok én akkor neked 100 forintot. Nem hallottad még, hogy bolond?!

– Bolond az apád! – mond Szilvágyi.

Erre dühbe jöttem:

– Hát ilyen elmebeteg vagy?

Többé nem mint embert, de mint állatot láttam benne. Fogdostam kegyetlenül. Letépte róllam a mellény elejét, az ingem elejét pedig a gallértól végig szakította, míg a hat ember megérkezett. Áadtam az embereknek, de azokat mind szét-hányta magától... Elszaladt, s a katolikus templom melletti promonádon^{*} fogtam meg. Ordítok embereimnek, hogy irgalom nélkül fogják meg, mert itt már szó sem lehet kíméletről. Kezét lábát fogva vittük a házához. Volt egy Csépai fiú Szilvágyinál mint tanonc, kiáltottam neki, hogy hozza a kötelet.

^{*} A mondat az eredeti szövegben magyarral kevert, rosszul használt, nehezen érthető szlovák nyelven áll. Hogy csak a másoló hibás lejegyzéséről van-e szó, vagy maga az emlékező, esetleg Szilvágyi használta volna így a nyelvet, nem tudjuk, mindenesetre adalék a magyarosodó szlovák mezőváros lakóinak nyelvállapotához. Fordítása:

„– *Testvér segíts, adok 100 forintot! ez kihúzott engem az ablakon a kezével és elvette a pénzt! én Szilvágyi vagyok!*

– *Kutya vagy, jól ismerlek!*”

^{*} *promonád*: promenád, sétány

- Ne merd! – mond Szilvágyi –, én vagyok a principálisod*!
- Én parancsolok – mondám –, hozd a kötelet!

Ezzel bevittük a szobába, az ágyat elhúztam a faltól, s ágyra fektettük. Selyem nyakravalómmal összekötöttem lábát és kezeit, paplannal leterítettem, s kimentem az ambitusra. Sírtam feltartóztatlanul, keservesen! Szilvágyi meghallotta a sírást és kérdi az emberektől:

- Kicsoda sír odakinn?
- A fiatal Jeszenszky – mondják.
- Szegény öcsém – mond –, de sokat szenved mellettem,

híjják be kendtek!

Az ágya mellé ültem, s rám néz:

- Miért kötöztetett így le öcsém?

– Kénytelenségből, mert nem emberhez illő módon viselte magát.

- De csak nem tart így megkötözve?

– Nem tudom!

- De ha megígérem, hogy jól viselem magam?

– Oh, akkor örömmel szabadítom fel, de honnan van az bátya, hogy csak perczekig tartja magát csendesen? Azonnal megfelejtkezik magáról? S az a borzasztó ordítás is miből támad?

– Hm, hm, látná csak, hogyha magát úgy megrohannák, mint engem, nem ordítana-e úgy mint én? És éppen ahol jönnek, brrr!

Oly ordításba esett, hogy a fal is rengett bele. Aztán pedig lehajtá fejét és sírt. Aztán ismét kért, hogy szabadítsam fel, ígérve jó viselkedést.

– Megteszem bátyám, de szem előtt tartsa ígéretét, mert megtapasztalta már, hogy kegyetlen is tudok lenni!

Feloldoztuk és fekvé maradt csendességbe. Ezentúl nem maradt el tőlem, ha mentem, ő is jött velem, éjjelekre is el kellett házamhoz vinni, ott hált nálam, mintegy biztonságban érezve magát közelemben.

* *principális*: főnök; elöljáró

Eztán bekövetkezett, hogy a megye lepecsételte minden vagyonát Szarvas város telepítési szerződése értelmében*, amely úgy hangzott, hogy ha vagyonos ember ivadék nélkül hal el, annak minden vagyona az uradalmat illeti. Ennél fogva Szilvágyit is a törvény elé rendelték, ha másképp nem lehet hát lelánczolván. Én azonban nem engedtem, magamra vállalva a felelősséget.

Bementem vele Gyulára, s beszálltunk az akkori Sas vendéglőbe. Reggel felmentünk a megyeházához. A főispán* szobát rendelt számunkra Először is engem hivatott, s kérdé, hogy beocsájthatja-e Szilvágyit.

– Bizton méltóságos főispán úr, de csak velem együtt!

– Jól van – mond –, jöjjenek be Szilvágyival.

Bementünk, s így szól a főispán:

– Szilvágyi úr itt panasz van magára, hogy a szolgabíróra lőtt?!

– Nem tudom, de megeshetett!

– Egy goromba levelet írt a szolgabírónak, maga írta?

– Igenis – mond Szilvágyi –, azt mink írtuk!

– Fejedelmi felelet – mond a főispán a többi urakhoz –, ez már magában elég bizonyosság!

Kezdett hízelegve beszélni hozzá a főispán.

– Tudja mit, Szilvágyi úr, az ilyesmiktől tartsa vissza magát, mert az ilyen tetteknek rossz kimenetele szokott lenni, maga becsületes ember, hát tudja magát fékezni, ha valaki megsérti is! Hanem értesültünk Nájbárt dr. által, hogy valami rohamos lázban szenved, olykor-olykor. Gyógyítassa magát, én kom-

* *Szarvas telepítési szerződése*: 1722-ben kötötte a gyulai Harruckern-uradalom és az újjátelepülő község. Magszakadás és végrendelet híján az úrbéres községek lakóinak vagyona az országos úrbéri törvények szerint is a földesúrra háramlott.

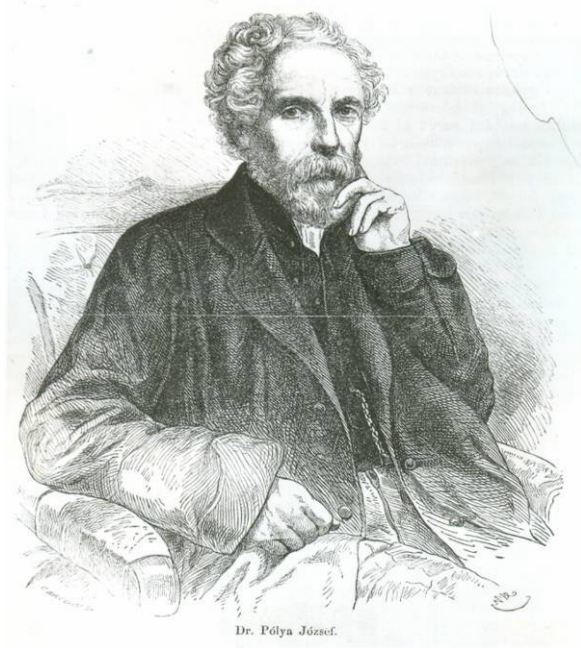
* *főispán*: A sokszor távollévő, csak ellenőrző szerepű főispán szokásos módon nem avatkozott a hétköznapi és főleg nem a jogi ügyekbe. Valójában – mint alább Jeszenszky szavaiból is kiderül – Németh Antaltól van szó, aki táblabíró, majd 1843-1846 közt másodalispán volt.

mendálok* egy igen okos orvost Pesten: Pólya nevezetű, javaslom, keresse fel azt.

– Megtehetem – mond –, úgyis el vagyok határozva utazni, s együttal felkeresem.

Nékem pedig egy levelet nyújtott át Pólya dr.*-hoz címezve, s nagyon figyelmeztetett, hogy vigyek embert magammal.

– Lélekemelő testvéri áldozat, amit tesz, Jeszenszky úr! – mond Némethy főispán.

Dr. Pólya József

* *kommendál*: ajánl, javasol

* *Pólya doktor*: Pólya József (1802-1873) orvos, akadémikus, 1831-től a pesti Rókus kórház igazgatója. 1841-ben nyitotta meg Pesten az ország első magán-elmegyógyintézetét, amely hét évig állt fenn.

Ezzel el lettünk bocsájtva. Mentünk vissza a vendéglőbe, s ott ebédhez ültünk. Ebéd felett megszólalt Szilvágyi:

– Hallotta öcsém, miként szólítottak a tekintetes urak? Becsületes embernek! Úgy, hát mégis több vagyok, mint ők, előre helyezik a krajczárt, az pedig csak réz, de a becsületben arany van. Így tehát én arany vagyok, ők pedig csak rezeek!

Mind ezek után pedig megindultam Szilvágyival Pest felé. Az első éjszakán Czeglédén szálltunk meg a fogadóba. Egy asztalt foglaltunk el az ebédlőbe, s vacsorát rendeltem. Egy másik asztal mellett többen ültek, beszélgetve, hallottam, amint az egyik azt mondja az ott ülő barátjának:

– Barátom, az rendesen úgy szokott lenni, hogy akinek az Isten sok pénzt ad, annak az eszét veszi el.

Szilvágyi meghallotta, s így szólt hozzám:

– Mondja meg a kelnernek*, hogy terítsen a szobánkba, mert én itt nem vacsorálok!

Bementünk hát a szobába, és ott vacsoráltunk, s kezdett zaklatni, hogy minek beszélem én el a sorát másnak, azok is rólam beszéltek – mondá.

– Hogyan gondolhat olyasmit bátyám felőlem, nem váltottam én szót senkivel sem, csak a kelnerrel.

Megvacsoráltunk, s kissé sétált a szobába. Majd rákiált Lenhardt parasztra, akit magunkkal hoztunk:

– Lenhardt, kend takarodjon az istállóba, lefekszünk!

– Lenhardtnak itt a helye – mondom –, csak nem állítunk minden ló mellé egy kocsist?!

Rám nézett, s folytatta sétáját. Egyszer megáll előttem mondván:

– Úgy néz ki, mint egy nemes ember, de a lába is vastagabb, mint az enyém. Erő is több van ugy-e a lábába?

– Úgy hiszem bátyám, tán szeretne velem birkózni?

– Isten őrizzen, hogy haragból fogjam meg!

* *kelner*: pincér

Azzal elhallgatott, s ment lefeküdni. Többször kezdett dühöngeni, s aztán sírt keservesen... Reggel felé elcsendesedett, s elaludt.

Megébredve elindultunk Gödöllő felé. Szilvágyi anyja és testvér nékje: Tini Gödöllőn voltak. Megjegyzem, hogy anyja nem mert Szarvason maradni, sem megmutatni magát fia előtt, mert azonnal megfuttatta volna.

Mentünkben az ország útnál egy fészület mellett haladtunk el, mire ő nagyot nevetett mondván:

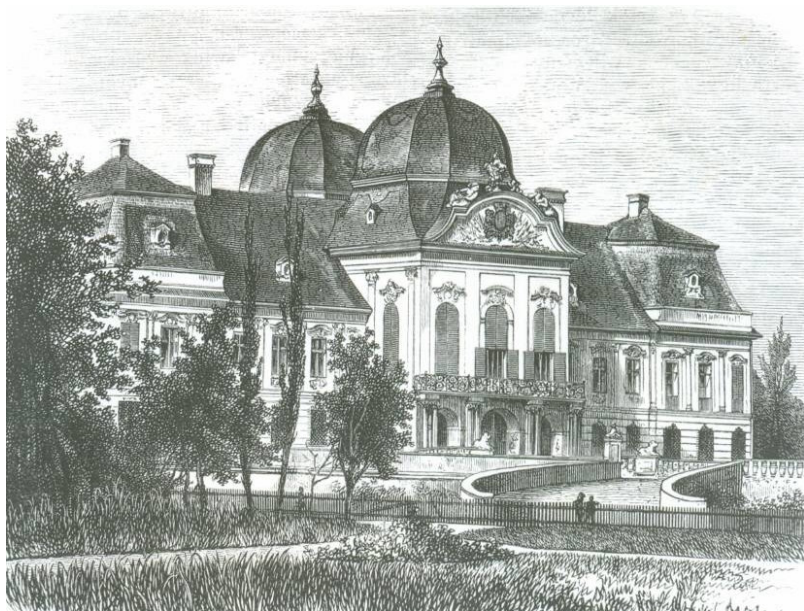
– Tudja öcsém, mit nevetek?

– Nem tudom.

– Láttá azt a fészületet?

– Igen!

– No lássa, az Istennel is lehet kereskedést üzni! Azzal kereskedik a kőfaragó, az ács, a piktor! A zsidó pedig megveszi és kiárúsítja!

Gödöllői kastély (1840-es években)

Ezzel beértünk Gödöllőre. Amint anyját meglátta, dühbe jött, s csak Tini nénjével sikerült őt lecsillapítani. A kezéér adott szavakkal* lecsillapodott és elkezdte beszélni, hogy utazni indult.

– A napokban Gyulán voltam Ferdi öcsémmel és a szol-gabíróval volt egy kis bajom, s ezért hívtak fel a tekintetes urak, s ajánlották, hogy keressek fel Pesten valami Pólya nevű doktort, igen okos orvos, mivel Najbart dr. azt mondta, hogy heves lázban szenvedek időközönként. Megígértem, hogy útba ejtem, mikor utazni fogok.

Erre Tini nénje örömet színlelve felkiált:

– Pólya doktor! No testvérem, ez jól fog kiütni, hiszen Pólya dr. felesége nekem jó barátném, mihelyst Pestre érünk, első lesz őt meglátogatnom!

Másnap Pestre értünk, s a Fehér Ló vendéglőbe* száll-tunk meg, de az össze nem egyezett az ő nagyra vágyásával, mondván:

– Hát nem volt Pesten más vendéglő? Muszáj volt Fehér Lóba bújnunk?!

De később csak meg nyugodott. Én Tinivel egyetértve felkértem a vendéglőst, hogy szíveskedjen benézni, s szórakoz-tassa szóval Szilvágyit!

Fiakerre* ültem, s elszaladtam Pólyához, jelentve, hogy valami fortéllyal elhozom Szilvágyit. Ezzel visszamentem, kezdi Szilvágyi, hogy hol jártam.

– Egy kevés dolgom volt, bátyám!

Erre felkért, hogy hozzak egy fiakert, mert megy a nénjé-vel Pólya dr.-hoz látogatóba.

Kimentem a fiakeresekhez, s kértem, hogy melyik tudja a Pólya dr. lakását*.

* a kezéér adott szavakkal: Értsd: a megegyezésükre utalva, hogy fegyelmezi magát.

* Fehér Ló vendéglő: épülete ma is áll (Rákóczi út 15.), a szlovák kulturális és tájékoztató központ működik benne.

* Fiaker: fiáker, kétfogatú személyszállító bérkocsi.

– Tudjuk mindnyájan – mond az egyik, de én nem viszek bolondot, tegnap vittem egyet, s mind kiverte az ablakot.

– Ez nem olyan bolond – mondtam.

– Elviszem én – mond a másik.

Felültem, s kapu alatt álltunk meg. Kijött Szilvágyi a néniével, s felültek a fiakerre. A fiakeres ugyancsak nézegetett ide-oda. Nem tudta, hogy vajon az-e a bolond, aki felült a fiakerre, vagy aki felfogadta. Megmondtam a kocsisnak, hogy ne a Király uton* menjen, mert azon én megyek.

– Más utat nem tudok – monda a kocsis.

– Tegyen kerülőt!

Ezzel megindultak. A Szilvágyi kocsián már minden fel volt pakolva ami a kórházba viendő volt. A lovak már szerszám-ba állottak az istállóba, befogtunk mink is és elindultunk a Király uton kifelé. A fiaker ebben a pillanatban futott ki az utcából, rákiáltok a kocsisra:

– Állj meg, mert ha megismeri a lovait, leugrik a fiaker-ről!

Megálltunk mindaddig, amíg a fiakeros visszahajtott, s nemsokára megérkeztek. Már várták Szilvágyit. Polya dr., a neje, egy kisasszony és egy inas már leléptek az ámbitusról, s nagy hódolattal mentek Szilvágyi elébe. Polyáné először is Tini felé fordult, mint a leghűbb és legkedvesebb barátnéja felé:

– Isten hozott szeretettel barátném! stb.

Aztán Szilvágyihoz fordult, mint jó ismerős barátja felé, karon fogta egyik felől ő, másik felől pedig a kisasszony. Ez a szerfeletti nagy hódolat nagyon tetszett Szilvágyinak. Bevezet-ték, s én behajtottam az udvarba. Azonnal lekapkodtak mindent a kocsiról, s bevitték a már Szilvágyinak berendezett szobába. Aztán én is bementem közéjük, s Szilvágyi rám néz.

* *Pólya lakása* az Új tér, másképp Újvásártér – azaz a mai Erzsébet tér – 203., de itt most magáról a Pólya-féle gyógyintézetéről van szó, amely a Terézváros külső részén, a Városliget mellett volt.

* *Király úton*: A Fehér Lóból a Király utcán kocsiztak ki a Városliget felé.

– Hát maga öcsém, hol jár itt, hisz azt mondta, hogy dolgai vannak?!

– Bevégeztem, s benéztem én is.

Ekkor kinézett az ablakon.

– Az én lovaimon? – mond.

– Persze, hogy azon, csak nem fogok fiakerest, mikor a lovak pihentek?!

– Csak az fáj nekem uram – szólt bátyám Pólyához –, hogy így bánnak velem rokonaim!

Azzal lesütve szemeit, bús arcot vágott. A doktor int felém, kiléptünk az ambitusra, s ő így szól:

– Uram, mit csinálnak? Éppen tegnapelőtt hoztak ily rokonok ide egy gazdag rokonukat, s el vannak fogva! Én nem látok ez embernél semmi bajt!

– Kérem, be van bizonyítva, s itt van az írás a Megyétől.

Nyúlok a zsebembe, az írás sehol... Ekkor jutott eszembe, hogy reggeli öltözködésem alatt az ablakra tettem. Futottam vissza a vendéglőbe, s szerencsésen – hála Istennek – megtaláltam. Visszaérve amint a kapun behajtottam Pólya dr. elébem jött az udvarra, mondván:

– Bocsánat, uram, bocsánat! Bolond, de még annyira bolond, hogy egyedül csak az Isten az orvosa! De azért itt hagyhatják, ha úgy tetszik. Megpróbálkozhatunk, de semmi reménysem hozzá.

Kérdem, hogy miből kaphatta ez a jóember a bajt.

– Büszkeségből – mond az orvos –, annak meg a földön nincs orvosa!

De csak ott hagytuk 2000 frt. évi fizetés mellett*.

* ... otthagytuk 2000 frt fizetése mellett: A gyógyintézetben tekintélyes, kb. 800-1000 Ft. volt a szokásos évi ápolási díj, de az intézet magánvállalkozás lévén csak ilyen nagy összegekkel tudta magát fenntartani. Pólya a költségek miatt is volt kénytelen néhány év működés után intézetét felszámolni. A megjelölt díjösszeget talán az eset súlyosságához vagy az ápolat vagyonához szabták.

Pólyáné kecsegtető szép szavakkal fel tudta tartani Szilvágyit, erősítgette, vigasztalta.

– Nálunk marad – mond –, kedves Szilvágyi úr egy kevés ideig, mutatkozó baját, mely környezi, férjem könnyen kigyógyítja, aztán megnősítjük, s úgy visszük nagy diadallal Szarvasra!... – Ő csak mosolygott.

Visszaérkeztem Szarvasra, ezen szerencsésen átesve. Én azonban sehogyse voltam kibékülve azzal, hogy a Tekintetes Megye Szilvágyi vagyonát az uradalomnak ítélte. Éreztem, hogy nem jól van értelmezve Szarvas város telepítési szerződése, miután az a szerződés csak ivadék nélkül meghalt vagyonos emberre szólt. Szilvágyi azonban élő, még pedig a legszerencsétlenebb élő, akinek pénzre és gyámra van szüksége!*

Adtam be egy folyamodó kérelmet a Tekintetes Megyébe az itt leírtak értelmében. Kielégítettek azzal, hogy már meg van ítélve, vagyonát továbbra is pecsét alatt tartva. Adtam be egy másik kérelmet. Azon szavakkal fejezve ki magam, hogy én a Tekintetes Megye végzését írásban kívánom. Kiadtak tehát egy végzést az előbbeni folyamodványomra, hogy a Szilvágyi vagyona az uraság számára ítéltetett. Átadták s én zsebre tettem. Azt kérdi tőlem az akkori főispán, Némethy:

– Most tehát mit fog tenni, Jeszenszky úr?

Kocsim a megye udvarának a kapujánál állott, kimutatam az ablakon.

– Az a két ló a Szilvágyi lova, az még megteszi gazdája iránt utolsó szolgálatát, s odavisz ahová kell*. Alázatos szolgálja!

Azzal kimentem, éppen a kocsira akartam már fellépni, amikor tekintetes Kis Péter* úr utánam kiált, hogy jöjjenek vissza. Amint beléptem, magamat meghajtva felém fordul Némethy főispán:

* ... *gyámra van szüksége*: A magas ápolási díj előteremtéséhez volt szükség Szilvágyi vagyona felszabadítására.

* *oda visz ahova kell*: azaz a felettes hatóságokhoz.

* *Kis Péter* szarvasi járási esküdt (1843-46), majd csabai főszolgabíró.

– Jeszenszky úr! A Tekintetes Megye belátta igazságos követelését, felszabadítja a szerencsétlen Szilvágyi vagyonát. A pecsétek leszedésére ki vannak nevezve: Kis Péter és Ambrus* urak. Átengedjük a vagyont Szilvágyi édesanyja gyámságába.

Megköszöntem a Tekintetes Megyének Szilvágyi iránt való szíves belátását. Megindultam Szarvas felé megnyugodva lelkemben. Amint hazaérkeztem, azonnal elkezdtem fáradhatatlanul árusítani vagyonát. Előbb az apróbb házi eszközöket, s az után a boltra került a sor. Ekkor házamba jött egy Bakay Péter nevű birtokos, s az asztalomra tett 500 frt-ot, mondván:

– Semmit nem kívánok ezért a pénzért, csak hogy annyiban, amennyiben más venné át a házat bolttal együtt, aszerint az enyém lehessen.

El nem fogadtam az 500 frt-ját, ösmerve néném hitetlen lelkét. Visszautasítottam, mondván:

– Bakay úr! Én nem pénzvágyból áldozom fel magamat bátyáért, hanem a rokon iránti érzelem és keresztényi kötelesség buzdít, hogy segítsek, amennyiben lehet Szilvágyi szerencsétlenségében. Ketten a vevők, ön és Berger. Nekem sikerült a Tekintetes Megye kezéből Isten segítségével kikaparni szerencsétlen bátyám vagyonát és átadhatni édesanyja gyámságába; ez volt a vágyam, a többit végezzék el önök, hogy melyik nyerheti el a házat és a vagyont, azt nem tudom.

Berger nyerte el. Gondolhattam, miután nem készpénzért folyt az árulás, hogy több bizalom lesz Berger iránt, mint Bakay iránt. Így el lett adogatva minden az öreg Helebrant szarvasi jegyző* írta kötelezvényeket. 24 000 frt. adódott ki kamatra. Ez pedig ki lett osztva a szarvasi gazdáknak 6-os kamatra*.

* *Ambrus Lajos* táblabíró, majd 1847-től a békési járás alszolgabírája.

* *Helebrant szarvasi jegyző*: Szarvas mezőváros jegyzője 1819-1852 között Hellebranth János. Berger kilétét nem tudtuk kideríteni.

* Bár itt sincs megadva, hogy pengő- vagy váltópénzről van szó, ez mezővárosi viszonylatban valóban nem kis vagyonnak számított. A korban törvényesnek tekintett 6 %-os kamattal évi 1440 Ft jövedelemnek felelt meg. Összeha-

Így megmenekültem a Szilvágyi körülötti veszedelmes és fárasztó szolgálat alól. Jutalmul kaptam a nénitől egy pár finom szót:

– Kutyával tettél jót, nem velem – mondá egyszer.

Én adósa maradtam Szilvágyinak 40 frt-al, de idők folytán egészen elfelejtettem. Három év múlva kivették Pólyától*, már akkor nem emlékezett semmire, azt sem tudta, hogy volt valaha vagyona, azt sem, hogy született, azt sem hogy volt-e anyja... De élt!

Anyja nemsokára súlyos beteg lett, s a hátramaradt ezreket átadta az evangélikus egyháznak, azon feltétel alatt, hogy a meddig Szilvágyi él, az egyház tartozik 300 frt-ot adni Szilvágyinak.

A fentebb említett 40 frt-ról volt egy elismervény, Tininek eszébe jött ez egy harminc év elteltével*. Átadta Mikulay ügyvédnek, a kamatokkal utána számítva 100 frt-on felülre rúgott.

Elémbe teszi az ügyvéd s ott látom a nevemet a czedulán. Kigomboltam a kabátom s átadtam a kiszámított summát.

– Hajlandó Jeszenszky úr kifizetni? – kérdé Mikulay ügyvéd.

Tini is ott ült... Mondám:

– Igen! – hisz nem 40 frt-os szolgálatot tettem én Szilvágyinak, jól tudta azt Tini, más ember 40 ezer frt-ért sem tette volna meg. Pár hét múlva, amint engem megfosztott, meghalt Tini kolerába*. Szilvágyit magához vette Tini lánya; a férje uradalmi kertész volt a Bánátba. Többet mit sem hallottam róla...

sonlításul: a korábban említett szolnoki városi orvos fizetése volt 100 Ft. (valószínűleg pengőben).

* *Három év múlva kivették Pólyától:* Pólya intézete 1848-ra megszűnt.

* *harminc év elteltével:* Valamikor a hetvenes években.

* *meghalt Tini kolerába:* Az utolsó nagy kolerajárvány 1873-ban volt Magyarországon, ezt követően csak kisebb megbetegedések fordultak elő.

Isten és a világ előtt bátran elmondhatom, hogy jutalmam csak kibeszélhetetlen küzdelem, s fáradságos időtöltés volt. De Isten velem volt mindég és benne bízva éltem tovább...

Megemlítek még egy az öreg Szilvágyiné és Tini féle hála köszönetet.

[1851 k.]

Nagyszénáson földet árendáltam*, volt egy jó barátom, egyszersmind komám, Tickáni nevezetű. Megkért, hogy bocsássak neki subárendába* 20 holdat a bérel földből. Megtettem. Az aratás vége felé egyszer bementem a városba, s meglátogattam. Azt mondja nekem:

– Nézd, komán, a szolgabíró ruhát hozatott Pestről, de nem szereti, ide adta, hogy árusítsam el és készítsek mást, úgy nézem ez neked jó volna, próbáld fel! Rokk mellény* és nadrág 30 frt. az ára!

Felpróbáltam, jó volt.

– Tudod mit barátom? Te kint laksz, ügyelj hát az én feleségemre is a nyomtatás alatt, a fiamat is kiküldöm s ellátod azt is kvártéllyal meg kosztal, s ezt a ruhát annak fejében neked adom.

Elfogadtam. Fiának kosztot adva ügyeltem mindenre, kívánsága szerint. Engem a sors tovább szólított gazdasági szolgálatba mentem tekintetes Urszinyi Andor úr nagygerendási* pusztájára.

Ki hitte volna, hogy négy év múlva ír nekem Tickányi, hogy nem feledkeztem-e meg a ruhavétel árában fennmaradt 30

* *árendál*: földet, házat haszonbérbe vesz, bérel. Az itt említett eset egyébként az 1850-es évek elején történt.

* *subárendába*: albérlésbe

* *rokk mellény*: felöltő. A rokk (német eredetű szó) kabátot jelent.

* *Nagygerendás*: Ma önálló helység, ekkoriban lakott pusztá Békés megyében Békéscsaba és Orosháza közt.

frt-ról, küldjem el! Roppant bosszús lettem figyelmeztetve őt egyezségünkre – visszaírt levelemben –, és azon szolgálatokra amit a ruha árában tettem. De oda írtam a végére, hogyha te érdektelennek találod szolgálatomért, úgy meg fogom fizetni. Ezzel átadott az ügyvédnek. Utána számítva az elmúlt évekre szóló kamatot és perköltséget, szó nélkül kifizettem.

Amint megadtam a rajtam igazságtalanul megvett summát, beteg lett s alig egy hónap múlva meghalt. Lelkem újra felbuzdult, Istenhez kiáltottam:

– Óh, nagy Isten, utálatos előttem a zsarnok, a telhetetlen szív! Mily igazságosak a te tetteid Atyám! S mily igazságosan ítélsz: engem éltetsz a rám bocsájtott sok fájdalmas csapás közepette is. Hála a te szent nevednek! }*

[1848. ősz]

* { *A 48-as szomorú élet bekövetkezéséről.*

Az az idő, amelyet még ma is vidám lobogós kedvben ünnepel a magyar nemzet. Nem úgy tesz, mint a zsidó nemzet tett, akit szintén hasonló eset ért. Ahasverus* király tisztartója Hámán* arra bírta a királyt, hogy pusztítsa el birodalmából a zsidókat, ami azonban nem sikerült.

* Itt zárul a pótlások harmadik része.

* A {}-be zárt rész a szöveg végén szereplő pótlások utolsó darabja. Az emlékezésben idézett Arad-környéki harcok 1848. októberétől decemberéig folytak.

* *Ahasverus*: görögül Xerxesz, perzsa király. Az itt hivatkozott történet Ószövetségben, Eszter könyvének tartalma.

* *Hámán*: Ahasverus perzsa király kegyeltje és mindenható minisztere. Megharagudván az előtte vallási okokból térdet hajtani nem akaró zsidó Mardochkeusra, rávette a királyt, hogy adjon ki rendeletet a perzsa birodalomban élő zsidók kiirtására. Mardokeus unokahúgának és volt gyámleányának, Eszter királynénak a közbenjárására azonban a király visszavonta rendeletét, Hámánt pedig kivégeztette.

Ők is ünnepelnek, hálát adva Istennek, hogy megóvta őket a büszke Hámán ítéletétől, a maroknyi zsidóság ellen irányított csapástól. De nem úgy történt nálunk, mert Hámán tisztartója csak egy néptöredéket akart elnyomni, addig nálunk egyik nemzet a másikat. Folyt a háború, a gyilkolás a rablás, Istenről megfejtkezve, kíméletet egymás iránt nem érezve. Borzasztó volt az élet. Jött a rendelet, a parancs:

– Készüljön a nép az őrserembe a rácok ellen!

Előbb csak a vagyonosabb osztály mozgósítatott* a Bánát felé a Rácok ellen. Ezeknek visszatérte után általános népfelkelés hirdettetett. Fegyverbe parancsoltatott gazdag, szegény, kivétel nélkül minden helységből.

A nép háborúba indul (1848 őszében)

* Előbb csak a vagyonosabb osztály mozgósítatott: A szerb felkelés miatt még 1848 nyarán mozgósították a nemzetőrséget.

Én is mentem. Szarvas városából indítottunk útnak az oláhok ellen*, s Glagovác* alatt ütöttünk tábor. Táborunk egy felől egy kis erdő, más felől egy magas gát között feküdt. Berger nevű kapitányunk nagyban eresztgette a pumákat Arad városába*.

Ekkor történt, hogy málhakocsink mellett 3 juhász állt kocsijokkal. Nézegették, mint repülnek a pumák Arad felé. Amint a juhász ki akarta venni a puskáját, elsül és kocsisunk bal karjába és mellébe hatol. A szegény fiú 14 nap múlva meghalt. Másnap történt, hogy Gyomai őrsereget Radna mellől a holánus katonaság szétzavarta* s így ezek is hozzánk csatlakoztak.*

* *oláhok ellen*: Az Erdély és Magyarország határán fekvő Érchegység román lakossága 1848. októberében kelt fel a magyar kormány ellen.

* *Glagovác* – (helyesen Glogovác) ezidőtájt mintegy kétezer lakosú német falu Aradtól keletre a Marosnál. A békési népfelkelők 1848. október 20-án érkeztek Aradra.

* *Berger nevű kapitányunk...*: Johann Berger von Pleisse vezérőrnagy, Arad császári parancsnoka – mivel a város nem volt hajlandó a császár oldalára állni, és a magyar kormány iránti hűséget megtagadni – a városból lövetni kezdte a Maros túlsó, északi partján fekvő várost. Jeszenszky ironizál vagy esetleg összekeveri a személyeket, amikor „kapitányunknak” nevezi. *puma* – értsd: bomba, ágyúgolyó.

* *holánus katonaság*: ulánus (dzsidas), azaz hosszúnyelű lándzsával felszerelt osztrák lovas katona.

* *a gyomai őrsereget Radna mellől szétzavarta*: A radnai vereség és az aradi magyar ostromzár osztrák áttörése november 11-14-én történt. Az idős Jeszenszky, fél évszázad távlatából természetesen nem emlékezhetett mind az itt következő események pontos időrendjére, így elbeszélésében vannak ellentmondások. A következőkben ugyanis azt mondja, hogy ellenséget sem láttak, ugyanakkor a szarvasiak részt vettek a november eleji Világos-környéki harcokban a román felkelők ellen. Lehet, hogy itt inkább az angyalokúti vesztet csetepatéra gondolt, amelyben a békési nemzetőrök megfutottak, s ezt keverte össze a pár héttel későbbi radnai csatával. Minderre lásd: *Dokumentumok az 1848-49-i forradalom és szabadságharc Békés megyei történetéhez*. (Összeáll. és bev.: Jároli József.) Gyula, 1995. 292-293, 305-306, 309.

* *így ezek is hozzánk csatlakoztak*: A néhány hétre mozgósított nemzetőrök nem voltak hivatásos katonák. Kiképzésük, ellátásuk és fegyelmük ennek felelt meg, sem a harc, sem a szolgálat alapvető követelményeit nem ismerték. Elsősorban nem is a rendes katonaság elleni harc volt a feladatuk, hanem a

*Johann Berger von Pleisse vezérőrnagy,
Arad császári parancsnoka*

Ekkor történt, hogy 6 fiatalember bement a faluba s egy német kamrájába a boros hordók mellett oltogatták szomjukat.* Ezért panaszt tett a német. Az őrség azonnal megkötözve hozta a táborba a 6 fiatalembert. Tábornagnak kinevezett* Lehoczky szarvasi szolgabíró* azonnal ítélkezett felettök kihágásokért.

honvédség támogatása mellett a területbiztosítás, zárolás, őrködés, rendfenn-tartás és kisebb erejű, hasonló felkészültségű ellenség (szerb és főleg román felkelők) elleni védekezés. E viszonyokat tükrözik Jeszenszky szavai. A rendszeren sorozott, kiképzett honvédségnek összehasonlíthatatlanul nagyobb volt a fegyelme és harcértéke.

* *egy német kamrájába ... oltogatták szomjukat* A nemzetőrök és népfelkelők ellátása is rosszul volt megszervezve, s a szolgálati fegyelem ismeretének hiánya mellett ez is hozzájárult a népfelkelők által elkövetett kilengésekhez

* *Tábornagnak kinevezetett:* Tábornagyon itt az adott nemzetőrtábor parancsnokát vagy egyik tisztjét értsük és ne hivatalos katonai rendfokozatot. A nemzetőrség egyébként a főtisztékig bezárólag maga választotta tisztjeit.

* *Lehoczky Lajos:* Nem volt szolgabíró (a járás e vezetője ekkor valójában Tessedik Károly). Jeszenszkyt az téveszthette meg, hogy a Szarvasnak az

Sorba állította őket s kezdtek ítélő bírakat választani. Én csak bámultam, hogy mi akar ebből lenni. 12 ítélő bírát választottak. A harmadik kikiáltásban hallom: „Jeszenszky”, tehát én is ítélő bíró lettem. Amint meg voltunk választva mind a 12-en, Lehoczky engem elnöknek téve, valami katonai törvényt kezdett olvasni. Soká nem tűrhetem, mondtam:

– Mikor avattatunk be a katonai törvényekbe? – kérdem.

De láttam, hogy a kötés a megkötözött fiatalembereknek nagyon fáj, úgy hogy sírtak a nagy fájdalomtól. Felkiáltottam:

– Polgártársaim, akinek érző szíve és éles kardja van, vágja szét kötelékét e fájdalomtól könnyező fiataloknak, mert még sok mondanivalóm van, s addig ők ne szenvedjenek!

Azonnal többen ugrottak feléjük s felvágták köteleiket. Csendesség lett. A megkötözöttek felszabadítva helyükön álltak. Ekkor megszólaltam:

– Tekintetes szolgabíró úr! Katonaság vagyunk-e mi? Mondja csak meg, miért vonszoltak ki minket szülő fészkünk-ből? Hiszen ellenséget nem is látunk, és ha látnánk is elszaladnánk, mint a Gyomai őrség Radna alól. Avagy talán csak azért, hogy így táborba szorítva szomjan haljunk meg, és amelyik nem akar szomjan halni, azt állítsuk ítélőszék elé, hogy aggassák fel őket? Miért nincs nagy táborunk, amely arról is gondoskodik, hogy víz legyen a táborba? De annyi, hogy még a lovaknak is elég legyen! És most pedig tekintetes szolgabíró úr, mondjon le tábornagyi hivataláról és vigye haza azt a katonai törvénykönyvet! Nincs itt arra semmi szükség! Az Isten hazasegít minket anélkül is.

Több hang kiáltja: „Éljen!” S a szarvasi bíró, Boros* nevezetű, hozzám lépett és kezét szorított. Pedig azt hiszem, hogy

örökváltsággal együtt szerzett bírói joghatóságát gyakorló ítélő tanács elnöke ekkor valóban Lehoczky Lajos volt.

* *Boros szarvasi főbíró:* Boros Mihály már 1836/37-ben, majd 1842-ben, utóbb az önkényuralom alatt 1849-től 1851-ig bírói tisztelet viselt, ekkor tehát már nem lehetett fiatal ember. Nem tudjuk, ott volt-e az aradi táborban. A békési második nemzetőrszázad kapitányát Boros Pálnak hívták; mindkettejük szóba jöhet, de az is lehet, hogy Jeszenszky összemosta a két név viselőjét.

Szarvason alig volt nagyobb ellensége nálamnál. Az ő fia is a megkötözöttek között szenvedett, fiatal gimnáziumi tanuló volt. Itt más egyéb nem történt velünk. Innen Világos alá indultunk*.

Az oláhság már mind felfegyverkezve várt ránk. Kasza, csákány, balta volt a fegyverök, sőt még valamiféle ágyújuk is volt.

Azonnal leugráltunk a kocsikról s eléjük sorakoztunk. Az önkéntesek* elsőseget kértek magoknak. Szemközt álltunk. Az oláhok először is az ágyújokkal köszöntek. Az önkéntesek is ágyújokkal feleltek; a harmadik lövésre már futott az oláhság az világosi hegyekre, de az önkéntesek oda is utánok mentek lövöldözve, s az oláhok csakúgy hemperegtek le a hegyről.* Ezt már gyilkolásnak és nem rendes háborúnak vettem, mert ha már szalad, minek bántja?! Vége lett a háborúnak, de már estére az egész város tele lett holánus katonasággal*.

* *Világos alá indultunk:* A román felkelők elleni hadjáratra október 23. és november 10. között került sor, ezt használták ki az osztrák csapatok és a fellazult ostromzárat feltörve, a nemzetőröket Lippáról Radnára visszavetve mentették fel a magyarok által ostromlott várat.

* *önkéntesek:* Az önkéntes nemzetőrök hosszabb, három évig vagy a háború végéig tartó, katonai fegyelmi viszonyok között teljesítendő szolgálatra vállalkoztak, rendes illetményt és felszerelést kaptak. Harcértékük is nagyobb volt a felkelőkénél, vagy a fent említett nemzetőrökénél. Az ősz folyamán az önkéntes nemzetőrség egy része hazatért, más része a sorozott honvédségbe olvadt.

* Jeszenszky hitelesen számol be a román felkelők elleni világosi harcról. Ugyanez Fényes Elek statisztikus városismertetésében: „Az aradiak Világosra kimenvén, ott több ezer oláhot találtak jól felfegyverezve, kik azonban néhány kartácslövés után szétfutottak a hegyekbe.” (*Magyarország geographiai szótára* I. Pest, 1851. 41. o.) Ezután a harcokat a magyar csapatok a hegyes Zaránd megyére is kiterjesztették, ahonnan november 10-e körül tértek vissza.

* *a város tele lett holánus katonasággal:* A dzsidás osztrák lovasság többször hajtott végre kisebb kitörést a várból. A radnai-lippai vereség után az újradí magyar ostromsereg elmenekült, és a várbeliek kitörésével az ostromzár megszakadt. Így találhattak a magyar kézen levő városban dzsidásokat.

Oláh lázadók

Tomcsányi volt vezérünk^{*}. Ekkor történt, hogy egy öcsödi fiatalember bent kóválygott a városban lóháton s letaszított egy holánus tisztet a lováról. Az ő lovát szabadon ereszté és átugrott a tiszt lovára, kinyargalva a városból. Az ő lova utána szaladt. Nagy diadallal állt meg Tomcsányi előtt, elmondva, hogy mit tett egy ulánus tiszttel.

– Mit tettél – mond Tomcsányi –, veszedelmet hoztál mindnyájunkra! Ülj a lovadra és takarodj vissza a tiszt lovával!

Tomcsányi is benyargalt s átadta a tisztnak a lovát.

– Csak az a szerencse, hogy régi jó barátom volt a tiszt – mond Tomcsányi.

^{*} *Tomcsányi volt vezérünk*: Vagy Tomcsányi József alispánról van szó, aki a békési önkéntesek toborzásának szervezésével volt megbízva, majd a népfelkelőket a táborba is elkísérte 1848 őszén, vagy még inkább Tomcsányi Károlyról, aki 1848 nyarán a békési nemzetőrség egyik parancsnoka volt századosi rangban. V.ö. Járóli: I. m. 275.

Holánus(Ulánus) és huszárok

El is vonultak a holánusok^{*}, nem akarván magukat az
eféle vitézekkel beszenyezni.

Amidőn még fegyverben álltunk a város szélén egy oláh
közénk lő, a kerítés mellől.

Tomcsányi kiált:

– Puskások!

^{*} *El is vonultak a holánusok:* Miután a vár osztrák őrségének ellátását megoldották, feladatukat teljesítették. A magyar felkelőkkel való harccal felesleges véráldozatot nem akartak hozni, hanem visszatértek állomáshelyükre, a temesvári vagy az aradi várba. A várat ismét körülzárva november 15-17-én állították helyre a magyar erők az ostromzárat. De még 22-én is bukkantak ulánusokra a magyarok; tizenhárom ulánust szalasztottak meg a honvédek.

Hárman ugrottunk utána, de nem tudtuk megtalálni. Visszatértünk.

Egy utcán a legszélső ház udvara kerítetlen volt. Az udvar közepin egy jászol állt, s egy tehen volt mellé kötve. Oda ment egy Szentandrási^{*} suhancz, s a tehenet eloldva, a táborba akarta vinni. Az oláh belekapaszkodott a kötélbe, a magyar azonban csak vonszolta tovább a tehenével együtt. Kértem a két társamtól, hogy vajon mit akarhat ez az oláh tehenével. Hozzá mentem.

– Mit akarsz öcsém azzal a tehénnel?

– Kiviszem a táborba, s megesszük, Istenit a gazdájának!

– Hé – mondtam –, hát ha nálunk ilyen világ volna és az oláh akarná a te tehenedet elvinni, mit szólnál neki?

– Agyonütném, az Istenit!

– Igen?!

Erre kirántottam a kardomat, és a hasához szegeztem a végét.

– Kösd vissza a jászolhoz, mert azonnal kieresztem azt a kutya béledet, amelyik az oláh tehenhúsrá éhezett! Akasztófára való, rabolni jöttél te ide?

Szót fogadott. A jászolhoz kötötte, mert egy kissé közel is eresztettem a kardot a hasához.

– Most pedig takarodj, azon két ember mellé. Megyünk a táborba, és zászló alá állítalak, hogy milyen magyar ember vagy, mutatónak!

De bizony ő elpárolgott. A szegény oláh felesége örömeiben azt sem tudta, hogy hová fusson, felszaladt a padlásra s hozott le egy kötényt szőlőt s felém nyújtá. Sírva hálálkodott, lábaimhoz hajolva csókolni akarta, de én persze nem engedtem. Fiatal volt, s az ijedség és öröm oly jól nézett ki az arczán, hogy nem sajnáltam volna én egy csókot nyomni az arczára.

^{*} *szentandrási*: egy békésszentandrási nemzetőrrel lehet szó.

Történt egyszer, hogy én lettem kiállítva forpostnak* az országút mellé Thury sógorommal. Azon éjjel jött egy kocsi a város felé s szolítás nélkül megállt a forpostnál. Köszönt kérdezve, hogy magyarok vannak-e Világos alatt? Oláh gúnyába bújt Bohus* nagybirtokos, világosi lakos volt. Kért, hogy vezessük a tábornagy úrhoz. Kért egy pár embert, hogy kísérjék el a kastélyába. Elbeszélte, hogy miképp szökhett meg az oláhok elől kastélyából.

– Családomat – mond – nem mertem még elhozni, a meddig bizonyosat nem tudok, hogy magyar urak vannak itt!

Kastélyába kísértük. Itt borzasztó látvány tárult szemünk elé. Székek, asztalok, nyoszolyák, drága tükrök – mind összetörve, összezúzva. Ágybeli dunyhák felvagdálva, s a toll szét-eresztve feküdt szerteszét... Óh, már ez a szomorú látvány is elég a legnagyobb fájdalmat előidézni... Bohus sírt. Kért, hogy [ne] hozzam ide feleségét, ha ezt látja, meg kell neki halnia, ez elviselhetetlen csapás...

– Isten, óh nagy Isten, mit vétettünk ellened – mondá –, hogy nem kíméled általad teremtet népeid?!... – Ezen szavakkal jött ki a szobából a kocsira feküdni.

Mink visszatérve elbeszéltük a tábornagnak Bohus sorát és nyugodni tértünk.

Történt, hogy ismét ki lettem állítva forpostnak Brutkoszky tábornagy* által 24 órára. Itt megjegyzem, hogy amint a kocsisunkat meglőtték Tóth Maczonka sógorom vette át a kocsiságot. Kitöltve a szolgálatot másnap este kértem a kocsist, hogy készített-e valami vacsorát?

* *forpost*: (ném.: der Vorpost) előőrs, őrség.

* *Bohus János*: Arad megyei birtokos, a megyének a magyar kormány által kinevezett főispánja.

* *Brutkoszky tábornagy*: Brudkovszky György nemzetőr százados. A tábornagy itt ismét csak nemzetőr tisztet, az adott tábor egyik tisztjét, parancsnokát jelenti, nem pedig hivatalos katonai rendfokozatot.

- Nem! – mondá.
- És miért nem – kérdem.
- Nem kaptam fát – mond.

Bosszús lettem és elmentem Brutkószky tábornok elébe panaszommal:

– Hogy van az, tábornok úr, kocsisom panaszkodik, hogy fához nem jutott, és némely kocsi alatt rakásban áll a fa?

– Mert rendetlen a nép – mond –, az Isten sem képes köztük egyenlően kiosztani!

– Azt ne mondja, tábornok úr, ahhoz csak egy szava kellett volna, hogy egyenlő mérték szerint osztassék szét a fa!

– No jó – elmosolyogja magát a tábornok –, holnap jön hat kocsi fa, s magát állítom a felosztáshoz!

Elfogadtam parancsát, ő pedig mosolygott, pedig bosszús volt.

Másnap megérkezett a hat kocsi fa. Én már az egyik kocsi tetején állva kihúztam kardomat, s kikiáltottam:

– Úgy merjen akárki egy darab fához nyúlni, hogyha meg akar halni, vagy félkézzel hazamenni. Én osztom el mindenkinek!

Félre húzódott mindenki s én elosztottam a fát. Brutkószky tábornok csak csavargatta a bajuszát, de mit sem szólt. De látszott rajta, hogy rosszul esik neki, hogy egy őrmester szava több lett a nép előtt, mint az övé. Engem ugyanis Brutkószky ruházott fel őrmesteri ranggal még odahaza, amikor gyakorlatra jártunk elébe. Még aznap, a fafelosztás estéjén mondá:

– Jeszenszky, menjen ki, s adja ki a tábori jelt a forposztón!

A forposztunk igen hosszasan volt elnyújtva. Két fütty volt a tábori jel. Éreztem, hogy bosszúságból teszi, mert előbb is kiadhatta volna. Amidőn a legvégső forposzthoz közeledtem, már nagyon sötét volt. Lőttek... Még el sem érhettem, hogy megkérdezhettem volna, hogy mi bajt látnak. Lőtt a másik forpost,

harmadik... sorba egész a táborig. A táborba verték a dobot...
Lőttek mindenfelé... Lärmáztak:

– Fegyverre, fegyverre!... és a többi.

Visszafordultam a táborba, a puskások már mind sorakozva voltak az árokba... Megjegyzendő, hogy az egész táborbeli nép szükségét végezni az árokba húzódott. Dr. Najbart* a puskások háta megett sétált:

– Csulkáj, baszam a teremtésit! – ez volt a szava járása –, nem kell már ennek egynek se hashajtó!

Irtóztató bűdösség lett, amint megtaposták az árkot. Közeledék feléjük, s egyszerre hat puskából lőttek felém, csak úgy füttyölt el fülem mellett a golyó! Erre nagyot kiáltottam:

– Micsoda ostobaságot csináltok!

Ekkor jutott eszébe Brutkószkynak, hogy kiküldött a tábori jellel. Felém lovagoltak: Brutkószky, Tomcsányi, gróf Bolza*:

– Maga az Jeszenszky?

– Én.

– Mi baja esett?

– Semmi – mondom –, alkalmasint részeg volt a forpost!

Kinyargaltak a végső forpostig, a rémület okát megtudni. *Petrovics* nevű káplár volt hat emberrel a végső forposton. Kijelent, hogy részeg fővel okoztak ily nagy rémületet az egész táborban. Egy szarvasi ember még nappal ment be a városba, szénát szerezni lovainak. Kimenetelét úgy alkalmazta, hogy kikerülje a forpostokat. A legvégső forpostnál ment ki a városból és kezdett oláhu kiabálni a forpostra, ezek megijedtek és lőttek. Hihető, hogy ő is megijedt, mert szaladt a forpostok túlsó oldalán be a táborba, és amint szalad sorba lőttek... Felzúdult az egész tábor és lőttek mindenfelé.

* *Dr. Májbart*: Ismét Neubarth Józsefről van szó.

* *gróf Bolza*: Részvétele jelzi, hogy a község egykori földesura és ekkori földbirtokos lakosa is elkísérte a polgártársait a táborba.

Előőrs (Forpost 1848 őszén)

Ha most csakugyan ellenség jött volna, puska aggyal kellett volna védekezniök, mert mind kilövdözték töltéseiket a levegőbe... Nem ostobaság volt-é, bárkitől eredt ily népet háborúba kiállítani a rendes kitanult katonasággal szembe?! De hála Istennek és köszönet Tomcsányi vezérünknek, hogyha vezetett keletnek, akkor az ellenség biztosan nyugaton járt, ha pedig nyugatra vezetett, akkor meg bizonynyal keletre járt! Különben ha harciba bocsájtkoztunk volna a rendes katonasággal csak az maradt volna életben, a ki szaladni tudott volna*!

* *szaladni tudott volna*: Az eset – mint azt maga Jeszzenszky szavai is tudatosítják – jól mutatja a képzetlen népfelkelők és nemzetőrök csekély harcértékét, a nehezebb helyzetekben köztük kitörő pánikot.

Másnap reggel a város előkelő emberéből három be lett adva, mint lázító és áruló. Akasztó fa alá ítélték. Egy szarvasi cigány akasztotta őket,* mi puskások mind oda voltunk rendelve. Amint az elsőt felakasztotta, kicsavarta a nyakát és pofon verte. Leszólította Tomcsányi a létráról és mondta a cigánynak:

– Sem te, sem én nem akasztjuk, hanem a törvény. Hogy merted csúffá tenni holta után? Kinek a megbízásából verted pofon?

– Nagyon hihető, hogy lelke azonnal kegyelembe vitetett a Mindenható-Istennel. Ez volt az útravalója – mond a cigány.

– Kapsz 12 botot jutalmul!

Amint elverték rajta, folytatta tovább hivatását szelídebben bánva a többivel. Úgy látszott, hogy nem igen volt kibékülve a jutalommal!...

Mindezek után eljött az idő: együvé-doboltatott a nép. Soká doboltak, míg összeverődött a nép. Sajnálattal mondvá: raboltak ki mit tudott, mindenfelé. Többek közt egyvalaki hozott egy méhkast, tele mézzel és méhekkal. Ő is futott a tömegbe meghallani a hirdetést, a méhkast a karjaiban tartva. Amint ki lett kiáltva, hogy mindenki szabadon mehet haza, nagyot kiált örömeiben és a földhöz vágja a méhkast. A méhecskék nagy zúgással szétzavarták a népet. Ment mindenki a maga útján.

Három kocsival voltunk ismerősök, s befordultunk Aradra éjszakára. Azonban mit sem pihenhattünk, mert a várkapitány, Berger, újfent megszólaltatta ágyúit Arad városára. Egész éjjel repültek a pumák Arad városára.... Unalomból az egyik kávéházból a másikba mentünk. Eltelt az éj.

* ... akasztotta őket: A lázítók kivégzése még a román felkelők elleni hadjárat idején történt. Megemlékezik róla ifj. Neumann Jenő is: Szarvas nagyközség története. Szarvas, 1922. 73.

Fegyverletétel 1849. augusztus 13-án Világosnál

Az aradi vértanúk kivégzése 1849. október 6-án

[1849. augusztus]

Reggel megindultunk Fazekas-Varsándra testvér bátyámhoz^{*}, ki ott tanító volt. Jeszenszky Jánosnak hívták, 50 éves volt akkor. Az Evangélium-Magyar iskolájába volt akkor alkalmazva.

Görgei Arthur^{*}

^{*} ... bátyámhoz, ki ott tanító volt. – Az itt következő Jeszenszky Jánossal folytatott beszélgetés minden bizonnyal nem ekkor – 1848. novemberében-decemberében – zajlott, hanem a szövegrész tartalma alapján a következő év augusztusában, amikor a szabadságharc végnapjaiban Jeszenszky ismét Aradon járt. A benne szereplő utalások nem a nemzetőrök előző évi hazabocsátásához, hanem csak az 1849. augusztusi eseményekhez kapcsolhatók vagy egy még későbbi látogatáshoz. Az is elképzelhető, hogy Jeszenszky Aradon jártából hazafelé mind a két alkalommal felkereste itt szereplő bátyját, s ez mosódott egyé az emlékezetében. *Fazekas-Varsánd* két faluból összeolvadt dohány- és kendertermelő község Aradtól északra. A múlt század közepén 2652 román, és 1033 jórészt evangélikus magyar lakossal.

^{*} *Görgei Arthur* az 1848-as szabadságharc leverése után lemondott a nemesi címről, ezért sok helyen Görgei néven található.

Szívesen látott, s így könnyen tellett az időnk, mindenféléről beszélgetve. ... Legtöbbnyire arról folyt a beszélgetés, hogy győzni fog-e a Magyar-Szabadság? Nem-e bizonyul az be, amit Görgey mondott, hogy *még száz esztendő folyhat el addig, hogy szabadnak lehessen mondani a magyart?!*^{*}

Éppen így nyilatkozott a beszédben testvérbátyám is amidőn kérdeztük, mondván:

– Onnan is megítélhető, hisz hogyan is adná meg az Isten a magyarnak a szabadságot, mikor azt a szép magyar nyelvet se használja arra, hogy Istent tisztelje, avagy imádja: ugat az Isten felé, mint a kutya a holdvilágra, beszélni sem tud káromkodás nélkül, büszkélkedve szép magyar nyelvébe. Első szava is az, amidőn beszélni kezd: „az Istenit ennek meg annak”, hát még a szabadság; a szép magyar nyelve mellett mire vinné? egyenesen a pokolba! De a Teremtő Isten sokkal jobban szereti a magyart, minthogy pokolba dobja szabadsága által...

Elbeszélte aztán bátyám a muszkáknak^{*} hazánkba való bevonulását, mondván:

– Amidőn bejöttek a muszkák hazánkba, a kertem és az udvarom tele volt közkatonákkal, iskolám és szobáim pedig tisztekkel. Szemmel tartottam viselkedésüket. Lefekvés előtt térdre borulva imádkoztak, felkelésnél hasonló módon adtak hálát az Istennel éjjeli gondviselésükért. S nem káromkodott sem a tiszt, sem a közkatona. Óh, mily boldog volna a magyar, ha e vétkes szokásától megmenekülhetne, s megszabadítaná lelkét az eféle rút büntől... Akkor emelhetné csak igazán fel büszkén a fejét, mondván: „Magyar vagyok, kivívtam a szabadságot, s lelkemet felszabadítottam régi vétkes szokásiból, kivívtam a földi

^{*} ... *szabadnak lehessen mondani a magyart.* – Görgei eme mondásának eredete nem kideríthető.

^{*} *muszkák:* Az oroszok régies, népi elnevezése. A szó eredete: moszkovita (moszkvai).

szabadsággal a mennyországot! Az örökkön-örökké tartó szabadságot!”*

Így Isten oltalma alatt átestem a világi szabadságért folytatott nehéz küzdelmeken. Sok-sok ezer férfi, asszony és gyermek elpusztulásával megszűnt minden...

Engem pedig megóvott a Mindenható-Isten a rámeresztett hat puskalövéstől, s így szerencsésen térhettem vissza szeretett-kedves-drága családomhoz...

Óh, nagy Isten, óvjad általad teremtett népeidet a világi fiak nagyravágyó ámtításaitól, ne bocsáss többet ilyen csapást az általad annyira szeretett népedre, büntesd azokat, kik más nemzeteket összetiporni akarnak, kik gyilkos szándékkal törnek arra ami szent! Büntesd az ámtítókat, s a nagyra-vágyó istentelen világi fiakat. Ámen. }*

Itt megemlítem, hogy mit éltem át Kossuth ideiben: **[1849]**

‘48-ban* olvastam az újságból, hogy aki hajlandó lenne az állam részére fehérneműt készíteni – már t.i. a katonaság részére – az jelentkezzen Nagyváradon. Ki volt írva a szállítási ára is. Értekeztem a gyócsos tótokkal*, hogy mi áron kaphatnék ahoz való vásznat. Számításaim szerint láttam egy kis hasznot. Jelentkeztem Nagyváradon. Kaptam három mértéket: 1-es, 2-ös, 3-as számú méreteket. Az ár egyenlő summájú volt. Vettem vásznat, készítettem 1440 pár fehérneműt. Háromszorra adtam be. Elsőt

* A szövegrészben említettek (az állítólagos Görgei-idézet, és az oroszok táborozása Varsándon) datálják a beszélgetést a tényleges időrendben a ‘48 őszi harcok helyett 1849. nyarára. Az oroszok megjelenése a környéken amelyről a tanító beszámol csak az 1849. augusztus 13-a utáni napokra tehető.

* Itt zárul a pótlások utolsó, negyedik darabja.

* ‘48-ban: Mint a körülményekből alább kiderül inkább ‘48 végén, sőt 1849-ben történhetett.

* *gyócsos tót*: gyalcsot árusító szlovák.

Nagyváradra, másodikat Debreczenbe, harmadikat Pestre vittem.*

Kossuth Lajos Magyarország kormányzója

* ... *Pestre vittem.*: A szállítások célállomása és az ott történtek alapján valószínűbb, hogy inkább 1849 tavaszán és kora nyarán történt a szállítás. 1848. december 31-én az osztrák csapatok közeledése miatt az országgyűlés, valamint a kormány szerepét betöltő Országos Honvédelmi Bizottmány Debreczenbe költözött, s itt alakultak az új honvédcsapatok is. Jeszenszky ide szállított másodszor, Nagyváradra – ahová a hadiüzemeket és a raktárakat telepítették – először. A harmadik szállítás már 1849 nyarán történhetett, amikor – az osztrák csapatok felett aratott győzelmek és a főváros felszabadítása után – a kormány és az országgyűlés visszaköltözött Pestre.

Pesten amint megállott a vonat a pályaudvaron, azonnal megvizsgálta a vasúti főnök a kocsikat, melyikbe mi van.

– Vitesse Aradra! – mond a főnök, a kocsikra szükség van Kossuth Lajos elszállítására*!

Meghökkentem, bementem a városba, találkoztam ott egy uriemberrel, megszólítottam:

– Tisztelt uram, ön pesti lakos?

– Igen! – mond.

– Nem tehetne nekem egy kis szolgálatot?

– Hogyha tehetem, szívesen!

– Igazítson engem az igazságügy-miniszter úrhoz!

– Tessék velem jönni! – mond.

Elvezetett az iroda ajtajához:

– Itt tessék bemenni!

Semmiféle embert nem láttam, aki által jelenthettem volna magamat, bekocogtattam:

– Méltóságos igazságügy-miniszter* úrral óhajtok szólni!

– Én vagyok! – mond.

Elpanaszoltam a vasúti főnöknek rajtam elkövetett tettét.

– Adok fiam egy czedulát, adja oda a főnöknek, maga ne nyúljon semmihez, a főnök rakassa vissza, és vesse Szolnokba, maga fogadjon kocsit Szolnokon*, és vigye a fehérneműt Aradra. Amikor maga Aradra érkezik az én levelem már ott lesz Aradon, kap minden pár ruhán többet 25 kr-al, és 30 frt. fuvarbért.

* *Kossuth Lajos elszállítására*: Az orosz és osztrák csapatok közeledtére a kormány és a kormányzóelnök 1849. július 8-án hagyta el a fővárost. A kormány székhelyül Szegedet jelölte meg, innen csak augusztus 1-én költöztek tovább Aradra, Haynau csapatainak közeledte miatt. A küldemény talán az alakuló szeged-aradi tartalékhadtestnek ment volna.

* *Az igazságügy-miniszter*: 1849 nyarán Vukovics Sebő. Vukovics a kormány több tagjával együtt július 8-án utazott el Pestről. Valószínű, hogy Jeszenszky csak egy beosztottal találkozott a költözködésben lévő minisztériumban.

* *fogadjon kocsit Szolnokon*: A vasútvonal Pesttől keletre ekkor még csak Szolnokig ért.

Duschek Ferencz pénzügyminiszter

Vukovics Sebő igazságügy-miniszter

Átadtam a levélkét a főnöknek, s az a sapkáját is a földhöz verte mérgiben.

Én aztán a nagyméltóságú miniszter úr utasítása szerint szerencsésen megérkeztem Aradra.

Átadtam a fehéreneműt, s megkaptam a szállító levelet. De pénz nincs*! Temérdek sokan kóvályogtunk Aradon ide s tova már harmadnap óta, akik a pénz után vártunk. Egyszer igen sokan gyűltünk össze a pénzügyminiszter két irodája közt levő szállába*, tanakodva mi tevők legyünk. Azt tanálták ki, adjunk folyamodványt a pénzügy-miniszterhez. Mondják, vagyunk sokan, talán válik köztünk is, aki megírja. Volt köztünk egy Bánáti nevű tímár, annak több ezer forintja volt bent, ő vállalkozott,

* *De pénz nincs:* A kormány, augusztus 1-én utazott el Szegedről, s a pénzügyminisztérium egy részét – éppen a pénzjegynyomdát – Kossuth már 1849. augusztus 6-án továbbküldte Lugosra.

* *a pénzügyminiszter két irodája közt levő szállába.* – *szálla:* szála terem. Az augusztus 2. és 6. közötti pár napban a bomlásban lévő minisztériumi hivatalok normális működéséről szó sem lehetett, a személyzet egy része meg sem érkezett Szegedről. Iroda helyett inkább a pénzügyminiszter vagy a pénzügyigazgatás valamely más hivatalnokának szállásáról, szobájáról van szó.

hogy megírja a folyamodványt, azonban én is vállalkoztam, hogy írok egyet. Hogy aztán a többség megítéli: és amelyiket jobbnak ítéli a többség, az nyújtatik a miniszter elébe.

Kész lett a két folyamodvány, s felolvastatott, mindnyájan az enyémet találták jobbnak: aláírták több száznál. Beadtuk. Nem sok idő múlva beugrik a pénzügyminiszter*, nagy méreggel káromkodva:

– Ki írta ezt a folyamodványt? erre-arra, majd megtanítom én folyamodást írni...!

De káromkodott...! Széjjelnézek, hát látom, hogy magam vagyok a szállába a miniszter urammal. Amint kevésbé csendesült káromkodásával mondom:

– Méltóságos uram, sértve találja magát folyamodásunk által? Nyugodjon meg, nem akaratból történt a megsértés, én írtam! S én csak azt írtam, amit a szükség és a körülmények diktáltak a tollamba, mert minden vagyonom ez. Szegény családos apa vagyok, Aradon fetrengok éhen már harmad napja, nem akarja itt méltóságát senki sem sérteni, csak a pénzünket követljük.

– No jó, de hiszen várom a pénzt minden órában, szóljon mindnyájának, adják be a szállító leveleiket! Reggel kikapják aláírva aszerint, mennyi pénz érkezik, [hogya] kit lehessen egészen kifizetni, avagy proporció* szerint. Ki lesz itt a táblán is írva, mennyi pénz érkezik.

Reggel harmadiknak lettem kikiáltva s kezembe véve a szállító levelet, a Sóháznál kaptam ki a pénzem: 8 drb százast, 4 drb tizest és négy drb ötöst.

* *beugrik a Pénzügyminiszter*: 1849 nyarán e hivatalt Duschek Ferenc viselte. Nem valószínű, hogy vajon az augusztus 2 és 5. közti, költözködéssel nehezített pár napban személyesen ő foglalkozott a civilek ügyeivel, inkább valamelyik beosztottjával beszéltek.

* *proporció*: arány.

Tíz forintos Kossuth-bankó

Amint kiléptem a Sóházból a pék inas ott ment el megállítottam:

- Van-é egy ötöst felváltani? Veszek egy pár zsemlét!
- Milyen az ötös? – kérdi.
- Kossuth pénz! – mondom.
- No, akkor az egész bangóért sem adok egy zsömlét*.

Így a mellett, hogy 860 frt volt a zsebembe éhen mentem Szarvasra.

[1850 k.]

Szarvasra érkezve azon voltam, hogy mihamarabb odébb adhasak a pénzen. Lovakat szedtem össze s kimentem a gróf Károlyi

* az egész bangóért sem adok egy zsömlét: A katonai vereség küszöbén a „Kossuth-bankókat” sokan már nem fogadták el, joggal félve attól, hogy az összeomlás esetén nem tudják majd osztrák pénzre váltani. *bangó*: bankó

pusztájára^{*}, ahol két búza asztagot vállaltam nyomtatni^{*}. Ezen átesve Isten segítségével ismét csak folytattam üzletemet. Szerettem volna a házamat eladni, de vevő nem akadt.

Bekövetkezett, hogy a vasútnak helyet kezdtek mérni, s a számítás úgy lett, hogy azon utca lesz kimenő az állomáshoz, amelyikben az én házam volt. Ennél fogva megvette a házamat Réthy Vilmos kereskedő. De a vasutat nem csinálták meg, mert a szarvasiak vasvillákkal is mentek a mérnökre, szóval a szarvasiaknak semmiképpen se kellett a vasút, pedig úgy volt tervezve, hogy azon állomás mely Csabán létezik^{*} át lesz téve Szarvasra.

[1851-1853 k.]

Házamat eladva mindig előttem állt az orvosom tanácsadása. Utána néztem szabadulni a szabóságtól. Sikerült egy ügyvédtől egy ráta földet^{*} átvenni, jó rendben álló tanyával együtt. Három esztendeig bírtam, de nagyon keveset jövedelmezett. Azonban a reménység oda vitt, hogy másik három évre is kibéreltem: Traffmannsdorf^{*} féle földből Nagy-Szénáson.^{*} Későbbben kezd-

^{*} *puszta*: olyan lakatlan vagy lakott terület, amely más település határához tartozik, ennek neve alatt, és nem önállóan veszik számba. Itt az uradalom majorságot kell rajta érteni. A Károlyiaknak több környékbeli Békés- és Csongrád megyei településen is voltak uradalmi.

^{*} *asztagot vállaltam nyomtatni*: – *asztag*: Kévékből rakott szabályosabb alakú nagy, magas halmaz.; *nyomtatás*: A cséplőgépek megjelenése előtt az egyik elterjedt szemnyerési eljárás főként az Alföldön: az előkészített földre terített kalászsokat állatokkal járatták, nyomtatták meg.

^{*} *azon állomás, mely Csabán létezik*: Ott ágazott el a Pestről Aradra menő vasútvonal Gyula felé, s itt haladt át ezt keresztezve a Nagyváradot Orosházán át Szegeddel összekötő vasút.

^{*} *ráta*: (olasz > ném. > nközi.) rész, hányad, a felosztott terület része. Itt: egy darab föld.

^{*} *Traffmannsdorf*: helyesen Trautmannsdorf József gróf, földbirtokos több Békés megyei községben, Nagyszénáson is.

^{*} *Nagyszénás*: Lakott puszta Szarvas határában, ma önálló község Szarvas és Orosháza között.

tem a dolgot jobban vizsgálni, s átláttam, hogy nehezen bírhatom ki a másik három évet. Unalomból átmentem a Bánom faluba*, igen jó viszonyba voltam az ott levő tiszteletessel. Nyilatkoztam is előtte:

– Tiszteletes úr ismét kibéreltem a Szénási földet, de úgy érzem, hogy nem bírom meg!

Ő mindjárt azt mondja, hogyha sápot nem kívánok rá átveszi.

– Amit kibéreltem, abban az árban átadom, sőt még a tanyát is jutányos árban átadom!

[1854]

Megegyeztünk. A tanyát egy boglya árpaszalma és egy boglya búzaszalmával együtt: 100 frt-ban. Meg is kötöttük a szerződést, a száz frt-ot is azonnal kifizette. Én aztán átmentem tekintetes Urszinyi Andorhoz*, jelentettem, hogy gazdasági szolgálatba* akarok állani. Csakhamar megegyeztünk, meghatározva az időt, mikor küld értem. De ezalatt a Bánomfalusi lelkész mást gondolt, levél által értesített, hogy a földet nem veszi át a száz frt-ot sem kívánja vissza. Urszinyi meg utánam üzent, hogy ne várjam a megbeszélrt időt, hanem siessek a gazdasági ügyeket átvenni,

* *Bánom falu*: ilyen helység- vagy pusztanévrről az egykorú statisztika nem tud. Bánfalva Orosháza Bánom-kert Gyoma határában terült el, Bánhida pedig Békés egyik városrésze volt. V.ö. Békés megye Pesty Frigyes helynévtárában. Bevezette, jegyzetekkel ellátta és közzéteszi: Jankovich B. Dénes. Békéscsaba, 1983.

* *Urszinyi Andor*: A Trautmannsdorf-uradalom ügyvédje, utóbb szintén földbirtokos Békéscsaba határában. Haan Lajos: Békés-Csaba. Békéscsaba, 1991. 56. old. Felesége Korposgyaly Erzsébet, talán épp a Szilvágyi által feleségül kért Korposgyaly leány.

* *gazdasági szolgálatba*: Azaz feladva az önálló kistermelést, uradalmi alkalmazottként akart vezető beosztásban elhelyezkedni. Urszinyi a csabai határban fekvő gerendási pusztájára helyezte Jeszenszkyt majorevezető gazdának.

mert azon embere, aki most van, csak arra van a hódjában. Én visszaírtam miként jártam a tiszteletessel. Tüstént visszaírt Urszinyi, hogyha a szerződés nálam van, hagyjam rendben családjaimat és jöjjenek halasztás nélkül. Amint megérkeztem Urszinyi küldött Röck ügyvédért*, adatva a szerződést mondván:

– Végezze el a Jeszenszky ügyét ezzel a pappal, mert őt küldöm ki a pusztára!

5 frt-ot adtam az ügyvédnek, átvette az ügyet. Engem ki-küldött Urszinyi a maga lovain, s átvettem a gazdászatot. Többet nem is hallottam a Bánomfalusi lelkészről semmit.

Én tehát még december elején kinnmaradtam a pusztán. Karácsonykor már nagy hó volt. Az ágyam az ablakhoz véggel állt. Karácsony első éjjelén álmodtam, hogy az ablak alatt a nagy hóban roppant nagy csirke csipogást és kotló kotyogást hallok. Felugrottam az ágyból egészen az ajtóhoz menve a másik szobába akartam kiáltani a kanásznak, hogy nézzen ki, hogy honnan jöhet az a kotló azokkal a csirkékkel. Azon perczben jöttem észre.

– Óh, nagy Isten, az én csirkéim csipognak az anyjok körül ezen a Nagy Éjjelen! És én meg itt, kényszerítve eltávolodva lenni legdrágább kincseimtől!

Sírtam kegyetlenül, de megnyugodtam Isten akaratjában. Bekövetkezett az újév, helyre állítottam az új cselédeket, s azonnal megindultam Szarvas felé két szánnal. Onnan jöve az egyikre a bűtort a másikra a legdrágább kincseimet bízam: Mamát, Juczit, Karolinát, Ferdit, Bélát, Milkát és Janit; ez még anyja mellén csüngött abba az időbe. Szerencsésen érkeztem meg családommal a gazdászati szolgálatom helyére, ahová már magammal vittem 700 frt. adósságot és a hat megnevezett kedves gyermekemet édesanyjokkal együtt.

* *Röck ügyvéd:* Talán Reöck István békéscsabai közjegyző, majd gazdálkodó és mezőgazdasági szakíró. V. ö. Karácsonyi János: Békésvármegye története I. 408. o.

[1855-1862 k.]

Tekintetes Urszinyi Andor urat szolgáltam 8 évig. Megjegyzem, hogy igen hitetlen, kételkedő ember volt.

Kevésben megérintem, hogy mily sérelmeket állottam ki mellette, bizalmatlansága miatt. Egyszer dohány átadásnál mondá:

– Jeszenszky a dohányunk nagyon rossz, fogja ezt a levelet 50 frt. van benne, nyújtsa át a főnöknek mázsálás előtt.

De a dohányunk csak rossz árban vevődött át. Napok múlva kijött a pusztára:

– Rosszul vevődött át a dohányunk – mond –, kötve hiszem, hogy átadta a levelet a főnöknek!

Ezen szava gutaütés módjára hatott lelkemre. Mire így szóltam hozzá:

– Ezen szavát uram el nem viselhetem, drágább nekem a becsületem egész vagyonánál!

Kiáltottam a kocsisnak:

– Fogjál a kocsiba!

– Hová akar menni? – mond.

– Megyek a főnökhöz!

– Azt ne tegye! – mond Urszinyi –, hiszen én becsületes embernek ösmerem, másképp akartam magamat kifejezni, mert bizony amilyen levelekkel van megrakva a zsebem öntől, azt egy viczispántól sem szíveltem volna el, de magától eltértem csakis becsületét tekintve.

Megjegyzem, hogy Urszinyi uram levelezés útján szeretett velem beszélgetni, és ha éreztem, hogy érdemetlenül sértett, azt visszacsaptam levélben. Efféle leveleket mondott, hogy meg vannak vele rakva a zsebei. Megjegyzendő, hogy a baromfiak tenyésztése a mama kezelése alatt volt. Egyszer azt írja nekem Urszinyi uram:

„Jeszenszky kintlétemkor szétnéztem a baromfiak közt, s igen különösnek tűnik föl előttem, hogy a pulykák közt kevés kan pulykát látok.”

– Édes Istenem teremtette az állatokat is, mit tehetek arról, hogy kevés a kan pulyka!

Visszaírtam Urszinyinak:

„Tekintetes úr! Vettem levelét, amelyben többek közt megemlíti, hogy széjjel nézett, és helytelennek látszik előtte, hogy kevés kan pulyka van. No megvallva az igazat, előttem még különösebbnek tűnik fel, hogy ilyesmit hoz fel a Ts. úr. Mert ha ezt csak képzelhettem volna is, hogy aztán meg valami igazságtalan eljárásnak tulajdonítható, miszerint kevés kan pulyka termett, úgy még tojás korába mind a kan pulyka fejéhez vertem volna!”

Később történt, hogy árpát nyomtattunk, meg azidőben cséplőgép nem létezett, kijött a szérűre s kérdé:

– Hány vontatót ágyasztatott?

– Tizet!

– Mire való az az idő töltés, miért nem ágyasztat harminczat? Van erő elég!

– Igen uram, de ha valami idő éri*, mire lesz akkor?

– Mire való az embernek az esze? Látja az időt!

Ez nagyon megbántott, hogy az eszem körül kotorász. Kiküldtem a lovakat az ágyásról, s behúztam még húsz vontatót. Alig hogy ráhajtottuk a lovakat az ágyásra, jött egy felhő s oly esőlett, hogy felvetette az ágyásokat a víz. Ezen szörnyen elkeseredtem, hogy minek is avatkozik a dolgaimba és hozzá még sértő szavakkal.

Egy hétig szárítottuk az ágyást! És még mennyi szekatúrán kellett átmenni, amit alig képes az ember író toll alá venni! Hej! De sokszor felsóhajtottam: hogy mily boldog és mily úr egy mesterember, aki folytathatja üzletét! Hányszor elkeseredtem és világnak mentem volna elszántságomban, hogyha előttem nin-

* ... idő éri: azaz rossz időjárás jön rá.

csenek azok a csirkék, akik oly keservesen csipogtak anyjok körül a hóba, azon a Karácsonyi éjjelen, ablakom alatt, mikor Szarvason hagytam őket egy hónapra távol magamtól!

Történt egyszer itt, hogy az életemre törtek, de az Isten megoltalmazott ekkor is, mint megoltalmazott gyermekkori öles vízbe való bukásom és a pesti vízáradáskor. Egy reggel ugyanis bementem a lóistállóba; a lovak már el voltak látva. Volt azonban az istálló egyik sarkában egy tehén bekötve tejelés végett, amellet Pikó nevű kocsisnak meg volt engedve, hogy az uraság tehene mellett ő is tarthat egyet a lóistállóba. Egymás mellett állt a két tehén. Az uraság tehene nyöszörgött, mert le volt kötve a feje a jászolhoz, a kocsisé pedig burgundit* rágott. Behívtam Pikót, s kértem:

– Mért nyöszörög az a tehén?

– Be van a feje kötve! – mond.

– Minek?

– Adtam burgundit az én tehenemnek!

– És kié az a burgundi, amit a tehened eszik?

– Az uraságé!

– És a tehén kié, amelyiknek a fejét lekötötted?

– Az uraságé! – mond.

– Hát te lelketlen kutya, miért nem engeded az uraság tehenét is enni, amidőn a tiednek adtál? Ha ezt megmondom az uraságnak kivitet az országútra*!

Amellett összeszidtam csúnyán. Ezzel abban is maradt.

Bekövetkezett a tavasz. Volt egy kertészünk Bacsa Miska nevű, s annak volt egy rühes lova szabadon kieresztve. Kiment a búza földre is, és ott meghempergett a búzában. Nagyon szembetűnő helyen, s ezért megszidtam, de nem bántottam, csak megtiltottam, hogy többé lovait szabadon bocsássa. Ez is abban maradt.

* *burgundi*: burgonya.

* *kivitet az országútra*: azaz elbocsátja a cselédet az uradalom szolgálatából.

Következett a takarás^{*}, már az aratók is meg voltak fogadva. Ezekből a tanyán tartottam kettőt napszámra, ameddig a takaráshoz fognak. Ezek a szín alatt háltak. Történt, hogy oda megy két ember a szín alá és elkezdtek beszélgetni, de azt nem vették észre, hogy a két napszamos a szekéren fekszik. Előbb elpanaszolták egymásnak, miképp szidtam meg őket. Az egyik fennebb említett kocsis, Pikó, a másik pedig a kertész, Bacsa Miska volt. Oda fejlődött a beszélgetések, hogy bosszúállást terveztek ellenem. S így abban állapodtak meg, hogy agyonütnek:

– Hisz könnyű lesz vele elbánni, éjfélkor is kinn mászkál a kukoriczában. Arczban összeverjük, behúzzuk a kukoriczásba, s ott egye meg a pondró, senki nem fogja tudni, ki ütötte agyon!

Ezt pedig eskü alatt fogadták egymás közt. Azzal elementek a szín alól. Az én két napszamosom mindent jól hallva, jöttek az ablakomhoz bebocsátást kérve. Éppen 11 óra volt, éjfél előtt. Én éppen készültem szétnézni. Beeresztettem őket és kérdém:

– Mit akarnak kendtek nálam ilyen későn?

– Kérni jöttünk gazduram!

– Hát mire van szükségetek?, nem tehattétek volna ezt reggel is?

– Lehet, hogy akkor már késő lett volna. Gazduram, csak arra kérjük, hogy ki ne menjen a kukoriczásba, ez éjjel!

– Hát tán észre vettek ott valami rossz embert?

– Nem mondhatunk mást, de ezt kötelességünknek tartottuk! Adjon Isten jó éjszakát!

– Ho-hó nem úgy van ám barátim! – Ráfordítottam az ajtót, a kulcsot pedig zsebre tettem. – Addig innét ki nem mennek kendtek, ameddig a valót meg nem mondják nekem!

– No, hát jó!, de arra kérjük, hogy rajtunk ki ne adjon^{*} gazduram!

^{*} *takarás*: A megtisztított gabona összegyűjtése.

^{*} ... *ki ne adjon*: azaz el ne árulja.

– Jó! azt megteszem, hogyha netalán a szükség úgy nem kívánja!

Aztán elbeszélték mit hallottak. Másnap Bacsa Miska a dohányba kapált, elmentem hozzá:

– Hát te akasztófára való, hogy megszidtalak, tán nem voltál rá érdemes? És azért életemre akarsz törni? Vigyázz magadra gazember! Rám vigyáz a jó Isten!

Azzal otthagytam. Hasonlóan megdorgáltam a kocsiszt is. Azontúl nem is gondoltam soha erre.

Rendeztem magam az aratáshoz. Eszembe volt, hogy tán bepanaszolom őket, de sem az úrnak, sem a törvénynek be nem panasztam.

Rövid idő múlva kiszalad főnököm, négyes fogatba. Éppen a ház előtt voltam. Leugrott a hintóról s nekem fordul:

– Maga egy gyáva ember!

Ránéztem, s nem tudhattam, miből nézte ki gyávaságomat.

– Hát nem gyávaság-e az, ha életéről van szó és ön hallgat?

Nagyot nevettem, hogy ily dologidőben én időt töltssek az efféle haszontalan bitang emberekkel.

– Nem érdemes azt szóba tenni! – mondom.

– Micsoda? – mond Urszinyi –, elnézni azt, bármily munkaidőben, hogy megbízott emberem élete forog a kockán. Ezt elhallgatni nem fogjuk! Jönnek a perzekutorok, s azt a két gazembert behajtják Kebloszky szolgabíró* elébe. Maga pedig az egész hodájbani cselédséggel, aprájával-nagyjával ott legyen 8 órára.

Én csak néztem, hogy mennyire érdeklődik felettem főnököm. Tudtam, hogy mit gyanít gyávaságom okául. Azért, mert hallgattam a panasszal. Igen! Nem mertem föladni őket, azt hitte. Ő ügyvéd volt, s nem tudta elhitéteni magával, hogy van igaz ember is a világon. Felőlem is úgy vélekedett, hogy most kikerül

* *Kebloszky szolgabíró*: Keblovszky Lajos nem szolgabíró (azaz ekkoriban igazgatási tisztviselő), hanem bíró volt az 1850-es években a nagyváradi kerület Gyulai Megyei Bíróságánál.

a gazda ellen valami* ezek által, mert nem mertem bepanaszolni, holott az életemre törtek!...

Másnap a két tanút eskette meg először Klebószky szolgabíró, aztán elővezettette a két vádlottat. Bevallották, hogy úgy van. A kihallgatás szerint Bacsza Miskát bűnösebbnek találta a szolgabíró, mint Pikó kocsis, mondván:

– Gazemberek egy évre börtönbe adnálak benneteket, de látom a sok apró gyermekeitek ott sírnak. Bacsza Miska: te kapsz 24 botot, Pikó kocsis pedig: 12-öt. – Ezzel becsengette a huszárját, mondva:

– Hídd el az orvos urat, hogy vizsgálja meg ezt a két gazembert, hogy kibírják-e, amit rájuk ítéltem?!

Az orvos eljött megvizsgálni őket, és helyben hagyta. De úgy, hogy Bacsza Miska kapott 12-öt, Pikó pedig 6-ot. Az egész hodájbeli cselédségnek ott kellett a deres körül állnia.*

Telt az idő. Volt egy igen jó nyergeslovam, főnököm ajánlotta, hogy adjam el, hisz elébb-utóbb elromlik.

– Maga nehéz ember is ilyen lóra. Inkább másikat vegyen az árán, van elég ló, válasszon nyereg alá.

Ez meg is történt. Volt egy meddő kancza igen alkalmas nyereg alá. Azon jártam. Egyszer egy vasárnap átmentem a fertály földekre szétnézni. Leszálltam a lóról, a tanyás megeresztette a nyeret rajta, s az istállóba vezette. Ameddig szétnéztem, megetette, megitatta. Azzal visszamentem a pusztára. Szerdáig nem volt a kancza sehol. Beteg lett. Amint megláttam a betegséget, nagy bajt vettem észre benne. Azonnal lóra ültettem a kocsis.

– Kösd a lovad mellé, s menj vele a doktorhoz.

* *kikerül valami a gazda ellen:* Urszinyi azt hitte, hogy Jeszenszky azért nem kezdeményezett eljárást, mert neki is van titkolnivalója.

* *... deres körül állnia:* a cselédrendszabályok megengedték az uradalmi cselédek testi büntetését.

Pusztai kovácsműhely

Ennek az lett a következménye, hogy megdöglött a doktor istállójába. A kocsisom mellette volt. A főnököm kiüzent a kocsistól, hogy készítsék 100 frt.-ot a lóért, de a kocsis nem merte nekem megmondani. Történt továbbá, hogy egy hetest küldött a pusztára egy levéllel, melyben azt írja, hogy szüksége van rám. Azt mondja a hetes:

– De sajnálom gazduram, hogy annyit kell fizetnie a kesej lóért!

– Én nem tudok róla semmit!

– Hiszen megüzente a Palkótól az úr!

– Nekem nem szólt semmit! Adott több megbízást, de a lóról mit sem szólt, s így én sem szóltam semmit.

Bementem az urasághoz. Itt így szóltam az úrhoz:

– Kérem tekintetes úr, úgy hallom, nekem tulajdonítja a kesej pusztulását!?

– Igen! Csak magát okozhatom, ok nélkül nem dögölt volna meg! Valahol megállt vele, meghűtötte, s abból lett a baj.

– Kérem tekintetes úr, mégsem ösmerhetett meg annyi évek óta? Hol ácsoroghatnék én a jószággal? Hallotta tekintetes úr, hogy valaha itt vagy ott csárda előtt időztem? Rokonaim meg nincsenek, ahol időzhetnék, hiszen én az életem is feláldozom a jószágért!

– No, ne is beszéljen, én mindig azt mondom, hogy maga az oka!

– Hát én nem vagyok biztos a tekintetes úr jószágával, mocczanni sem szabad, mert még valami baja történhet. Bizodalma nincs bennem

– Bizony hallja, felelősséggel tartozik!

– Kérdem a Ts. urat, hogy vajjon kicsoda felelhet a maga életéért is? Hátha itt kettőnk közül azonnal megdöglik valame-lyikünk? Kérem ösmerjen már fel, hogy ki vagyok!

– No, ne is beszéljen, én még élek mindég azt mondom, hogy maga az oka annak, hogy a kesej megdöglött.

– Így hát én ezentúl sem a gyeplőt, sem kantárt kezembe nem fogom, mindaddig, míg az időm le nem telik, azután pedig köszönöm a kenyerit!

Sírtam, ahol senki sem látott, hogy miért kell nekem annyit szenvedni a józan magam viselete mellett. De azért soha rosszat nem kívántam neki, csak fájlaltam, amiért meg nem nyerhettem bizalmát irányomban.

Nemsokára történt vele, hogy volt egy Ráró nevű hintós lova, 2000 forintot ígértek érte, de nem adta. Rövid idő múlva beteg lett a ló. Bajcsy dr. folytonosan mellette volt éjjel-nappal. S mégiscsak az lett a következménye, hogy megdöglött a Ráró. De ezzel még nem elégedett meg az igazságos Isten.

Vett helyébe Urszinyi uram Beliczay Stefitől* 775 forintért egy lovat, ez is alig élt egy hónapig, megdöglött az istállóban főnököm szemeláttára. A doktor folyton mellette volt. Isten látta a lelkemet én nem örültem annak, de kénytelen voltam az Isten-

* *Beliczay István*: Békés megyei nemes. A Beliczay család a gazdálkodás mellett a század derekán adott tagokat a megyei tisztikarba is.

hez fohászzkodni: „Igazságos a te rendelésed, nagy Isten!”, ámbar nagyon fájt, hogy főnököm okos ember léteére nem tudott megnyugodni ártatlanságomban, kegyetlen volt irányomban hű szolgálatomért!

[1857]

Bekövetkezett, hogy szolgálatom ideje alatt átköltöztem Kígyós-ra * ... Éppen ezidőtájban Ferencz Jóska őfelségét várták * Kígyóson keresztül menni ...

Harangozó nevezetű ember házába laktam, s annak fia egyházzsolga volt, ez említé nekem, hogy az egyház fel akar öltöztetni 12 fiút és 12 lányt ő felsége tiszteletére. Pestről hoztak portékát hozzá és mintát a ruhához. És mondá:

– Már az összes gyulai és csabai szabókat összejárták, sehol sem vállalja fel egy szabó sem *.

– Szeretném látni a mintákat! – mondom.

Én vállalkoztam, hogy megcsinálom. Mindjárt bejelentett a plébánusnak, aki azonnal elküldte a mintákat. Megnéztem és megüzentem, hogy én kiállítom. Azonnal elküldetett a plébánus értem, hogy szíveskedjek a parokjára felmenni. Átmentem s meg egyeztünk. A fiúk ruhája állott: magyar nadrág, atilla *, és mentéből. A lányoké pedig: kék merinóból * mider *, meggyszín meri-

* *Kígyós*: A nevet két népes puszta is viselte Békés megyében: Ókígyós mintegy százhatvan lakossal és Újkígyós Gyula mellett több mint ezer lakossal, akiknek többsége urasági cseléd és dohánykertész volt. Az utóbbi helyen még katolikus templom, díszes uradalmi épületek kertek is voltak jól vezetett gazdasággal.

* *Ferenc József őfelségét várták...*: 1857-ben utazott feleségével, Erzsébet királynéval az Alföld és a Tisza-vidék városaiba.

* *... nem vállalja egy szabó sem*: A szabók vonakodása a díszruhák készítésétől a szabadságharcot leverő császár iránti ellenszenvből is eredhet.

* *atilla*: derékhoz szűkített zsinórozott (vitézkötéses) magyar férfikabát

* *merino*: merinógyapjú

nóból mente, fehér prémmel. Elkészítettem. A plébánus úr nagyon örült és megdicsért.

Amint aztán ő felsége megérkezett, én is elmentem, főképp azért, hogy miképp néztek ki az általam felöltöztetett kis iskolás gyermekek. Nagyon szép volt.

A királyi pár bevonulása Debrecenbe

[1862 k.]

A nagykígyósi majorban állapodtam meg. Napok múlva megállt kvartélyom előtt Beliczay István hintója; ő maga volt benne. Én éppen kinn voltam, hozzám szól:

– Jeszenszky, nem jönne el hozzám? Nincs gazdám és sok a munka, nem győzőm magam!

– Szívesen tekintetes úr! – mondom.

– Tehát üljön fel azonnal!

Éppen a szénahordás és repczenyomtatás folyt, én a szénarakodásnál voltam, ő meg a repczenyomtatókhoz ment ki. Iszonyú lármát csapott. Mondja az öreg béres:

* *míder*: itt természetesen nem a női alsóruháról, hanem a fűzött ruhaderékről – a díszmagyar egyik eleméről van szó.

– Gazduram nézzen át a szérűk* felé, mert nagy lármát csinál ott az úr!

Még a lóról sem szálltam le, hozzám fordul:

– Hát gazduram, így nyomtatjuk a repczét? Azt az irtalmas Atyaúristenit az ily nyomtatóknak!

– Hát minek állította bele tekintetes uram; a repcze ragyavert, eső még nem érte amióta a rudasokban áll. Nincs annak az irtalmas Atyaúristennek olyan nyomtatója, hogy azt elnyomtassa másképp!

Rám néz és megvakarta az állát szokása szerint, mondván:

– Adja ki nekik a rendeletet, hogy mikor jöjjenek. Ezt takarítsa el és küldje el őket.

Otthagytott. Rövid idő múlva bekövetkezett a kellő idő, eső lett, a repcze megereszkedett és ment a nyomtatás rendesen. Ezentúl nem szűnt meg zaklatni, hogy maradjak nála gazdának, de én mondtam:

– Bocsánat tekintetes úr nincs nékem való kvártély, sok gyermekem van.

Szérii

* szérii: a nyomtatásra előkészített terep.

Egy napon behivatott inasa által s mondá:

– Jeszenszky én megyek Csabára és nem tudom mikor térek vissza, ügyeljen mindenfelé.

Kiadta a munkarendeletet. Még aznap este, midőn a jószág etetéshez fogtunk jött az inas:

– Gazda úr tessék a kertbe menni, a tekintetes úr hivatja.

– Mit beszél, hiszen az úr Csabára ment.

– Ott van a kertben – mond.

Beköszöntem a kertbe, ő így szólt hozzám:

– Jeszenszky mivel maga nem akar nálam maradni gazdának, hát én gondoskodtam magamról, megfogadtam Moregyia Károlyt. De magáról is gondoskodtam, szereztem magának egy zsidót, de nem olyan batyus zsidót! Ösmeri az öreg Schvarczot Csabán?

– Igen – mondom.

– Tehát menjen oda! Kész a helye!

Igen tisztességesen kifizetett szolgálatomért. Ez előtt jártam tekintetes Keboszky úrnál a megyesi gazdasági* szolgálat végett. De semmi bizonyosat nem mondott, csak amikor már Schvarcznál voltam, akkor kerestetett. Kilencz évre akart szerződésileg felfogadni jó fizetés mellett. Ez aztán nagyon bántott.

– Istenem engem sohasem talál meg a szerencse, csak mindég utánam kullog.

Mind a mellett elmentem Schvarcz úrhoz, előadtam és felkértem, hogy ne vegye rossz néven, ha elmegyek, mert oly szerencse adatott nekem. Különben is ez a gazdaság foglalkozásra nekem kicsi, szintűgy jövedelemre is.

Schvarcz uram erre azt mondá:

* ... az öreg Schwartzot: A század második felében a Schwarz család több tagja gazdálkodott agrárvállalkozóként, haszonbérliként Békés megye keleti részén és az orosházi járásban, s a század utolsó harmadában tulajdont is szereztek.

* *Megeysi gazdaság*: Medgyesegyháza, vagy Medgyesbodzás község Békés megyében Békéscsabától délre.

– Én azt magam is belátom Jeszenszky, nem is fogom el szerencséjétől, de én nem is azért a kis gazdálkodásért fogadtam el, hanem Bánkúton van nagy gazdaságunk* egy pesti társammal, de ispánunknak* még egy év múlva telik ki az ideje. Oda akarom magát áttenni.

Most mitévő legyenek?! A Bánkúti gazdálkodás még nagyobb, jóval felül múlja a Klebószkyét. Megnyugodtam, mert kvártélyom igen jó volt.

Elkövetkezett az idő, hogy kitelt Schvarcz ispánjának az ideje. Lejött a pesti társa s számadásra keltek az ispánnal, amiből kitűnt, hogy 10 000 forint bukást mutattak ki a számadással. Ennél fogva a pesti társa felmondott neki. Kijött hozzám az öreg Schvarcz:

– No Jeszenszky – mond –, nagyon rosszul ütött ki a tervezetésünk, a pesti társam felmondott, s a fiamban pedig – amint maga is tudja – nincs mit bíznom. Így én is felhagyok a gazdálkodással. Eladóvá tesszük az egész gazdaságot a szerszámokkal együtt. Hanem maga végett beszéltem tekintetes Szucsú úrral*, mert ő felkért, hogy küldjem hozzája, mert gazdára van szüksége.

[1863-1878 k.]

Elmentem hozzá, rövid egy pár szóval megegyeztünk s átvettem a gazdasági szolgálatot. Tekintetes Szucsú Mózes úr csakhamar felösmerte bennem azt, ami tulajdonképpen voltam. Bizodalommal viseltetett irányomban. Meg volt elégedve viseletemmel és dolgaimmel, s sohasem avatkozott munkáimba.

* *Bánkúti gazdaság*: Bánkút major Medgyesegyháza külterületén.

* *ispán*: itt uradalmi ispánról, tehát a major vezetőjéről van szó.

* *Szucsú úr*: Szucsú Mózes görögkeleti pap fia, Békés megyei vállalkozó, korábban, az 1840-es években megyei raktárnok. V.ö. Haan Lajos: I.m.: 54. o. Örökösei a század végén mintegy háromszáz holdas gazdaságot bírtak tulajdonosként Békéscsaba határában.

Egyszer volt 30 hold repcze vetésünk, kezdett benne a hernyó fészkelni, mint másutt is. Gróf Apponyinál felégetett vagy 80 szekér szalmát a repczén hernyót perzselve, a repcze megégett, de a hernyó megmaradt. Egyszer kijött Szucsú úr s vizsgáltuk a repczét, ő így szólt:

– Jeszenszky úr, én rendelek vaslapátokat Bartókinál* és kiküldöm; teríttessen ponyvát a kocsikba és hányassa fel a vetést földestől, s hordják az ország útra!

Ezt persze nem állhattam meg nevetés nélkül. Az uramnak rosszul esett.

– Hát mit csinál vele? – mond.

– Nekem szalmát ne égettessen, én nem vagyok gróf Apponyi! Bízsa rám tekintetes uram!

Othagyott. Befogatni parancsolt és elment. Én azonnal kivitettem egy csomó nádat. Megjegyzem, hogy megparancsoltam a béreseknél, hogy az esteli itatás után állítsák a szekereket az itató vályúhoz, minden szekérre két hordót tegyenek, s azt hordják tele vízzel, s ott álljon hajnalig. Úgyszintén berendeltem a kertészeket a locsolókat. Hajnalba kivittük a vizet, s lelocsoltuk a fészkeket, s ezt három hajnalban folytattuk így. A repcze nevedett, s a hernyó pusztult. Megjegyzem, hogy a hernyó 24 óráig nem harap, mikor megázik, s így a hernyó gyengült a repcze pedig megerősödött. Meg lett mentve a repcze a hernyóktól. Eljött a főnököm s a repcze már virágba volt borulva, igen szép és elven volt. Mit sem szólott, nem utasított, s nem rendelkezett többet teendőim felett 15 évi ott létem alatt.

Nem mulaszthatok el egy érdekes esetet leírni, ami megtörtént és nem mondható csekélységnek. Egy nap reggelen bementem a hodájba az istálló megettől s nagy emberrívás hangzott felém. Volt egy hetesem s mondám neki:

– Tógyer nézd meg, hogy miféle ember sír az istálló megett, hívd be őt!

* Bartóky József békéscsabai vasáros. V.ö. Haan Lajos: I.m. 46. old.

Bejött nagy sírva. Szegény tanyás volt. Kérdem sírásának okát. Mondá:

– Óh, gazd uram, feleségem két lánykát szült; keresztanya után bejártam az egész cselédséget, s kértem de senki sem könyörül rajtam, nem kapok keresztanyát; ezen kívül egy béresné még legyalázott, vén kutyának mondott le, csakhogy szemembe nem köpött, hogy ily vén kutya vagyok, és még kettesével csinálom a gyereket!

Megkérdeztem, hogy kinek a tanyása és milyen a vallása. Katholikus – mond –, és Csabához tartozik. Adtam neki egy czedulát a kigyósi plebánoshoz címmezve, hogy keresztelné meg ezeket a gyermekeket. Meg is ígérte. Másnap reggelen én aztán megparancsoltam az ígás kocsisnak Szák Andrásnak, hogy az egyik gyermeknek te vagy a keresztapja, a másiknak pedig én leszek a keresztapja, és leányom, Karolin lesz a keresztanyja. Ez megtörtént.

Néhány nap múlva egy éjjelen azt álmodtam, mintha Szarvason volnék édesanyám kertjébe egy kajszin baraczk fa alatt állva. Láttam egy létrát a földtől fel egészen az égig, s a létrán két kis angyal szárnyacskában lépkedett nagy vitorán egész az egekig. Néztem, néztem utánok, s ezzel felébredtem...

Gondolkoztam... Istenem, mit jelentsen ez a szép? Kérdém: – Ki az?

– Én vagyok – mond, – a két kis ártatlan gyermek atyja: Éppen ebben a pillanatban adta ki a lelkét mind a két kis gyermekem, meghaltak!

– Várjon! – mondom.

Ismét a kigyósi plebánoshoz küldtem, hogy temetné el az ártatlan lelkek testeit. Faragóbéresemmel* azonnal csináltattam koporsót. A kereszt anyák pedig összeszedtek némi ruhácskát s így el lettek temetve.

* *faragóbéres*: az uradalom által a gazdasági eszközök javítására alkalmazott cseléd.

Itt megjegyzem, mivel hitem szerint a leírt esethez tartozik, hogy azon asszony, aki oly rútul meggyalázta azt a szegény embert, kutyának elmondva őt, mert felesége kettős gyermeket szült, ...^{*} felesége volt. Már 12 éves házások voltak, de gyermekek sohasem volt. De őt is csak utol érte a gyermek szülés. Először szült két gyermeket, második és harmadik szüléskor is mindig kettesivel szülte a gyermekeket.

[1878. k.]

Történt egyszer, hogy Fáber András vöm kezdett ösztönözni, hogy vennénk földet haszonbérbe. Vettünk is de nem haszonbérbe, hanem nagy veszteségre! Négy évre vettük ki Villant nevű úrtól. Hosszú volna elbeszélni, hogy milyen veszedelmes bajok és károk értek bennünket. De azért csak eltelt a három év, az arendát is kifizettük.

[1880-81. k.]

Én ezek után teljesen elhagyva a gazdasági életet a gerendási tanyákon egy iskolát vettem fel^{*}, rendes iskolával és százon felül tanuló gyermekkel kecsegtetve. Kértek, fogadjam el. Megígértem, hogy szombaton Szarvason leszek, Vasárnap istentisztelettel kezdjük a vizsgát^{*}, tudassák ezt a néppel, s az esküdtek is jelen legyenek. Ez megtörtént. Meg voltak elégedve, s meg egyeztünk. Bejelentették az esperes úrnak a nép megelégedését és megállapodását.

^{*} olvashatatlanul elhalványodott név.

^{*} *vettem fel*: vállaltam el.

^{*} ... *kezdjük a vizsgát*: Mivel még nem épült ki kellő szélességben az állami tanítóképzés, a felfogadó egyházközség (az iskolák többsége felekezeti jellegű volt) előtt kellett a jelöltnak alkalmasságát bizonyítania.

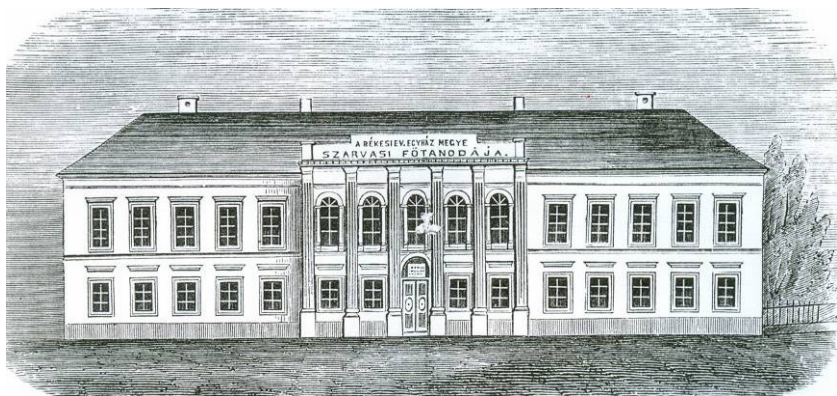
Délután ismét gyalog indultam Gerendásra. Itt érdekesnek találom megjegyezni, hogy mi történt velem. De felkérem – bárki olvassa is –, hogy engem babonás embernek ne higgyen, mert az nem voltam soha.

Szép holdvilágos este volt már, amikor vagy három düllőnyire jártam az iskolától. Egy másik düllőút pedig nyúlt Csaba felé, balra az ország úttól. Láttam, amint az árokból fellépett egy ember, felvett a földről egy tiszta fehér új szűrt, s magára vette. Bekapcsolta a nyakánál – még a csatja és a csatszíja is vadonatúj volt – erre újfent lehajolt, s felemelt egy nagy fehér koporsót.

A fejére illesztette, s azzal kiment az ország út közepére, megindulva egyenesen a nagygerendási csárda felé. Mentem utána legalább két düllő földet, de annyira utolérni, hogy megkérdejem, hogy hová viszi a koporsót, nem voltam képes.

Ebből csak azt kellett magammal elhitetni, hogy nem testből való lény. Megálltam pipára gyújtottam és befordultam a gerendási iskolabeli lakásom felé. Feleségemnek mit sem szóltam.

Történt azután, hogy Deczember havában értem jöttek a szarvasiak. Nyolcz évig tanítottam ezen iskolában.

A szarvasi régi iskola (1840-es években)

[1888 k.]

Ezen szombati nap éjjelén álmodtam, hogy iskolát tartok, s mondtam a gyerekeknek, hogy menjenek egy kevésbé játszani, addig felírom a diktandót a táblára. A gyermekek kimentek. Én a katedra felé fordulok, s látom, hogy ott áll egy diák. Egy lány pedig szalad avval, hogy tanító úr, a fiúk mind haza szaladtak a siratói iskola felé. Én is kinéztem utánok. Visszatérve a látott diák már az ajtónál állt. Azzal felébredtem. Reggel mentem a templomba, s benéztem Tóth vejemhez, ki presbiter* volt az egyháznál. Hozzám szólt:

– Tudja Táti, mi történik?

– Nem tudok én semmit!

– Okleveles tanító jön helyébe*, most fog vizsgázni az istentisztelet után!

Három tanító vizsgázott, s amint közéjük néztek, megösmérem azon diákot, a ki az éjjel az iskolámba volt, Opauszi vargának a fia. Csakugyan ő kapta meg az én iskolámat, engem pedig áttettek a siratói iskolába*.

Három évig tanítottam a siratói iskolába, s a három év elteltével ismét okleveles tanító váltott fel.

* *presbiter*: az egyházközségi önkormányzat választott, világi (nem papi) képviselője.

* *Okleveles tanító jön helyébe*: Az 1881-es szabályozás szerint csak a négyéves tanítóképzőt végzett okleveles tanítók taníthatnak a népiskolákban. 1885-ben végzett az első ilyen rendszerű képzésben részesült korosztály. Jeszenszky leváltására kb. 1887-ben kerülhetett sor; ezután csak olyan kisebb tanyasi iskolát kaphatott, amelybe még nem tudtak okleveles tanítót szerezni. Így szorul ki újabb három év után a siratói iskolából is.

* *siratói iskola*: Sirató: lakott pusztá Szarvas határában a várostól délkeletre. Földjét nagybőrbára szőlőtermesztésre használták, hegyközség is alakult a területen. V.ö.: *Békés megye Pesty Frigyes helynévtárában*. Bevezette, jegyeztekkell ellátta és közzéteszi: Jankovich B. Dénes. Békéscsaba, 1983. 94. old.

[1891-1895 k.]

Ezzel aztán bementem Béla fiamhoz Gyulára, de roppantul unatkoztam, s visszamentem Szarvasra, s sikerült megkapnom a kákai* iskolát. Tanítottam benne négy évig. De aztán mivel a feleségem nagyon gyöngült végleges megállapodásról kellett gondoskodnunk. Jani fiam készített kvártélyt számunkra. Közben egyik menyem: Ferdi fiam felesége írt egy pár megható sort, mondván:

„Apáéknak nem elég, hogy kvártélyuk legyen, ahhoz kiszolgálásra is szükség van, s úgy hiszem, hogy nálunk, ami másutt fel sem található, van még két lány kiszolgálásokra.”

Ezzel kapcsolatban történt, hogy mama álmot látott: mintha ő a konyha ajtóba állott volna, s onnan hozzám kiáltott:

– Gyere édesapa, soha sem láttál ily nagy csillagot! Gyula felől jött, s itt állapodott meg az iskola felett...

A Vasárnapi Újság karácsonyi száma 1855 k.

* *Káka*: puszta majorsággal Szarvas határában a településtől délnyugatra. Az említett helyen szerepel Pesty Frigyesnél.

Ezen Isten által küldött csillag mutatása szerint [elhatároztuk], hogy Gyulára Ferdi fiam házához menjünk.

Nagyon elkeseredtem, mert nem láttam ki azt a szíves várakozást ami ígérve volt. Semmi hely számunkra! Az első szoba lakó volt a hátsó szoba ugyan üres volt, de készületlen. Vissza akartam hajtatni Szarvasra, de a mama el volt gyengülve, s nem engedte azt tennem.

Azután csak beköltöztünk a hátsó szobába. Később Bélám eszközlése szerint át költöztünk az első szobába. Békességben éltünk hat évet, oh, de nem mind a ketten, mert a mama évről-évre gyöngült. Beteg lett. Az utolsó óráiban már két hét alatt a csizma sem jött le a lábamról, mellette voltam éjjel-nappal.

Dicsekedhetek azzal, hogy Ferdi fiam két unokámmal: Evuska és Mariska lányával sokat elkövettek. Az én virrasztásaim is felváltották s így lehetett egy két gyötrelmes éjszakát átaludni. Bekövetkezett az utolsó órája drága jó feleségemnek. 1898-ik év Január hó 9-én már földbe' pihent fáradt teste!...

Magamra maradtam... Óh Istenem! Mennyire árvának és elhagyatottnak éreztem magam... És egy hű asszony vesztesége feletti fájdalom leírásához nincs toll...

Én még aztán kedves feleségem elköltözése után Ferdi fiam házánál maradtam, 1899-ik év Július hó 1-ig. Aztán elhatároztam magam Karolin leányomhoz menni Gerendásra. Részint, hogy legjobb éveimet Gerendáson éltem át, részint, az előbbi látvány, mely szerint oda vitték koporsómat, de legfőképpen lányom, Karolina iránti bizalom, mert bizony már én is éreztem, hogy gyengülök.

Ferdi fiamtól, Evuska és Mariska unokámtól elbúcsúztam. Menyem, Éva a szobába bújt, hogy ez által is bizonyítsa apósa iránti tiszteletét. Nem ösmerhetett ő bennem tiszta lelkű és gyermekei fölött szeretettel őrködő apát, hanem csak aféle apóst, amilyenekről már sokat hallott beszélni. Az újságban is sokat olvashatott ilyenekről!...

Ez is volt egy ok, amiért elhagytam a fiam házát, mert nem akartam magamat az aféle apósok közzé számláltatni, amilyenekről sokat beszéltek előttem. Ha ugyan léteznek, ugyan olyan apósok amilyenekről sokat beszéltek előttem. Én csak apa vagyok és Apa óhajtok maradni: menyem előtt úgy, mint fiam előtt, vejem előtt úgy, mint lányom előtt!

Óhajtott feljegyzéseimet Isten segítségével bevégezve, és ezentúl is Isten gondviselésébe bízva magamat élek Gerendáson, 1899, November hó elsején.

Jeszzenszky Ferdinánd

Pótlás életem történetéhez

Az előbbi feljegyzéseknél néha elgyengültnek éreztem magam, ennél fogva rövidíteni akartam, elhagyva velem történt sok nevezetes dolgot. De érzem, hogy Istenem, Teremtőm még továbbra is kedvez életemnek s erőben és egészségben vagyok, tehát folytatom a velem történt s elhagyott eseteket. ...

[Az eredetileg itt állt szám szerint négy pótlást a főszöveg időrendben megfelelő helyére illesztettük., tehát a fenti 44., 61., 65. és 88. oldalakon olvasható.] ...

Óhajtott pótlásomat Isten segítségével bevégezve, feljegyzésemet ezennel befejezve magam továbbra is Isten gondviselésébe bízva élek Gerendáson. 1900.

Helységleírások a „Jeszenszky-krónika (1818-1900)” kötethez.

SZARVAS

Szarvas magyarosodó szlovák mezőváros Békés megyében a Körös partján. A középkori eredetű, de a török korban elpusztult helységet 1722-ben ülték meg a Békéscsabáról és Aszódról érkező evangélikus szlovákok. A múlt század derekán már csak kevesen nem tudtak egyáltalán magyarul, s a város igazgatása is magyar nyelven folyt. Lakosainak száma 16 400 fő, akiknek 90%-a evangélikus. Jellemző alföldi mezőváros kiterjedt, termékeny határral, amelyen ekkoriban kezdtek szaporodni a várostól távol eső tanyák. Alacsonyabb határrészeit gyakorta járta a kiáradó Körös vize, némelykor Mezőtúrig lehetett csónakon közlekedni. A fátlan táj lakói sokat szenvedtek az áradásoktól, a szélvészektől, a mocsarak gerjesztette állatvészekről és járványoktól. A lakosok jelentős részben állattartásból éltek, marhát, sertést és hírek szerint mintegy ötvenezer juhot tartottak, búzát, bort, gyümölcsöt termesztettek, emellett azonban a mocsarak és a Körös a halászatnak és a pákászatnak is helyt adott. A gazdálkodás szintjét valamelyest emelte, hogy a századfordulón rövid ideig itt működött Tessedik Sámuel gazdasági iskolája. A mezőváros földesurai többek között Batthyány István gróf, Esterházy Mihály gróf és Bolza József gróf.

„Ékesítik a várost gróf Bolza kastélya, s angolkertje, a Körösön túl egy gyönyörű narancsos... Lehoczky úr gyümölcsös kertje, az evangélikus templomban lévő híres orgona, de leginkább az evangélikusok virágzó gimnáziuma, mely a földesuraság nagylelkű segítségével csak 1836-ban hozatott ide. ...Van itt továbbá r. kat. parochiális templom, evangélikus szentegyház és anyaeklézsia, több csinos urasági épület, gyógyszerár, könyvnyomda, vendégfogadók és a Körösön egy derék híd.”

(Fényes Elek nyomán)

GYULA

A Wenckheim grófi család földesurasága alatt álló Gyula, a Fekete- és Fehér Körös mocsárvidékén épült. A mezőváros 1857-ig két különálló, saját hatóság által igazgatott községből – az 1833-ban 3196 lakost számláló Német- és a 8864 fős Magyar-Gyulából – állt, amelyeket a régi vár vizesárka választott el egymástól. A gazdák, (1848-ban 700 telkes jobbágy és 1100 zsellér) termékeny határban épült tanyákon tartják a jószágot, de búzát, szőlőt és gyümölcsöt is termesztenek. A Körösök halászatát haszonbér fejében vállalkozók tartották kezükben. A város a kelet felé eső Erdőhát és az Alföld, illetve a Marosvidék és Nagyvárad közötti forgalom egyik csomópontja, vásárai nevezetesei. „Kézművesek (1848-ban 350 fő) igen számosan vannak 10 céhekben, de céh nélkül is találtnak.” Mellettük hét kereskedő segít a forgalmat bonyolítani. A város rangját 110 nemes és honorácior, azaz nem nemes értelmiségi emeli.

Agrárjellege ellenére Gyula városiasabb külsőt mutatott, mint Szarvas, régi vára uradalmi börtönként működött, mellette emelkedett a Körösök által öntözött szép angolparkban álló emeletes barokk kastély, gyümölcsössel, vadaskerttel és üvegházzal. A várost a katolikusok, a reformátusok és a görög keletiek (nagyreszt románok) öt temploma, illetve kápolnája, és katolikus iskola ékesíti. Gyula volt Békés megye székhelye, ezért helyt adott a postahivatalnak és a megyeházának is. A higiéniai igényeket egy régi török fürdő, 16 ágyas kórház és három orvos szolgálta, s a főbb utcákban már kövezeten járhatott az arra járó. Csinos házakban laktak az uradalmi és megyei tisztek, valamint számos magánszemély. Hat kocsmá, vendéglő és a Korona-fogadó nyújtott szórakozást a lakosoknak.

(Fényes Elek helynévtára és Antalfy Gyula összeállítása nyomán)

DEBRECEN

Debrecen az ország második legnépesebb helysége, régi és nevezetes szabad királyi város, mely a belföldi kereskedelemben nagy szerepet vitt. „Hosszas kerekded formára van építve, s kerülete egy mérföldet [8,35 km] foglal el. Utcái hosszak és szélesek, s nagyrészt egyenesek is, de kövel nincsenek kirakva.” Ezt a negyvenes évektől a néhol téglaburkolat, sok helyen pedig a házak mellé fektetett, nedves időben igen síkos pallók pótolták. Az út túloldalára helyenként rendes hidak vezettek az utca sártengerén keresztül. „Az óváros maga széles és mély árokkal (és földtöltéssel) vétérik körül, s bele 8 kapu vezet. Az árkon kívül van az Ispotály nevezetű külváros, egy református szentegyházzal, ... és az idegen kereskedők kőből s deszkából épült sátorai utcákra felosztva, melyek különben lakatlanok, de a híres 4 országos vásár alkalmával megnépesülnek ezekben árulván a mondott kereskedők portékáikat.”

„A házak többnyire földszintesek, cseréppel és zsindelelyel fedettek, ámbár itt-ott nádasokat is látni lehet még. Csaknem mindenikhez tágas kert és udvar tartozik.” A falusias külső, meg az utcákat borító por és sár miatt Debrecen sokak szerint inkább nagy falu. Ezt elsősorban a szilárd építőanyag hiánya okozta. Csak az 1802-es tűzvész nyomán kezdenek törekedni arra, hogy égetett téglából szilárd falú, cseréptetejű házakat emeljenek, s azóta szaporodnak a városiasabb, emeletes épületek is. Késleltette a kibontakozást, hogy sem főrangúak, sem nagyobb hivatalok, sem dúsgazdag egyházfejedelmek nem laktak a városban, így hiányzott a nagyobb szabású építkezésekhez szükséges tőke. Így a rangosabb épületek – a református Nagytemplom, a református kollégium, a városháza – nem a magyar városok többségére jellemző barokk, hanem a puritánabb klasszicista stílusban épületek.

A város 30-50 ezer főnyi csaknem színmagyar lakossága túlnyomórészt református vallást követett. Egy részük állandóan

a város környéki tanyákon élt, többségük földműveléssel, marha- és sertéstenyésztéssel kereste kenyerét. Mellettük egyesek szerint ötezer ember foglalkozott a kereskedelme és más többezret a kézművesipar révén. A város jelentőségét az ország legnagyobb tanintézete a református kollégium növelte tekintélyes könyvtárával és gyűjteményével. A lakosság pihenéséről, felüdüléséről és az utazók szállásáról nagyerdei sétány és vigadó, valamint több vendéglő, két fogadó, három kávéház és több tucat kocsmá vagy csapszék gondoskodott.

(Fényes Elek helynévtára és Antalffy Gyula összeállítása nyomán.)

MISKOLC

Miskolc nagy és népes szabadalmas koronaváros, mely a gabonatermő síkság és a fában, ásványkincsekben gazdag hegyvidék találkozásánál, országos utak metszéspontján, szép vidéken fekvött. „Itt patak, folyó, erdődús hegység, termékeny sík, lelkesítő bor, híres kenyér, jó víz, édes levegő, szóval a természet adományaiból annyi van együtt, amennyiből egy paradicsom is bőven kitelhetik.” A környék szépségét minden kortárs kiemeli: „Vidéke kies, levegője egészséges. Maga a város a Tetemvár és az Avashegy közt fekszik, ... szelektől védve, nyugatról a diósgyőri völgynek, keletről a Sajónak szabad sík tér nyílik.” Miskolcon a 19-ik század közepén kb. négyezer házban 29 ezer, többségében magyar ember élt, fő foglalkozásuk a föld- és kertművelés, szőlőtermesztés, fuvarozás, kereskedelem és az ipar. A kézművesek száma meghaladta az 1200-at; csak szabóból 260 mester, segéd és inas dolgozott Miskolcon, de csizmadiából is 250. Hetente két heti- és évente öt országos vásár bonyolítja a forgalmat. „A városból szétágazó, jól karbantartott országutak szinte jó előmozdítói a kereskedésnek.” A pest-kassai út Felső-Magyarországot kapcsolta össze az ország közepével, míg a Sajó-völgy a soványföldű Gömör és Torna megyékbe közvetítette az alföldi búzát.

„A város főbb részei kivált az új részen tágasok és rendese-
sek, nagyobb részt ki is vannak kövezve, s éjjelenként több lám-
pák által is világíttatnak, ellenben az ó részen szűkek rendetle-
nek s felette sárosak, ... gyakran kocsival járhatatlanok is.” Az
újváros emeletes szilárd házai mellett a Borsod megye székháza,
a városháza, a gótikus ref. templom, a többi felekezet egyházai
és a jeles középiskolák figyelemre méltóak. Miskolc az ország-
ban elsők között, 1823-ban emelt állandó otthont a színjátszás-
nak. A 19-ik század derekán a város fő törekvése az volt, hogy a
megye gyámkodása alól kikerülve szabad királyi várossá váljék.

(Fényes Elek helynévtára és Antalfy Gyula összeállítása nyomán)

EGER

Eger a Mátra a Bükk és az Alföld találkozásánál szőlőhegyekkel
körülvevett völgyben fekszik. A közelében vezet, de elkerüli a
Felső-Magyarország felé futó országos főút. A várost falak ve-
szik körül és föléje magasodnak a vár romjai. Fejlődését gátolta,
hogy szűk területen épült, továbbá, hogy hosszas küzdelme elle-
nére sem sikerült a püspök földesúri hatalma alól megszabadul-
nia. A püspöki város így megőrizte középkorra jellemző szer-
kezetét, szűk görbe utcáit, amelyekben a többségében kicsi há-
zak rendetlenül állnak. Az egyházi intézmények, a gazdag püs-
pökség jelenléte ugyanakkor a századfordulótól kezdve több
nagy és elegáns épület emelését tette lehetővé, elősegítette Eger
kulturális központtá válását, s így közvetve az egész város fejlő-
dését. A nagy számban itt lakó egyháziak a mestereknek is pia-
cot teremtettek, noha a 40-es évekre 20 ezret elérő lakosság
80%-a a szőlőműveléssel foglalkozott.

A város kiemelkedő épületei a székesegyház, a püspöki
palota Pyker érsek híres műgyűjteményével, a kétemeletes ha-
talmos főiskola könyvtárral, csillagvizsgálóval, valamint a megye-
háza. Mellettük a székeskáptalan kanonokjainak kisebb palotái

és jónéhány rangosabb magánház, kórház, fürdő, vendéglő, fogadó és iskolák emelték a városiasság fokát. A polgárok, tanárok és diákok felüdülését a parkosított, fasorokkal beültetett várdomb szolgálja.

(Fényes Elek helynévtára és Antalfy Gyula összeállítása nyomán)

PEST

Az ország legnagyobb települése, gazdasági, társadalmi, politikai és művelődési életének tulajdonképpeni központja, fővárosa, a központ szerepét együttesen betöltő, ekkor még önálló két ikerváros Pest és Buda. A legfőbb, országos igazgatási intézmények, hivatalok Budán, az igazságszolgáltatási, felsőoktatási, kereskedelmi-gazdasági, művelődési és társasági élet intézményei Pesten épültek ki.

A két városnak a harmincas években együttesen kb. száz-ezer (Pestnek több mint hetvenezer, Budának kb. harmincezer) lakosa volt. A pestiek közt legszámosabbak a németek, aztán a magyarok, jóval kevesebben voltak a szlovákok és a szerbek, de csaknem mindenki értett németül, magyarul vagy mindkét nyelven. A házak száma Pesten ekkoriban kb. 4000.

„Az utóbbi néhány esztendőben hihetetlen gyorsasággal növekedett a város. A jelenlegi Pest épületeinek több mint fele olyan, mintha tegnap épült volna. A város közepén levő nagy tér néhány évvel ezelőtt még olyan messze esett a várostól, hogy az első lakók nem tudtak aludni a közeli mocsarak békáinak brekegésétől. Ma szép utcák húzódnak az akkori mocsarak helyén.” – írja John Paget angol utazó 1835-ben. A rohamosan fejlődő város építkezéseinek rendezettebb irányba terelése mindenekelőtt az 1808-ban alakult Szépítő Bizottmány vagy Bizottság érdeme, amelynek József nádor volt az elnöke, és Pollack Mihály az állandó építészeti tanácsadója.

A középkori eredetű Belváros mellett az előző század végétől kezdenek kiépülni a ma már belső kerületnek számító akkori külvárosok, a Lipót-, Teréz-, József-, és Ferencváros. A XIX. században a város központjává a régi belváros, valamint a Lipót- és Terézváros találkozási körüli rész vált; itt ívelte át a Dunát a sétány szerepét is betöltő, a hajóközlekedés előtt időnként felnyitható hajóhíd, a hatalmas Újpiac, a Vigadó, a Német Színház. A városiasabb részek a belvárost körülvevő Ország út, illetve a Duna mentén észak felé terjeszkednek. A Lipótvárosban épülnek az egységes építésű, klasszicista stílusú két-háromemeletes paloták és bérházak, az Ország út mentén vetették meg a Pesti Magyar (később Nemzeti) Színház, majd a Nemzeti Múzeum alapjait. A harmincas évek derekán a bel- és a Lipótváros főbb utcái már kövezettek, az 1500 utcai lámpás gyér közvilágítást nyújt. Az országos utakba átmenő széles, rendezett főutak határolják a többnyire földszintes házakból épült külvárosokat. A mai Rókus-kórház környéke már a település szélének számított, a Kerepesi út itt már viskók között futott. A belső forgalmat a bérkocsisok céhe bonyolítja 130 kocsival, 1832-től pedig elindítják az első társaskocsi-járatot is.

Az 1846-i évi összeírás szerint az iparosmesterek és a kisebb gyárosok száma 3 600, az iparos segédszemélyzet – legények, inasok, gyári munkások és szolgák – 8 470 főre rúgott. Ezzel szemben az 1831. évi összeírás még csak 2 130 céhbeli mesteremberről tud. Legtöbb a szabó (257), a varga (189), a csizmadia (100), a hentes (92), a sütő (87), az asztalos (70), de volt többek között 32 molnár, 28 arany-, és ezüstműves, 27 halász, 22 borbélyműhelyt tartó seborvos, 12 könyvkötő, 7 képfaragó és 91 bérkocsis 143 kocsival.

(Fényes Elek helynévtára és Antalffy Gyula összeállítása nyomán)

BÉKÉS

„Magyar mezőváros ... a Fekete- és Fehér-Körös összefolyásánál 16.135 lakossal. ... Nevezetes épületek benne a római katolikus, református, nem egyesült óhitű (görög-keleti) szentegyházak, a városháza, uraság kastélya, tisztjeinek házai, a vármegyei, katonatiszti, parochiális (egyházközségi lelkészi) és notáriális (jegyzői) lakházak. Van itt továbbá mind a három főbb vallási felekezetnek tulajdon oskolája ... egy patika, s mind a két Körösön egy-egy erős tölgyfa híd, s nagy vendégfogadó. ... Lakosainak fő foglalkozások a földművelés ... nevezetes Marjalaky Benjamin városi jegyzőnek drága gyümölcsfákkal beültetett kertje. ... Három országos vásárai különösen a szarvasmarhák miatt híresedtek el. Földesura Gróf Wenckheim József.”

(Fényes Elek)

SZOLNOK

A kincstár földesurasága alatt álló magyar mezőváros a Tisza partján, melynek forgalmát az adja, hogy a „fenyőszáznak és sónak lerakodó helye.” „Van itt postahivatal, nagy sóház és sóraktár mivel a Máramarosból (a Tiszán) szállított só itt rakatik le, s innen vitetik tengelyen Pestre, s más vidékekre.” Lakóinak száma kb. 11.000, „főleg földművelésből, és gyümölccsel, sóval és fával való kereskedésből, a sóháznál napszámoskodásból, teknősbéka és halfogásból élősködnek, melly itt a Tisza apadásakor különösen gazdag jövedelmet ad.” A forgalom sok fuvarosnak ad munkát, a zsellérek szálfavontatással keresik kenyerüket. Szolnok külseje kevésbé városias: „Egy-két rendes, tágas főutca mögött számtalan zig-zug szűk utcza, melyekbe a házakat hol ki, hol befelé, mintha az égből szórták, s boronálták volna, kóvályog. A népesebb utczában a házak eleje fapadokkal kirakvák, melyekben sáros időben az emberek, mint a ludak,

egymás után lassan sorban balacirozni [egyensúlyozni] kénytelenek. A műveltebb társadalmi élet csak néhány családra korlátozódik.”

(Fényes Elek és az 1837. évi Tudományos Gyűjtemény alapján.)

FÖLDVÁR

„Tiszaöldvár magyar falu ... Szolnokhoz délre 3 mérföldre, észak s nyugot felől Tisza öntötte nádas és mocsáros hely szomszédságában” Az urasági föld elkülönítése a közösen használt határtól 1845-ben történt meg. A Tisza „közel 5000 holdat szokott árjával elborítani.”

(Fényes Elek nyomán)

GYOMA

„Magyar mezőváros Békés megyében az egyesült Körös partján ... 950 házzal, 102 katolikus, 5265 református, 233 evangélikus és 2 óhitű lakossal, derék ref. templommal, három ref. iskolával, ... Nevezetesebb épületei: az uraság házai, a városháza, vendégfogadó serház, parochiális ház, urasági magtár, s a vármegyének egy tisztiháza. Van itt a Körösön két szép tölgyfa híd, 2 száraz és 2 olajmalom. ... Mesteremberek számosan vannak, de nagyrészt nyáron mezei munkások (azaz csak az év egy részében viszik az ipart).”

(Fényes Elek)

MEZŐTÚR

„Magyar mezőváros Külső-Szolnok vármegyében a Berettyó mellett ... népessége 16.150 lélek, ... Van itt a reformátusoknak igen szép templomuk, mai ízlés szerint épült vigyázó toronnyal; egy r. katolikus anyatemplom, sör- és pálinkaház. A Berettyó félkör ívben keríti a várost vámhíddal, a Körösön pedig tüzi- és épületi fa, vályú, deszka szállítatik, néha még gabonával terhelt dereglyék is járnak rajta. ... Népes országos vásárt négyet tart, január 1-én, május 1-én, augusztus 1-én és november 1-én, ... ha csak nem ünnep, mindig hétfőn; hetivásár pedig kedden és pénteken tartatik. A túri marhavásár országszerte híres.”

(Fényes Elek)

KUNHEGYES

Magyar mezőváros Karcag mellett a Nagykunságban, a korban 6 400 lakossal, akik közül 156 céhes mester. „Van egy roppant református temploma, melynek tornya a végtelen síkságon már mérföldnyire feltűnik.”

(Fényes Elek)

ARAD

Arad nevét 1848-ban három szomszédos városrész viselte, amelyek 1848-ban hatóságilag nem voltak egymással egyesítve, de együttesen alkották a terméken rónaságon elterülő várost.

A Maros jobb partján fekvő Ó-Arad 1826 óta szabad királyi város. Kb. 18 ezres lakossága németekből, románokból, magyarokból, és szerbekből tevődött össze, akik kézművesség mellett élénk kereskedelmet folytattak különösen dohánnyal, gyapjúval, borral, nyers bőrökkel, mézzel és sertéssel. Az aradi vásárok jelentőségét Fényes Elek a pesti és a debreceni után

mindjárt a harmadik helyre teszi az országban. A város műveltségét jelzi, hogy olvasni tudó lakosaira 1848/49-ben *Arad* címmel helyi napilapot lehetett alapozni.

Arad vára a Maros folyó hajtűkanyarában, a bal parton feküdt. A szintén maros-balparti Új-Arad 4000 lakosú német mezőváros volt. Vízimalmai örölték a külföldön is híres aradi lánglisztet. Fakereskedése jelentős, hiszen Erdélyből a Maroson át ide úsztatták le a fenyőfákat.

RADNA

Radna mezőváros Arad vármegyében. A Maros jobb partján fekszik, átellenben a bal parton található Lippa városával. A század derekán 634 magyar és 831 román lakta. A városka felett emelkedett hegyen feküdt a ferencesek zárdája, s a két tornyú, gyönyörű temploma híres volt márványból készült mellékoltárával és a csodatevő Szűz Mária képével. A város a növekedését éppen a búcsújárásnak köszönhette.

VILÁGOS

Világos igen régi, még a szabadságharc idején is nevezetes mezőváros volt. Vidéke regényes, hegyes, középkori eredetű vár romjaival. Határa, földje igen jó minőségű, 1172 házát közel 5000 lélek lakta, akik közt kb. ezer volt magyar, a többi román.

FÜGGELÉK

Tisztségviselők és az emlékiratban szereplő nevezetesebb emberek Békés vármegyében és Szarvason a XIX. század derekán

A szarvasi bírák 1838–1851:

1836/37	Boros Mihály
1838/39	Arnóczky András
1840	Melis Pál
1841	Sinkovicz István
1842	Boros Mihály
1843	Tóth (Cziffra) János
1844-1846	Melis György
1847	Arnóczky András
1848	Mojsissovich Sámuel
1849-1851	Boros Mihály

Szarvas jegyzője: 1819-1852: Hellebranth János

Békés megye másodalispánja: 1845-1846: Németh Antal

Békés megye raktári biztosa: 1847-ben Szucsú Mózes

Békési járás alszolgabírája: 1847-ben Ambrus Lajos

A csabai járás szolgabírája: 1847-ben Kiss Péter

A szarvasi alszolgabíráóság szolgabírái 1838-1852:

1832-1840	Boczkó Károly
1840-1843	Tomcsányi József
1843-1846	Kiss Péter
1846-1849	Tessedik Károly
1849-től az osztrák önkényuralom alatt:	Lakatos Károly

Nevesebb orvosok Szarvason az 1840-es években:

Neubarth József (működése a század első felében és derekán)

Kuthy Lajos dr. (működése a század derekán és második felében)

Evangélikus lelkész Szarvason a XIX. század derekán: Jantsovits István

Bibliográfia

- Antalfy Gyula: *Reformkori magyar városrajzok*. Budapest, 1982.
- Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára I-II*. Pest, 1851.
(Reprint kiadás, 1984.)
- Karácsonyi János: *Békés vármegye története I-II*. Budapest, 1896.
- Oláh György: *Békés vármegye 1848-1849-ben I-II*. Gyula, 1890-1893.
- Zsilinszky Mihály: *Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leírása*. Pest, 1872.
- Neumann Jenő: *Szarvas nagyközség története*. Szarvas, 1922.
- Maday Pál: *Szarvas története*. Budapest, 1962.
- Implom József: *Olvasókönyv Békés megye történetéhez II. 1694-1848*.
Békéscsaba, 1971.
- Haan Lajos: *Békés-Csaba*. Békéscsaba, 1991.
- Erdei Aranka: *Békés megye társadalma és gazdasága 1828-ban*.
Gyula, 1986.
- Scherer Ferenc: *Békés vármegye társadalma 1695-1848*. Gyula, 1941
- Pesty Frigyes Helynévtárából. Békés megye Pesty Frigyes helynévtárában*. Bevezette, jegyzetekkel ellátta és közlést teszi:
Jankovich B. Dénes. Békéscsaba, 1983.
- Schematismus literarius sive nomina eorum qui per Regnum Hungariae et provinciae eidem adnexarum rem literariam procurant*.
Buda, 1846.
- Schematismus venerabilis cleri diocesis Agriensi ad Annum. 1836. és 1837.*
- Staats-Handbuch der österrereichischen Verwaltungsgebiete des Königreichs Ungarn für das Jahr 1859. (Hof- und Staats-schematismus des Kaisertumes Österreich für das Jahr 1859. Vierter Theil.)* Wien, [1859]
- A Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája 2. kötet. Gazdacímár* Budapest, 1897.

Utószó

Jeszenszky Ferdinánd és visszaemlékezései

1. A társadalomtörténet és az emlékirat műfaja

Ma már nem kell hosszan magyarázni, hogy mi indokolja egy kisvárosi kispolgár emlékezéseinek közreadását. Még a középszerűen megírt emlékezés is – elbeszélő jellege, regényes vagy anekdotikus vonásai miatt – gyakran önmagában érdekes, de a kiadást szakmai téren is indokolni lehet.

A művelt közvélemény régóta mutat érdeklődést a társadalom, a köznép, a mindennapok történetisége iránt. A történetírás azonban hosszú ideig elsősorban a politikátörténetet művelte, s a memoár műfajában is főként azok visszaemlékezéseit igyekezett hozzáférhetővé tenni, akik a politikában, hadtörténetben játszottak szerepet. Az ő visszaemlékezéseik járulhattak hozzá olyan döntések megértéséhez, amelyek a politikátörténet művelői szerint az egész társadalom sorsának alakulását érintették.

Ugyanakkor maga a történettudomány is hangoztatta annak szükségességét, hogy a társadalmi és a köznapi viszonyok is megvilágítást nyerjenek. Az időről-időre feltámadó tudományos érdeklődés azonban – részben a politikai kihívások következtében is – újra csak a politika-történet felé fordult vissza. Tulajdonítható ez a tudományos élet adott szervezeti kereteinek és annak a ténynek, hogy az eseményesebb politikátörténet terén talán könnyebbnek tűnt gyors és látványos eredményt elérni. Az első társadalomtörténeti kísérletek általában a politikai élet alá szorult alsóbb néprétegek történetét vonták a vizsgálat körébe.

Fordulatot a XX. század dereka ígért; az *Annales*-iskola neve alatt szerveződött francia irányzat történészei – szociológiai-, földrajzi-, jogtörténeti érdeklődésüknek megfelelően – célul tűzték, hogy a múlt egészét, a társadalom jelenségeit is a kutatás tárgyává emeljék. Ezt kiegészítve az angolszász országokban illetve a német tudományosságban a társadalomtudományos történetírás látott hozzá, hogy a múlt kutatását megújítsa.

A közvélemény említett érdeklődése azonban ezzel nem elégtelt ki teljesen. A szociológiától sokban befolyásolt fenti irányzatok ugyanis elsősorban a lényegesnek minősített fejlődési trendeket és a társadalom szerkezetét kívánták a kutatás előterébe állítani. Ezért sokan érezhették úgy, hogy a múlt közvetlenül megtapasztalható emberi viszonyait a történeti munkákban ugyanúgy eltakarja az osztályok, csoportok, valamint a társadalmi folyamatok általános képe, mint korábban a politikai események rajza.

A hiányérzetnek szakszerű kifejezést a hetvenes-nyolcvanas évek fordulója táján jelentkező újabb kezdeményezések adtak. Legélesebben, de persze túlzóan a német történettudomány belső vitájában fogalmazódott ez meg, amikor az újonnan fellépő irányzat az „emberek nélküli társadalomtörténet” rémálmának felrajzolásként minősítette a német történeti társadalomtudomány által követett addigi gyakorlatot.

Az új irányzatok – a mindennapok története, valamint egyidejűleg a korábbi kezdeményezésekből kinövő történeti antropológia és a mikrotörténet – kibővítették a tematikát, az érdeklődést az embert körülvevő hétköznapi világ addig gyakran háttérben hagyott anyagi, kommunikációs, lelki, és családi viszonyai felé fordították. Felhívták a figyelmet a társadalomnak a nagyfolyamatok által gyakran elfedett sokszínűségére, a fejlődés fő vonalából kieső, abban „vesztesnek” bizonyult csoportokra, a változások uralkodóvá lett irányával ellentétes illetve más irányba mutató jelenségekre. Képviselőik a társadalmi folyamatok rekonstruálása mellett tudatosabban vizsgálták, hogy vajon a kutatott változás, esemény mit is jelentett az abban részt vevő vagy azt elszenvedő egyének, csoportok számára.

A vizsgálat látószögének ezzel természetesen szűkülnie kellett, a mikrovizsgálatok tették lehetővé, hogy a kutatás a kellő konkrétság mellett is megmaradjon a totális bemutatás igénye mellett. A nagy fejlődési folyamatok rajza ennek révén konkrét anyaggal alátámasztva megerősítést és kifejezőbb képet nyerhet, de egyben a folyamat nehézségei, a vele járó veszteségek is előtűnnek. A mikrovizsgálatok hívják fel a figyelmet arra az esetleges különbségre és ellentmondásra is, amely egyfelől az egyéni tapasztalatok, másfelől a társadalmi folyamatokról az egyéb – általában tömeges, számszerű – források és vizsgálatok alapján regisztrált kép között olykor feszül.¹

Az egyén vagy csoport által „megélt” történelem rekonstrukciójához alapot nyújtó, a szubjektív képet, véleményt rögzítő forrás-csoport egyik legfontosabb eleme a napló és a levél mellett éppen az emlékirat, s az elmondottak értelmében a kisember emlékezése éppúgy mint másoké.

*

Magyarország XIX. századi történetéről a sorsfordító események hatalmi helyzetben lévő szereplőinek emlékeit másfél évszázada gyűjti a történetkutatás. A politikával kapcsolatba került elitek és közép-rétegek számos tagjának visszaemlékezéseit ismerjük, az „alsóbb néposztályok” ilyen forrásairól viszont képünk is vázlatosabb. Az előbbieket forrástermeléséhez képest az utóbbiaktól származó emléktanyag arányaiban eleve soványabb mennyiségű lehetett. Mégis minden bizonnyal számos hasonló feljegyzés született, amelyek tekintélyes része azonban a kutatói érdeklődés hiánya miatt nem vált ismertté. Mára jelentős forrásvesztéssel is számolhatunk; a XX. század viharai közepette (két világháború, áttelepülések, menekülések, kitelepítések) számos ilyen forrás semmisülhetett meg. A rendszerváltások által megbolygatott társadalmi viszonyok miatt egyes emlékiratokat maga a rokonság semmisített meg, máskor értéküket fel nem ismerve hagyta veszni azokat.

Az alsóbb rétegek soraiban keletkezett ritka, s ezért társadalomtörténeti szempontból különösen értékes emlékiratok, naplók közül nem sok került publikálásra. A gyakran nehezen hozzáférhető helyen közzét paraszti feljegyzések általában nagyon vázlatosakⁱⁱ, a mezővárosi-kisvárosi viszonyok pedig – mivel irántuk a néprajztudomány sem érdeklődött annyira – talán még a paraszti világhoz képest is elhanyagolt területnek tűnnek.ⁱⁱⁱ Mindezt figyelembe véve a „lent” keletkezett források felbukkanása mindenképpen figyelemre, közlésre érdemes.

2. Jeszenszky Ferdinánd személye

Az emlékezés a magyar polgári átalakulás korszakába, elsősorban a dél-alföldi mezővárosok világába kalauzol bennünket. A szerző személye, származása és életútja miatt a feljegyzések a kor számos életformáját, társadalmi viszonyrendszerét bemutatják. Jeszenszky Ferdi-

nánd birtoktalan kisnemes családjának tagjai paraszti kispolgári kö-
zegben éltek, polgári és paraszti keresetmódra kényszerültek. Az em-
lékező ifjúsága, céhlegény vándorévei – amelyek Pestre is elvezetik –
a reformkorra esnek. A negyvenes években alapít családot; ekkor
szabóként keresi kenyerét, de kísérletezik fuvarozással, boltnyitással
is, és tervezgeti, hogy gazdálkodásba kezd. Érett férfiként éli meg az
1848/49-es forradalmat és szabadságharcot, majd a Habsburg-önkény-
uralom alatt és a kiegyezés utáni időszakban – tehát épp a mezőgazda-
ság tőkés átalakulása idején – évtizedekig gazdatiszt valamelyik ura-
dalomban, máskor meg bérlőként maga próbálkozik a gazdálkodással.
Az öregedő Jeszenszkynek a hetvenes és nyolcvanas években a ki-
épülő oktatási intézményrendszer ad megélhetést. Másfél évtizedig
különböző iskolákban tanít, míg a képzett okleveles tanítók számának
növekedése és hajlott kora miatt innen is ki nem szorul. Utolsó éveit
gyermekai otthonában töltötte kissé megkeseredett öregemberként,
különösen miután szeretett feleségét eltemette.

Emlékeit a századforduló éveiben rögzítette. Állítása szerint kü-
lönösebb szándéka nem volt vele, csak „néhány jelesebb esetet” akart
leírni gyermekei és unokái részére. Jeszenszky Ferdinánd magát a
kisemberek közé sorolva, nem tulajdonított a vele történeteknek „törté-
nelemformáló” jelentőséget. Jegyzeteit sem a nyilvánosságnak szánta,
s csak remélte, hogy esetleg családtagjai közt akad, aki olvasásra ér-
demesíti. Végigtekintve a szöveg egészén, figyelembe véve a megörö-
kített eseményeket, jelenségeket, a családot illető és egyéb emléke-
zetes érdekességek feljegyzése mellett mégiscsak kirajzolódik azon-
ban egy vallásos-nevelő célzat, s a gondviselés megtapasztalásának
visszatérő motívuma is felfogható a halálra készülő idős ember végső
számvetése részeként.

*

Az emlékezés értékelése során figyelembe kell vennünk, hogy szer-
zője a lejegyzéskor igen hajlott korban volt. Minden bizonnyal ez az
egyik fő oka pl. az ifjúkor kiemelt szerepének, valamint 1848/49 fele-
más értékelésének. Az agg Jeszenszky gondolkodása erősen beszű-
kült, elsősorban saját magára és az élete során elszenvedett sérelmek-
re irányult a figyelme.

A forrás értelmezését befolyásoló másik tényező a szerző egyénisége. Alapvonásként itt azt kell említenünk, hogy Jeszenszky nem nagyon találta helyét a világban. A kor gazdasági viszonyai nem tették lehetővé, hogy tanult mesterségéből megéljen, többször is irányváltásra kényszerült. Valószínűleg nemesi státusából származó öntudata állította gyakran szembe cívis környezetével, s ez növelhette mértékfelett önbizalmát is. Menekülésszerűen, de szakértelme hiányosságai ellenére aggály nélkül kezd ugyanis újabb és újabb tevékenységekbe (gazdálkodás, tanítás), s nem meglepő, hogy gyakran érik kudarcok. Kisemberi egzisztenciája miatt a nemesi, úri társadalomban is idegenül mozog, szüleivel való konfliktusa családalapítása körülményeit keserítette meg.

Mindennek eredményeképpen az idős Jeszenszky nem tud megelégedéssel visszatekinteni lefolyt életére, kudarcaiért – nem mindig okkal – a külső körülményeket vagy embertársait teszi felelőssé. Innen származhat sértett, keserű hozzáállása a világ dolgaihoz. Gondosan számontartja, szinte ápolgatja, évtizedekig őrizgeti magában az elszenvedett sérelmek emlékét. Vigaszt saját erkölcsi felülkerekedésében szeretne látni, magát méltánytalanságokat szenvedő igaz, tisztalelkű embernek szeretné mutatni. Jól kitűnik ez abban a történetben, amikor beteg rokona ügyében kell eljárnia, vagy egy komájával, utóbb az általa vezetett major birtokosával támadt viszályában, a szabadságharc eseményei során vagy a nőnemhez való szemérmes viszonyában (bár itt lehet, hogy a családtagok felé mutatott képen egyszerűen szépített valamennyit). A sértett magatartás az emberi kapcsolatokban is fogatkozásokat okoz: az emlékező ritkán szól gyermekeiről, barátairól, többet beszél azokról a családtagokról, komákról, akikben csalódott, mint akivel élő maradt a kapcsolata. Számunkra a sikertelenül feldolgozott külső és lelki nehézségek a társadalmi viszonyok és változások Jeszenszkyre nehezedő súlyának erejét is érzékeltetik.

3. A környezet

A fiatal Jeszenszkyt az 1820-40-es években körülvevő *ökológiai viszonyok* a modern infrastruktúra kiépülése előtti állapotot mutatták. Első lejegyzett élménye a Körös áradásához kapcsolódik. Emlékei

szerint a víz másfél méter magasságban öntötte el apja telkének mélyebben fekvő részét. A lakosok földet hordtak az épületek köré, hogy azok össze ne dőljenek. Az egyes források szerint kis mélységű és ezért kevésbé tiszta kutak miatt volt gond az ivó- és mosóvíz hiánya: ez készthette a szarvasi asszonyokat, hogy a Körös folyó vizében mossanak.

Az emlékezés a Dél-Alföld *épített környezetének* a gazdasági viszonyok által meghatározott ismert egykorú képét vetíti elénk. A területen ekkorra zajlik le a súlyponteltolódás az állattartás uralmáról a földművelésre, s ezzel lendületet vesz a településszerkezet átalakulása is. A „jó rendben álló tanya” kibérlése utal a tanyás településrend század közepi térhódítására. A mezőváros belső területén az építkezés anyaga a föld illetve a fa, a kéményt még nem téglából építik, hanem vesszőből fonják. Jeszenszky egyik háza a régebbi mód szerint a telek belsejébe, „alsó végibe” van építve. Az Alföldön az előző században még uralkodó állattartás gyakran ilyen telekelrendezést tett célszerűvé. A változást jelzi, hogy Jeszenszky már elégedetlen ezzel, az utcafrontra akarja házát építeni, már csak azért is, mert ő maga már nem a gazdálkodás viszonyaihoz igazítja a házat, hanem boltot akar nyitni. A paraszti és cívisvilág lakásviszonyaira is utal az emlékirat (ámbitus, üvegablak, ablakrostély, a berendezésben a polgáriasabb sublót megjelenése).

A természetes állapotoktól nagyban függtek az *út- és közlekedési viszonyok*. Jeszenszky téli fuvarozásakor csak fagyban tudott hajtani; az olvadás ellehetetlenítette a haladást, az utakat sártengerré változtatta. Jó minőségű, „csinált” utat e vállalkozása során csak egy uradalom földjén talált, de az is úgy volt kiépítve, hogy kocsisa nem tudott róla ráfordulni az országútra, hanem kocsistul az árokba borult, ráadásul útpénzt szedtek a használatáért. Az éppenhogy önállósult mezővárosi iparos Jeszenszkynek és a hasonló helyzetben lévőknek maradt elsősorban a gyaloglás, számunkra nagyon tűnő távolságokra is; télvíz idején egyszerűen átballag Gyomáról a 20-25 km-re fekvő Szarvasra.

Mellékesen esik szó a kezdődő nagyobb mérvű tájalakításról: a városiasodás kezdeteinek jeleként a ‘40-es évekből a szarvasi „promonád”-ról, a ‘48-as emlékeknél a Maros aradi töltéséről. Az 1850-es éveknél Jeszenszky – házvásárlásai kapcsán – említi a vasútépítés kezdeteit Békésben, ennek mélyreható következményeire történő uta-

lás nélkül. Szól viszont arról – ismét csak anélkül, hogy az okokra, indítékokra kitért volna –, hogy elutasító volt a vasútépítés fogadtatása a mezővárosi lakosság részéről, akik megtámadták a mérnököket. Magyarázat lehet erre esetleg a félelem a földkisajátítások és kártérítések körüli visszaélésektől. (Maga Jeszenszky úgy tűnik csak külső szemlélője volt a tiltakozásnak.)

Az emlékező tér- és időbeli tájékozódása is elsősorban még a természetben élőkre jellemző jegyeket mutatja. Az egész életét meghatározó térélmény a lokalitás, a *helyhez kötöttség*. A céhlegény vándorévektől eltekintve csak egészen különleges – pl. háborús – helyzetekben mozdul ki Szarvas környékéről és Békés megyéből. Látogatja ugyan, de csak a szomszédos vásárokat, mozgása – legalábbis amit abból leírt – egy 50-60 km sugarú körzetre terjed ki. Ez volt a kor technikai-közlekedési feltételei által meghatározott távolság, ahová még érdemes volt a szarvasiaknak értékesíteni járni. Az útviszonyokkal együttjáró bezártságot, amely a műveltebb emlékezők egyik problémája, Jeszenszky természetesnek vette, az ő életformájában adódóaknál talán nem is vágyott több élményre. Fiatalabb korában a vásárolás úgyszólván kimozdította, idősebb korában viszont a helyhez kötöttség munkájának természetes velejárója volt.

A lokalitásnak a társadalmi viszonyok hálózatában is kiemelt szerepe van, a kapcsolatok építésének talán a maihoz képest is fontosabb szála a regionális kötődés. Különösen „idegenben”, és a nagyvárosban értékelődnek fel Jeszenszky számára az otthonra emlékeztető ismeret-ségek. Nem mulasztja el felidézni a szarvasiakkal történt véletlen találkozásokat: egy kocsmárost Pesten a Sarkantyú utcában, egy kuplerosné mostohalányát, egykori szomszédját, de hazatérésre, a vándorlás befejezésére is egy szarvasi ismerőse bírja rá.

Az emlékező *időszemlélete* hasonlóan archaikus; az eseményeket nem naptárszerű dátumokhoz köti, hanem emlékezetes eseményekhez, s fontosabb számára a történések egyéb emberi körülményeinek megrajzolása, mint időbeni elhelyezése. A leírtak időrendjét így leginkább az említett személyek hivatalviselési ideje, s más hasonló tényezők alapján lehet hozzávetőleg megállapítani. Jeszenszky csak születését és az emlékirat készültét datálja pontosan, ezen kívül egyszer ad évszámot, amely azonban inkább „a ‘48-as szomorú idők” jelentőségét van hivatva érzékeltetni.

4. A társadalmi viszonyok az emlékezésben

Az emlékirat szemléletes képet ad Jeszenszky környezetének társadalmi viszonyairól. A '48 előtt meghatározó *rendiséget* az ifjúkor részletes rajzában az alföldi mezővárosokra jellemző színezettel tükrözi. Jeszenszky nem mulasztja el nemesi származását mindjárt az első oldalon közölni. Utóbb több epizód, konfliktushelyzet leírásában kap szerepet rendi állása.

Vajon mit jelentett Jeszenszky számára a maga nemessége? Legfőképpen a jogképességet, a nemesi világgal, a megyei és uradalmi hatóságokkal szembeni egyenrangúság öntudatát. Nemcsak említésre méltónak tartja, hanem viták, konfliktusok alkalmával „használja” is nemességét. Státusa kiemelte a cívisvilág többi tagjának sorából, de a különbség érzékeltetését nem saját sorstársaival szemben tartotta szükségesnek, hanem a felsőbbbséggel szemben. Amikor a szolnoki szolgabíró, majd egy uradalmi tisztartó a minden bizonnyal cíviskinézetű Jeszenszkyt a parasztoknak kijáró „kend” megszólítással illeti, haragjában, s egyenrangúsága érzékeltetésére visszakendezi az urakat:

„– *Felhívtam – mond a szolgabíró –, kend ennek a zsidónak a kocsisa?*

– *Én nem vagyok a kocsisa hallja kend, csak a fuvarosa.*

– *Hát kicsoda kend?*

– *Hát kend kicsoda?*

– *Én Szolnok város szolgabírája vagyok*

– *Én meg Magyarország szabad fia vagyok! És kendnek csak annyival tartozom, mint kend nekem, ahogy kend nem ösmer semminek, úgy én sem ösmerem semminek, az én bírám Békés megyében van, és akinek panasza van ellenem, menjen Békés megyébe.”*

A nemesség felemlegetésének célja tehát az, hogy – a tisztartó szavai szerint – a beszédet „szabadon ereszthesse”, azaz joga legyen felelni, igazát kellő súllyal védeni. Így tud fellépni és kezdeményezni merni akkor is, amikor elmeháborodott rokona ügyeiben jár el, mert az uradalom a lefogott Szilvágyi vagyonára még annak életében rá akarta tenni a kezét. Nemzetőrként kétszer is szembeszáll feletteseivel és meg is védi a véleményét. Egy vásári verekedés alkalmával pedig – hogy a hosszadalmas eljárást elkerülje és káráért gyors elég-

tételt szerezzen – nemességét is használva kis ügyeskedéssel kiviszi, hogy megtámadóit a megye keményebb büntető eljárás alá vesse.

A nemességnek ez a jogérvényesítő képessége és öntudata talán utalhat a reformkori nemesi liberalizmus jogkiterjesztő politikai koncepciójának egykor tényleg létezett lehetőségeire. A reformmozgalom a nemesi jogok előnyeinek szélesebb körre történő szétterítésével képzelte el a jogegyenlőség, a polgári átalakulás megvalósítását. A magyar reformellenzék bizonyára a nemesi állás e jogvédő irányú használatát látta a polgári öntudat irányában továbbfejleszhetőnek. Az a kissé nyers és indulatos mód azonban, ahogyan Jeszenszky a nemességére hivatkozik, utalhat ennek az elképzelésnek a korlátaira is. A polgári öntudattá, civil kurázsivá átformálandó nemesi öntudat ideálja helyett e kismemesi rétegek viselkedésében sokszor bizony kötekedő ellenkezést és rátartiságot tapasztalhatunk.

Nem tudjuk, hogy ez, vagy inkább az emlékezőnek a sérelmeket évtizedeken át gondosan számon tartó személyes jellemvonásai, netán a paraszti környezet irigysége lehetett-e az oka, de a Jeszenszky-családnak saját mezővárosi közegével való kapcsolata sem zökkenőmentes. A vásárban vele együtt áruló szabómesterekről azt állítja, hogy „jobban sajnálták azt, hogy engem halva nem láthattak, mint [a verekedés miatt] megtörtént kárjaikat.” Ő maga más alkalommal egy komájával, apja meg egy vele együtt áruló sógorával vész össze, s Jeszenszky a szarvasi bírót is ellenségének tudja.

Talán ezek, s nemcsak egészségügyi okok miatt keresi az emlékiró az alkalmat arra, hogy életmódját megváltoztassa, a szabómesterség helyett gazdálkodásba kezdjen. Jeszenszky 1849 után talál utat abba a közegbe, ahol a hozzá hasonló kismemesek közül sokan szereztek rangjukhoz illő megélhetést – az uradalmi igazgatásba. ‘48 utáni életútja már gyakori kismemesi pálya a Dél-Alföldön: földbérlet és gazdálkodás, vagy gazdatiszti szolgálat valamely uradalom alkalmazásában, s végül a laikus (képzetlen) néptanítói állás. S hogy a kép teljes legyen, a civisvilágban felnövő Jeszenszky eleinte itt se igen találja a helyét. Mint uradalmi alkalmazott, szenved a gazdálkodó birtokos packázásától, gyanakvásától, visszakívánczik a függetlenséget biztosító önálló mester státusába, s majd csak a harmadik gazdája lesz megfelelő számára.

Éles elhatárolódást azonban a nem nemesekkel szemben olyannyira nem tapasztalhatunk, hogy ha maga az emlékező és apja nem volnának felvéve a megye igazolt nemeseinek listájára, akár kételkedhetnénk is a család rendi állására vonatkozó adat hitelességében. Jeszenszky rokoni és baráti kapcsolatrendszerében ugyanis a nemesség ténye csekély szerepet kap. A rokonai, barátai közül említett kilenc főből senki sem szerepel Békés megye Szarvasra vonatkozó nemesi összeírásaiban!^{iv} Jeszenszky feleségének nagybátyját, a debreceni orvos Bacsó Bálintot az ottani városi hatóság „kétés” nemesként tartotta számon,^v rajta kívül csak egy komája esetében gyanakodhatunk nemességre: az Augusztinyi családot a genealógiai irodalom a nemesek közt jegyzi, s házukat az 1828-as összeírás úri háznak mondja.^{vi} Jeszenszky nem említi azt sem, hogy részt vett volna a megyegyűléseken, a reformkori küzdelmekben, az előjogaival járó politikai lehetőségek sem érdekelték. Úgy tűnik tehát, nemesi származásának a vele egy sorban lévők közt, a mezőváros világában egykorúan mégsem volt különösebb jelentősége számára.

E helyzetnek oka lehetett, hogy a jobbagytelken ülő nemesnek a '40-es években már osztoznia kellett a parasztság terheiben. Emellett a nemesség felemlegetése a mezővárosi közegben nem mindig volt kedvező. Tudjuk, hogy az uradalmak és a velük együttműködő helyi magistrátusok az Alföldön – a terhek alóli kibújástól félve – nem nézték jó szemmel a nemesek jelenlétét^{vii}, netán demonstratív fellépését, sőt néhány községben egy ideig egyenesen tiltva volt a letelepedésük. A kisnemesek a megye pártfogásával igyekeztek kiváltságaiknak érvényt szerezni^{viii}, illetve az elhatárolódás szimbolikus gesztusaival próbálták a paraszti környezettől elkülönülni. A nemesi származású kézműves-gazdálkodó Jeszenszky-család viszont, ha nem is zökkenők nélkül, de illeszkedett az úrbériségből 1845-ben magát megváltó, fel szabaduló mezővárosi társadalmába.

A mezővárosi kispolgári környezet és kapcsolatok egyfelől, a rendi állás és védelme másfelől együttesen jól érzékeltetik Jeszenszky társadalmi helyét, és ennek elég pontos érzékelését, a többes társadalmi identitás meglétét. A jogképességet biztosító nemesi állás mellett egyenrangú, sőt még inkább meghatározó viszonyrendszer a mezővárosi társadalom világa. Jeszenszky viselkedésében – mint majd a továbbiakban is látni fogjuk – keverednek a mezővárosi kispolgári

jellegetességek az említett a kismemesi-parasztmemesi viselkedéselemekkel.

A rendi választóvonalak nemcsak Jeszenszky, hanem környezete viselkedésében is láthatók. Legdrasztikusabb kifejezése ennek a háborodott Szilvágyi esete, akinek betegségét épp arról veszik észre, hogy nagyravágyásában már nem érzékeli a társadalmi különbségeket. Nem-nemes létére megkéri a nemes Korpos-Gyalay kisasszony kezét, majd – amire még a nemesek közül is legfeljebb a megyei elit kimagasló tagjai mernének vetemedni – Bolza gróf kastélyába állít be házassági szándékkal; a társadalmi különbséget a gróf huszárra kemény ütéssel igyekszik majd eszébe vésni. A Szarvason birtokos mágnás-családok elzárkózását mutatja az a tény is, hogy személyes találkozást velük mindössze egy esetben említ Jeszenszky, az is kivételes helyzetben, a ‘48-as nemzetőri szolgálat alkalmával történt.^{ix}

A katolikus *egyház* kiemelt társadalmi státusa és hatalma ugyan csak jól megmutatkozik az Egerben töltött idő leírásában. Mint a ruházati ipar legfőbb fogyasztói, megrendeléseikkel uralják a helyi iparosok társadalmát, megpróbálnak beleszólni a mesterek családi viszonyaiba.

Az 1848 előtti Magyarországon a *zsidók* helyzetét is a rendi-jogi elhatárolással kell jellemezni, nem bevett felekezetként teljesen kívülrekedtek a rendi társadalom szerveződésén. Jeszenszkyt zsidókkal való felületesebb kapcsolataiban ugyanez az elhatárolódás, és az előítéletek vezetik. Egy zsidó ügyfelével szemben aggály nélkül alkalmaz önbíráskodást. A népi ellenszenvet és a zsidókkal szembeni együttműködést tükrözi mestertársa eljárása, amikor értesíti Jeszenszkyt arról, hogy a zsidónak pénze van, tőle a tartozást behajthatja. Az a mód azonban, ahogyan a zsidó is kitér a valóban nehezen megítélhető jogvita rendezése elől, mutatja, hogy – az ellenszenvet látva – egyelőre a másik fél sem igyekszik a társadalom többi tagjától elválasztó szakadék áthidalására, azonosul elkülönült társadalmi szerepével. A zsidóság széles rétegeinek asszimilációja majd csak a következő évtizedek eredménye lesz.

Ugyanakkor a mélyebb, hosszabb személyes kapcsolat esetén rokonszenv és megbecsülés ébred Jeszenszkyben e felekezet egyes képviselői, mint pl. vándorévei alatt a harmincas években miskolci mestere iránt. Őt is elhagyja ugyan a biztosabb státust adó céhlegényi állásért, ezt azonban egyszerűen a boldogulási esélyek józan felméré-

sének és nem előítéletnek kell tulajdonítanunk. Hasonlóképpen korrekt kapcsolat, sőt rokonszenv alakul ki egy békéscsabai zsidó agrár-vállalkozó és Jeszenszky közt a század derekán. Schwartz igen kedvező állásajánlatot adott, s azután is igyekezett gondoskodni Jeszenszky megélhetéséről, amikor saját vállalkozása megbukott, s az egyéb ajánlatokat a kedvéért visszautasító Jeszenszky hoppon maradt: gyorsan állást szerzett neki egy másik gazdálkodónál.

*

A Szarvason töltött időszak emlékeiből *a mezővárosi társadalom képe* bontakozik ki előttünk. A helyi társadalom életében nem vesz részt, de érdekeinek érvényesítésével (mint Szilvágyi vagyonának lefoglalásánál) elzárkózva is jelen van a *mágnások* társadalom fölé rétegezett csoportja, ugyancsak felette helyezkedik el a hatalmat gyakorló *nemesi megye* úri világa, amellyel szemben még a nemesi állású Jeszenszky is némi bizalmatlansággal viseltetik. A *helyi elit* viszont, – a részben gyakran nemesi rendű szarvasi előjáróság és környezete – kapcsolatot tart, jól együttműködik a megyével. Alattuk helyezkedik el a gazdálkodással, iparral, kereskedelemmel egyaránt foglalkozó *mezővárosi kispolgári jellegű középréteg*, amelyhez Jeszenszkyt is sorolhatjuk. Mentalitásuk az önálló egzisztenciával bíró kisembereké: bizonyos öntudat, szorgalmas munka, de félreszorítottság érzete a megye, és a helyi elit tagjaival szemben, ugyanakkor gyakori ellentétek, feszültségek egymás között is. A helyi társadalom *alsó szintjén* elhelyezkedők is feltűnnek: a mesterek mellett inasok, segédek dolgoznak, a helyi kispolgári középréteg tagjainak (Jeszenszkyéknek is) van módja alkalmazottat (inast, segédet, cselédet, néha kocsist) fogadni, albérlőt tartani.

Jeszenszky családjának érvényesülési stratégiája kisebb részben a helyi elit, de inkább a középrétegek felé irányul. Egyik fiukból tanító lesz, Jeszenszkynek olyan mátkát keresnek, akinek családnévét nagyobb földdarab viseli a szarvasi határban, utalva a család vagyonára.^x Maga Jeszenszky feleséget és egy komát olyan körből választ, akiknek legalább kérdésbe hozható a nemessége. Ugyanakkor a kapcsolat – bár fennáll – egyáltalán nem szoros a helyi elit nemesi állású tagjaival (Hellenbranth jegyző, Boros bíró, Jekel tanító, Jancsovits tiszteletes).

*

Mi maradt ebből a világból 1848 után? A nagy évnek az egész társadalmat megmozdító hatását mutatja, hogy ekkor még átmenetileg az arisztokrácia elzárkózásának is oldódnia kellett: Gróf Bolza ugyanúgy bevonul a nemzetőrséggel, mint más. A polgári jogegyenlőségnek 1848 vívmányaként történt megvalósulását jelzi, hogy a század második felére emlékező részekben Jeszenszky nem ejt szót nemességéről, annak tehát 1848 után egyetlen élethelyzetben sem volt többé jelentősége számára. A rendi-jogi korlátok megszűnésére, jelentőségük csökkenésére utal, a zsidó agrárvallalkozók megjelenése. Schwartz és Jeszenszky kapcsolata már a vagyonát üzleti céllal a földbe fektető zsidó vállalkozói és a nem kis számban a nemesekből toborzódó gazdasági réteg közeledéséről árulkodik – a polgárosodás és a kapitalizmus térhódítása idején. A kapitalizmus beköszöntése az agrárvilágban a földpiac mobilitásának növekedését, a tőkés gazdálkodó réteg születését és erősödését hozta. Így tekintélyesebb birtokos lett az emlékiratban említett személyek közül két ügyvédből (Reöck István, a másik, Urszinyi Andor uradalmi alkalmazásban volt), egy raktári biztosból (Szucsú Mózes), Hellebranth községi jegyzőből. De megnyílt a rég várt lehetősége Jeszenszkynek is arra, hogy a mezőgazdasággal foglalkozhasson.^{xi}

Ugyanakkor már a rendiség fennállása idején határozottan megmutatkozik a vagyonosabbakból, tisztviselőkből és értelmiségiekből formálódó úri világnak, valamint a nemeseket és nem-nemeseket egyaránt magába foglaló köznépnek az az elhatárolódása és kölcsönös bizalmatlansága is, amely a történetírás megállapítása szerint a század második felében olyannyira jellemző lesz a magyar társadalom fejlődésére. Ez a határvonal már 1848 előtt is elválasztotta a nemes Jeszenszkyt az ugyancsak nemes megyei tisztviselői rétegtől; Jeszenszky az urak társadalmára népi bizalmatlansággal tekintett.

Az úri és népi csoportokat elválasztó „utórendiség” tetten érhető jónéhány személy bemutatott viselkedésében és élethelyzeteiben. Különösen látványos a különbség a szabadságharc kiélezett viszonyai közt. A műveltebb, legalább a megyei életben forgott urak lovagias, jogtisztelő, de a szabályokhoz igazodást másoktól is megkövetelik. A nehéz helyzetekben az urak körében elvárható bátorsággal önfegyelmet igyekeznek mutatni. Ezt látványos gesztusokkal érzékeltetik a „közönséges” emberek viselkedésével szemben. A köznépi mentalitás

természetesebb, keresetlen reakciókkal válaszol a helyzetekre: az egyszerű embert az éhség lopni kényszeríti, a fegyelmet csak kikényszeríteni lehet belőle, a szabályok diktálta keménységet mégis épp náluk fogja enyhíteni olykor a keresztyéni könyörület és a szegények szolidaritása.

Amikor az egyik nemzetőr legény Aradra benyargalva egy ulánus tisztet letaszítva lovat zsákmányol, a megyei tisztikarból és a nemesekből kikerült nemzetőrtisztek egyáltalán nem örülnek a „hőstettnek”, azt betyáros csínynek minősítik. Kideríthetetlen, hogy a ló visszadásában mennyiben játszott szerepet az óvatosság, hogy a várost bármikor lövetni kész ellenséget ne bősítsék, és mennyiben a kárvallott – bár ellenfél – katonatiszttel szembeni úri lovagiasság, és személyes ismeretség. Hasonlóképpen míg az egyszerű emberek a veszély első jelére a pániknak fiziológiai kifejezést adnak, addig Neubarth dr. középosztálybelihez méltó lenézéssel reagál. Higgadtan sétál a puskások háta mögött, s orvos mivoltát meg nem tagadva jegyzi meg: „nem kell már ennek egynek sem hashajtó.”

Jeszenszky viselkedését 1848-ban a kisemberek szolidaritása és az emberiség vezetik, lépéseiben ugyanakkor támaszkodhat nemesi állásából származó tekintélyére. Amikor az urak a rossz ellátás miatt lopásba keveredett nemzetőröket katonai szabályok alapján készülnek megítélni, Jeszenszky – a kisember szerepében – a legénység rokonszenvétől támogatva pártjukra kél a tisztekkel szemben. Más alkalommal tanúja lévén egy kihágásnak, az oláh parasztsaládot megvédi a fosztogató nemzetőröktől.

Az úri világgal szembeni bizalmatlanságának Jeszenszky több helyen is hangot ad (így Szilvágyi vagyona zárolásának ügyében, vagy amikor arra gyanakszik, hogy ellopott pénzét a szolgabíró tartotta magánál). Hogy később, a gazdatiszt Jeszenszky és alkalmazója viszonyának feszültségeiben milyen mértékben volt szerepe ennek a társadalmi jelenségnek, s mennyiben a két fél személyes tulajdonságainak, nehéz lenne megmondani. Érdekesebb viszont, hogy Jeszenszky ekkor is kettős helyzetben van: a birtokos úgy beszél vele mint közönséges emberrel, az uradalmi alkalmazottak közül azonban többen – mint pl. az életére törő béresek – őrá tekintenek gyűlölettel. Ez a helyzet érzékelteti, hogy a reformkorban megteremteni remélt egységes polgári társadalomban a kialakulás során a század második felében eredendően, vagy torzulásképpen milyen hasadás jelentkezett.

5. Gazdasági viszonyok és életformák

A lokális valamint a rendi és hatalmi struktúrában elfoglalt hely mellett szólnunk kell, az életforma szerepéről is, amely talán az említetknél is jobban befolyásolta az emlékező mindennapjait. Jeszenszky Ferdinánd az *iparos kispolgárok világában* töltötte életének leginkább meghatározó szakaszát. E környezetnek a rajzában először ismét a kimutatható lokális különbségeket kell említenünk. Jeszenszky jellegzetes eltérésekre utal azoknak a polgároknak az életében, akikkel pesti, debreceni és egri tartózkodása során, illetve akikkel az alföldi mezővárosokban került kapcsolatba. Tudjuk, hogy a szőlőbirtoklás ugyan polgári keresetmód volt az előbb említett városokban is, mégis feltűnő Szarvason az átjárás a mezőgazdaság és az ipari tevékenység közt. Jeszenszky apjának is van szőleje, gazdálkodásra utal, hogy rendszeresen foglalkoztat kocsist, de maga az emlékező is tervezi, sőt meg is valósítja a mezei életet.

Ennek fő oka, hogy a mezőváros éppen csak kiemelkedett a paraszti világból, s a szűkös piaci viszonyok közt a sokszor gazdából lett iparosok igyekeznek több lábon állni, előrelátással megtartják a földdel való kapcsolatukat. A gazdálkodás, mint kiegészítő foglalkozás és mint visszavonulási terep mindig nyitva áll a mezővárosi iparosság előtt. A Békés megyei helytörténeti irodalom, az egykorú gazdasági szakirodalom és a gazdaságtörténet egyaránt a Dél-alföldi kisipar nehéz helyzetéről szól a XIX. század derekán. A parasztvárosok lakóinak többsége ritkán rendelt munkát, inkább maga javígtatta ruházatát, az ipar piaca rendkívül szűk maradt, ehhez mérten az iparosok száma nagynak bizonyult. A Dél-Alföldön az egyes városok nem tudtak saját piackörzetet kialakítani, hanem egymás rovására terjeszkedtek. Az iparosok nem a város és környéke lakosait látták el, hanem mindegyik kényszerűen látogatta a szomszédos, hasonló helyzetű mezővárosok vásárait, s egymás elöl vonták el a vásárlóerőt. Ilyen körülmények közt a kézművesség stabil megélhetést nemigen biztosított. A források szerint az iparosok általában szegények voltak, 20-30 %-uk nincstelen, a legnagyobb részt kitevő középréteg csak házzal, műhellyel és néhány kapa szőlővel rendelkezett. Többségük csak az év egy részében gyakorolta mesterségét, sokuk megélhetését a mezőgazdasági tevékenység fedezte, s aki tehetősebb, annak vagyona is

inkább a földből származott. Egy részük csak az agrár-idénymunka vállalásával tudta a betevő falatot megkeresni.^{xii}

A helyzeten a céhszerveződés sem segített. A céhek a megyében többnyire igen későn, csak az 1810-es, 1820-as években jöttek létre, s alakulásuk sem a városokban szokásos módon ment végbe. A testületek gyakran több szakmát tömörítnek, ugyanakkor kénytelenek egy város helyett egyszerre több szomszédos település iparosait is egybe-gyűjteni, noha azok érdeke éppen az elkülönülés lenne. Bár a mesterutánpótlást a családtagok adták, és mások mesterré válását akadályozták, a céhek érdekvédelmi és versenyt korlátozó szerepüket sem tudták betölteni. Nem voltak képesek a helyi ipart a szomszédos városok, illetve a céhen kívüli, földesúri engedéllyel dolgozó kontárok ellenében megvédeni. A megyék egyáltalán nem támogatták a céheket, nem segítették a céhszabályok betartásának kikényszerítését. Maga a tagság sem vette komolyan a versenyt korlátozó statutumokat, sokszor maguk a mesterek vállalták – bizonyára árrés fejében – a kontárok munkáinak árusítását. Úgy tűnik a céhalakulásnak egyes helyeken nem is gazdasági, hanem politikai okai voltak, az iparosok ezen keresztül kívántak intézményes befolyást szerezni a városvezetésben.^{xiii}

A század derekán tovább romlott a helyzet; egyes helyeken a vasút kiépülése csak a tágabb konkurenciát hozta közelebb. A nem céhes iparúzők száma egyes szakmákban az ötvenes években már elérte a céhesekét, ugyanakkor a céh hamarosan elveszti a versenyt korlátozó jogait. A debreceni iparkamarai kerület 1853-as jelentése szerint az iparúzők régóta panaszkodnak a mezővárosi kiskereskedők által támasztott nyomasztó konkurenciára, a szeszélyes és lanyha keresletre, általában az iparúzés nehéz feltételeire. A viszonyok a század második felében végig nem mutatnak javulást, a kilencvenes évek elejéről visszatekintő szakíró szintén az iparszabadság okozta konkurenciára és a szűk piacra vonatkozó sérelmeket említi.^{xiv}

Jeszenszky „iparoskarrierje”, illetve annak kudarcra pontosan tükrözi az említett viszonyokat. Nyolcévnyi inaskodás, céhlegénykedés, tehát komoly készültek után Szarvasra hazatérve úgy tűnik egy darabig kísérletezett az iparúzéssel, de nem említi, hogy a céhes mesterstátust elérte volna. Szavaiból következtethetően mindvégig apja mellett dolgozik, övele árul a vásárban, minden bizonnyal az ő legényeként legalizálta tevékenységét. De kezdettől kénytelen más kere-

setmódokkal is próbálkozni, s már ekkor tervezi, hogy gazdálkodásba kezd, hogy azután egészségi okokra hivatkozva végleg fel is hagyjon a szabósággal. Kérdés, hogy vajon ilyen nehéz feltételek, szűkös piaci viszonyok mellett mi készítette mégis Jeszenszkyéket az iparüzésre. Erre valószínűleg rendi állásuk a magyarázat: a szegény nemesek gyakran épp azért törekedtek iparosként megélhetést találni, hogy mentesüljenek az adózó jobbágytelek felvállalásától^{xv}. Ez a megfontolás csak 1848-ban, a közteherviselés bevezetése után vesztette el visszatartó erejét. Az önálló gazdálkodás azonban, az e téren tapasztalatokkal nem rendelkező Jeszenszkynek nem adott sikerélményt, pár év után maga is átlátta, hogy nem bírja erővel ezt a munkát, s ekkor szegődik uradalmi szolgálatba.

Az iparnak a gazdálkodással történt felváltásában a fő indíték Jeszenszky esetében sem a szabad levegő, a mezei élet szeretete. A legvalószínűbb, hogy nála is az alföldi parasztipar általános nehézségeiből fakadó személyes sikertelenség lehetett az életformaváltás oka, a gazdálkodás és a gazdászat tehát menekülésnek tekinthető.^{xvi} Munkálhatott viszont benne esetleg az, hogy az uradalmi szolgálat, a béresek, cselédek irányítása az 1848-ban éppen jogi tartalmát veszítő nemesi státushoz inkább illő: a hatalom legalább szűk körével járó foglalkozás olyan életformának ígérkezett, amellyel a magasabb társadalmi állás talán az új, polgári viszonyok közé is átörököltető. Említettük már, hogy a paraszti közeggel többször is ellentétek állították szembe Jeszenszkyéket, ez is sarkalhatta döntését.

*

Jeszenszky emlékeiből a polgárság vagyoni tagoltsága is kitetszik. Ő maga többnyire igen szegény mesterek egyetlen segédje, de összehozza a sors 12, sőt Pesten egy negyven legényt foglalkoztató vállalkozóval is. Utóbb neki is módja lesz segédet fogadni és cselédet tartani.

Jeszenszkytól szemléletes képet kapunk a *céhes világ* utolsó korszakáról. Egerben mesterének az ingadozó szabad piaci viszonyok helyett a papi megrendelések állandósága adott biztos megélhetést. Miskolci tartózkodása alatt tapasztalhatta a kézműveskiváltság korlátozó jellegét, amikor a munkaerőforgalmat irányító atyamester rövid időre zsidó mesterhez utalja. A céh nevelő szerepéről debreceni segédkedése kapcsán emlékezik meg. A panaszokból ismert sanyarú

legénysors körülményei is feltűnnek a forrásban: Jeszenszky többször is panaszkodott a rossz ellátásra. Debreceni és egri emlékeinél a helyi bérviszonyokról is értesülünk.

Több adata azonban a céhes világ bomlása jeleként is értelmezhető: e keretek közt már nem tudta sem a szükségleteket kielégíteni, sem a mestereknek biztos megélhetést adni. Egyes mezővárosi mestereknek külön műhelyre sem telt nekik, szűkös otthonaikat meg kellett osztaniuk segédjükkel, akivel a mester, és felesége is közös szobába kényszerült. A céhszabályoknak a munkaerőcsábítást tiltó rendelkezései sem érvényesültek teljes körűen, így tudta Jeszenszkyt Debrecenben magához csábítani egy olyan vállalkozó, aki szép fizetést is adott neki, s akinek sok munkást dolgoztató műhelye rég kinőtte a céhszabályok adta kereteket.

E ponton jutunk el a *gazdasági magatartás* változásairól adott információkhoz. Jeszenszky pár év alatt megtapasztalhatta a zárt piacra termelő céhes mesterek biztosított, de szűkkörű életformáját, aztán a munkaszervezetével a céhes világból már kitörő vállalkozóét is, hogy végül a kor egyetlen magyar nagyvárosában olyan mesterhez küldje a céh, aki már nem is iparából, hanem lakásbirtoklásból élt, szállást, ellátást ad az önálló lakással nem bíróknak.

A modernebb, a változó viszonyokhoz rugalmasabban alkalmazkodó gazdasági magatartás bizonyos elemeit a „kényszervállalkozó” Jeszenszky is kénytelen elsajátítani: ipara mellett fuvarozásba kezd, boltot nyit és ad bérbe (apja úgyszintén szobát ad ki), 1848 után saját állataival bérnyomtatást vállal, sőt fel is hagy tanult mesterségével a gazdálkodásban kapható szerep kedvéért. Nagyvonalúbb spekulációt azonban Jeszenszky mezővárosi környezetében nem e kisiparos réteg körében tapasztalhatunk, hanem a nemesi és értelmiségi, valamint a zsidó származású vállalkozók körében, akik a gazdasági viszonyokra szélesebb rálátással bírtak. Ilyen volt a fentebb már említett ügyvédek, jegyzők mellett a Réthy család, amelynek tagjai nyomdát alapítottak, kereskedelemmel foglalkoztak, de észrevették a vasútépítés kezdeteinél az ingatlanspekulációban kínálkozó lehetőségeket is. Maga Jeszenszky azonban a mesterek kisléptékű életét élte, azt nagyobb vagyon és saját föld híján a megélhetésért folyó küszködés határozta meg.

Az életformát, a gazdasági és anyagi viszonyokat illető kérdéskörhöz egyetlen személyes vonást szeretnénk még az emlékezésből

kiemelni, amely az olvasót megfogja: Jeszenszky tiszteletre méltó munka-szeretetét. Meleg hangon emlékezik meg azokról akiktől sokat tanulhatott – így egy debreceni sántalábú legénytársáról – s ugyanezzel a vonással találkozunk egyes általa végzett munkák említése esetében. Egri tartózkodása kapcsán látható élvezettel meséli a papi öltözetek készítésének igényességét, amikor is különösen elvárták tőle a „tökéletes egyenlő tűzést”, a „szép lyukkötést”. Hasonló sikerélményt jelentett számára a Ferenc József fogadására varrt díszöltözékek elkészítése, láthatóan csak azért ment el az ünnepségre, hogy az általa varrt ruhába felöltöztetett gyermekeket megnézhesse. Ez utóbbi esetben azonban talán a gazdálkodás és az uradalmi szolgálat kedvéért az iparral felhagyó ember nosztalgiájával is számolhatunk, aki a kellemetlenségek, a birtokossal kialakult feszült viszonya miatt egyébként is sajnálja, hogy felhagyott az önállóságot biztosító iparral.

*

Jeszenszkynek az ötvenes-hetvenes évekre vonatkozó feljegyzései a tanyasi gazdák és az uradalmi igazgatás alacsonyabb beosztású vezetőinek *vidéki életformáját*, viszonyait tükrözik. Utóbbi esetben még volt körülötte mozgás (ha máskor nem, legalább a terményértékesítés kapcsán), de a tanyasi élet unalmát kénytelen volt vendégeskedéssel oldani; így került kapcsolatba a bánomfalusi lelkésszel. Élete utolsó szakaszában a falusi, *tanyasi tanító* elzárt világába kapunk – sajnos igen kevés – betekintést. Lényegében csak felfogadása körülményeit említi: a tanítójelölt a nép jelenlétében, és az iskolafenntartók, a község és az egyházközség vezetői, a presbiterek és az esküdtek előtt tett valamiféle „házivizsgával” adott bizonyosságot alkalmasságáról. Az eset – tekintve Jeszenszky iskolázatlan voltát – jellemzi a múlt század derekának *műveltségi viszonyait*: a nyolcvanas évekig a közoktatás általában, de főleg a tanyavilágban helyenként utána sem nem nélkülözhetette a képzetlen, „laikus” néptanítókat.^{xvii}

Még egy jellegzetes életforma tűnik fel a forrásban: a reformkori *diáklétnék* a társadalmi helyzet és az életszakasz által meghatározott sajátosságai. A közép- és felsőszintű iskoláztatás szélesedése – a diákok szállásolása, ellátása révén – egy bizonyos kispolgári körnek fontos jövedelmet biztosított, s nemcsak az ország kulturális központjának számító Pesten, hanem a gimnáziummal bíró alföldi kisvárosban,

Szarvason is. Jeszenszkynek pesti szállásadója, Szarvason pedig a szülei tartanak diákokat. Bátyja, az evangélikus tanító minden bizonnal járt gimnáziumba, a kisebbik fiú taníttatására azonban, úgy tűnik nem volt pénz vagy elhatározás. (A gimnázium egyébként csak 1836-ban, tehát a vándorévek alatt költözött ide a közeli Mezőtúrról.) Jeszenszky feljegyzései mintha a diákéletnek a diákköltészetben megfogalmazott, s a kívülállók által rosszalt képét tükröznék: a víg kedélyű, felelősséget még nem, némi szabadságot viszont már megtapasztaló ifjúság kilengéseit, „betyárkodását” rögzítik. Pesti lakótársai lebujirol-lebujra cipelik, odahaza pedig első mátkájával azért kell szakítania, mert az diákokkal „szűrte össze a leveit”.

6. A vallási viszonyok és a hiedelemvilág

Jeszenszky nem hagyja említés nélkül a kor egyházi, vallási viszonyait. A cívisvilág *vallásosságának és hiedelemvilágának* láthatóan két rétege volt. Az első a hivatalos, egyházas, előírászerű vallásosság, amely Jeszenszkynek – ha a halál közeledtekor írtak pontosan tükrözik az életút folyamán követett magatartást – neveltetése, családi kötődése révén átélt benső meggyőződésévé is vált: evangélikus voltának döntéseiben és világlátásában fontos szerep jutott.

A protestáns hitben való kitartás, az amelletti határozott kiállás kétszer is okoz neki konfliktushelyzetet, így az emlékezés az *egyházak közötti viszony* alakulásáról is ad információt. Egri tartózkodása idején a katolikus egyház képviselőivel találkozva, a más vallásúakkal szemben tapasztalható kétféle, egymással ellentétben álló magatartásról számol be. Az őt jó keresettel és kedvező házassággal áttérésre csábító kanonok révén a katolikus egyháziak egykorúan „lélekavadszatnak” csúfolt tevékenységével kerül szembe, az áttérésről őt lebeszélő katolikus plébános személyében viszont egy türelmesebb, vagy talán a nagyobb lekipásztori tapasztalat által sugallt bölcsebb, igényesebb, az őszinte vallásosságot elváró magatartást tapasztal.

A vallásos erkölcsi szigor szellemében határolja el magát korhely társaitól, és talán ez egyik oka a nőnemmel szembeni félnék, egyben gyanakvó magatartásának. Néhány utalása a *hitélet formáiba* enged bepillantást: esti énekes imát ír le és többször is fohászokat idéz írásában.

Élete fordulatainak magyarázatában első helyre a gondviselést teszi. Öreg emberként legalábbis így magyarázza nehéz helyzetekből történt szerencsés megmeneküléseit. A gondviselés működését azonban – kevésbé keresztyéni módon – a haragosait ért károkban, mint az őt ért méltánytalanságokért kirótt igazságos büntetésben is meglátni véli. Itt az egyházas vallásosság már a *hiedelemvilág második, népi rétegével* érintkezik, a gondviselésbe vetett hit összevegyül a tisztán földi ügyek babonás befolyásolási lehetőségének hitével. Ez a hiedelemvilág egyre jobban hat rá, ahogy a mezővárosi közegbe visszakerül. Eleinte még megmosolyogja a szarvasi asszonyok babonáit, később azonban – talán csipőficamos gyermekének születésétől kezdve – maga is hajlik a jelenségek ilyen magyarázatára. Szaporodnak az álomlátásai, ellopott pénzét is vásári látó segítségével keresteti, idősebb korában már egészen meseszerű víziókról számol be.

7. Az időtöltés módjai

Ha – mint láttuk – Jeszenszky a vallásos erkölcs alapján ítéli meg a maga és embertársai viselkedését, akkor helyénvaló szót ejtenünk a munkán kívül eső *idő eltöltésének* módjairól, a társasélet formáiról az emlékező környezetében. A mezővárosi kispolgároknak a forrásban feltűnő egyik szórakozási formája a játék, többek közt – az egyházak elvárásaival ellenkező módon – a szerencsejáték volt. Jeszenszky gyermekkorában apja egyfajta házi szervezésű lutrin veszíti el azt a gyűrűt, amelyet Jeszenszky utóbb mátkájától kapott vissza. A játékban a jelesebb helyi lakosok is részt vehettek, s az egyházi-világi felsőbb-ség elnéző magatartása jeleként a húzást éppen a tanító házában tartották. A Pest határába érkező tapasztalatlan mesterlegényt szintén egy szerencsejátékkal akarják kifosztani. A munkával egybekötött társasági alkalmakból az emlékezés a kukoricatörést idézi. A kocsmalátogatása szintén elterjedt formája a társaséletnek, bár a részesegkedést kárhoztatják. A duhaj mulatástól Jeszenszky – szavai szerint – fiatalabb korában is távol tartotta magát, később pedig határozottan elítéli, bérlőjét is korhely életmódja miatt teszi ki. A táncot azonban ő sem vetette meg, s nem vehető ugyan ki, hogy vajon jogos volt-e a feltételezés, de egyik mestere szerint a lányokhoz is eljárt.

8. A család szerepe és a szerelem

A korban a tágabb kapcsolatrendszernek is fontos szervezője volt a *család*. A rokonok közti szolidaritásnak Jeszenszky környezetében is jelét láthatjuk, mint pl. az elmeháborodott Szilvágyi ügyeiben történt eljárásakor. Egyik gyermeke születése után említi, hogy anyja – akivel egyébként korábban házassága miatt egy időre feszült volt a viszonya – sokat segített nekik a gyermekek körüli teendőkben. Az emlékező összességében mégis meglepően kevés szót ejt szűkebb rokonságáról. A vándorlás ideje távolító tényező lehetett, más helységbe szakadt testvérével csak véletlenszerűen tart kapcsolatot. Szintén keveset s inkább csak öreg korában beszél – nem mindegyikükről és nem is mindig hízelgően – gyermekeiről és menyéről. A családi viszonylatok mégis központi témát képeznek az emlékezésben.

A család struktúrájában az apa kiemelt helye szembetűnő, anyjáról jóval kevesebbet írt. Jeszenszky igencsak félté az apai szigort és tekintélyt. A gyermekkori vízbeborulásnál legalább annyira reszketett ettől, mint a hidegtől. Amikor a katolikus vallásra való áttérésre csábítják, a család hagyományai és atyja intő kezének emléke tartja vissza, s amikor mégis dönt, a plébános éppen apjára emlékeztetve fordítja meg elhatározását. De beleszólt apja a házasságába is. A családfő képe azonban mégsem egyszerűen zsarnoki. Apja meglepő lélektani érzékkel és igazi szülői aggodalommal jár el, amikor kimentí az árvízből, s nem fenyíti meg. Később a felnőtt Jeszenszky sírt a fia egészsége miatti aggodalmában, s ugyanígy adta jelét érzéseinek, amikor családjá nélkül kellett töltenie a karácsonyt. Feleségéről csak néhány helyen szól, de mindannyiszor szeretetteljesen. Úgy tűnik, hogy a Jeszenszky-család mindkét bemutatott generációjában – ellentétben a sok helyről ismert viszonyokkal – a férj és a feleség közt a tegeződés is kölcsönös volt.

Jeszenszky képes volt hamar önálló egzisztenciát teremteni, házassága után nem kellett együtt lagnia szüleivel. Igaz kényszerült is erre, hiszen házassága alkalmával összeveszett velük. A *családok, háztartások szerkezetére* mégis van néhány utalása: hat gyermekéről tesz említést, s kiderül, hogy környezetében gondot okozott a sok megözvegyülés. Az árvák-félgörvák sorsa szájalomra méltó volt: anyósa is szabadulni akart leányától, egy szomszéd kisleány sorsa utóbb

mostohája mellett prostitúció lett. Egerben papi gyámságot enged sejtetni a forrás, aminek háttérében lehet szó vérségi kapcsolatról is gyám és leány között. A háztartás életkörülményeit nehezítette az albérlők és alkalmazottak megterhelő jelenléte a lakásban.

A kényszerű együttlakás következményei kihatnak a családi életre is. Jeszenszky tanúja gyulai mestere és felesége marakodásainak, debreceni és egri mesterének asszonya kikezd vele. A sok rossz házasság egyik oka a mesterek világában talán a személyes vonzalom rovására érvényesülő életstratégia, a mesterstátus elérésének célja lehetett, de elképzelhető, hogy az otthoni környezetben esetleg szintén előfordult hasonló jelenségek egyszerűen csak kevésbé tűntek fel Jeszenszkynek. A nehézségek ellenére is stabil házasságok – a társadalmi elvárások súlya mellett – talán utalhatnak a család gazdasági szerepének nélkülözhetetlenségére is.

A *házasságkötés* a fiatal Jeszenszky egyik központi problémája. A családalapításnál érvényesülő egyik tényező kétségkívül az említett törekvés az iparűzés és az iparos család egzisztenciája folyamatosságának biztosítására. Erre utal, hogy kétszer is vőnek akarják fogni. A házasságok előkészítésében otthon a szülőknek, rokonoknak nem kis szerep jutott, s fontos szempont volt az anyagi biztonság megteremtése. A rokonok súgják anyjának, hogy a nem szép, de némi vagyonnal bíró mátkát ajánlja fiának. A szülők szerepe negatív is érvényesül, megkísérlik késleltetni (meghiúsítani?) Jeszenszky maga választotta párjával tervezett esküvőjét.

Hogyan tekintett maga az emlékező a *házas- és a szexuális életre*? A feljegyzések szerint a házasságot szentnek tekintette: míg leánykorában – mestere szerint – a leányokhoz eljárt, addig a mesternek közeledését nem akarta vagy nem merte kihasználni. A kérdéskört leánykorában szerepelteti gyakoribb témaként, pesti emlékeiben kiemelt helye van a nagyvárosi prostitúciónak. Saját házassága után nem ír többé kalandokról. Talán egyszer, s akkor is különleges helyzetben, a háború során árul el vonzódást a megmentett román család asszonykája iránt. Jeszenszky úgy láttatja magát, mint aki már vándorleány korában is értékelte, sőt magától is megkövetelte az önfeledelmet.

Kérdés, hogy vajon a házasság vallásos tisztelete, vagy valami más oka volt tartózkodó magatartásának. Szemérmességét társai is furcsállták, s pesti lakótársai egy mulatozás során meg is próbálták „beavattatni” – állítása szerint sikertelenül. E viselkedés persze lehet öregkori szépítés az ifjakkal okulásul írt feljegyzésekben. Talán fiatal kora, vagy az idegen környezet, esetleg a következmények miatti féltelmek intették óvatosságra. Debrecenből való távozásakor kifejezetten ezt adja meg okként: nem akarta hogy „bot alá kerüljön”, „mert az asszony [mestere felesége] igen szép volt”. Saját házastársa kiválasztásánál ezek a tapasztalatok tették gyanakvóvá és féltékennyé: menyasszonyát ellenőrzi, első mátkáját hűtlenségen is kapja és el is hagyja.

9. Higiéné, egészség-betegség

Az emlékező e szemérmességébe azonban vallási okain kívül minden bizonnyal belejátszott a fiatal fiú szégyenlős tapasztalatlansága, de még inkább Jeszenszkynek egy a korban nem megszokott különös tulajdonsága: *kényessége a testi higiéniére*. Viszolygása a tubakoló-szipogó mestertől még könnyen érthető, s undorodása is Debrecenben és Egerben a hernyós ételtől. Az a tény azonban, hogy ilyen jellegű emlékei hét évtized távlatából is felidéződtek benne, bizonyítják hogy e kérdéskör különösen fontos volt számára. E feljegyzései tükrében feltételezhető, hogy a félig még gyermek legényke egyszerűen viszolygott a testi érintkezés és közelség bizonyos formáitól. Talán kapcsolatba hozható ez az idegen környezettel, a szülői házból, az ismerős személyek, szagok, érintések megszokott világából való korai kiszakadással.

Az emlékezésben többször előkerül a *testi egészség-betegség* problémája: talán a munkája körülményei, a szabósággal együttjáró bezártság rontja meg annyira egészségét, hogy orvosa is a szabadban végzendő munkát javasolja neki, de már betegsége (állandó fejfájás, gyomorpanaszok, kóros étvágytalanság) előtt is vágyik a gazdálkodás, fuvarozás, a természethez közelebb munkafajta után. Külön említi, hogy egy alkalommal felesége torokfájását a szarvasi orvosok veszedelmes bajnak nézték, s csak a debreceni orvos-rokon tudta meggyógyítani.

Szilvágyi esete képet ad arról is, hogyan állt hozzá a társadalom a lelki-idegi betegségekhez. Az örületet a szokatlan viselkedésből állapítják meg, Szilvágyi „nem emberhez méltóan viselte magát”. Ennek megfelelően is bánnak vele: igaz, hogy Jeszenszky nem „szakképzett” ápoló, de a beteggel küszködve elveszíti fejét és kétségbeesésében egyszer bizony a düh szól belőle. Felvethető, hogy a szokatlan viselkedés egyáltalán valóban betegség jele volt-e, vagy inkább csak egy öntörvényű, vagyonára büszke, azt védeni akaró, s a környezet által állított felesleges és kisszerű korlátokat nem tűrő ember küzdött itt az őt betörni kívánókkal. S kérdés az is, hogy amikor a kórházban emlékezetét veszíti, vagy amikor az országosan ismert orvos is megállapítja a bajt, vajon nem már a környezettel vívott küzdelemben szerzett lelki sérüléseket kellett-e regisztrálni. Szilvágyi ugyan már azelőtt is közveszélyes volt, hogy gondnokság alá vették, s mire kiengedték, valóban emlékezetét veszítette. Jeszenszkyre mindenesetre hatalmas terhet, s életre szóló borzalmas emléket rótt a viaskodás a háborodott rokonnal, akire azonban környezetéből láthatóan csak ő tudott valamelyes hatással lenni.

A társadalomnak a rendellenességekhez való viszonya sem marad említés nélkül: csipőficamos fia születése után azért kesereg, mert félti, hogy „rossz népek csúfjává lesz”, azaz bántalmakat kell majd testi hibája miatt elszenvednie. Uradalmi szolgálata idején egy idősebb szegény tanyásnak gyermekei kései születése, s amiatt kellett a szomszédok gúnyolódásával szembenéznie, hogy ikrei születtek; a keresztszülőséget sem akarták neki vállalni.

10. A „megélt” történelem

Az emlékezés elemzése után lássuk most, hogy vajon maga Jeszenszky *mit tartott fontosnak* elmondani, mely témák maradtak öregkoráig az emlékezetében?

Ha azt nézzük, hogy milyen terjedelmet foglalnak el az emlékezésben az egyes életszakaszok, feltűnő – mint az idősök emlékeiben gyakori – az *ifjúkor* dominanciája. A vándorévek időszakának szenteli a terjedelem bő egynegyedét, a családalapítás, a kezdő mesterévek és az ifjú férfikor újabb negyedét. A következő két – együttesen ismét

csak mintegy negyedét kitevő – rész, bár szorosabb időhatárok közt mozog, időrendben szintén ehhez az életszakaszhoz kapcsolható. Ezek a '48/49-es szabadságharc másfél évét, illetve – az elmeháborodott Szilvágyi esete – pár hetes-hónapos időszakot ölelnek fel. Összesen tehát a terjedelem háromnegyedét az első harminc-harminckét életév történései foglalják le. Ez részben köszönhető annak is, hogy az emlékező időrendben haladva belefáradt az elbeszélésbe, mégis mindenképpen az ifjúkor élményanyagának meghatározó szerepére utal.

Ezen belül különbség van az egyes részek közt; míg a *vándorévek* részletesebb, színeesebb képet adnak a hétköznapi életviszonyokról, addig a Szarvason és környékén töltött következő évtized eseményei inkább csak akkor mozgatták meg Jeszenszky emlékezetét, ha a családalapítással összefüggő történetet mondhatott el (házasság, jegyes-ség, ezzel kapcsolatos családi feszültségek, gyermekszületés, házvásárlás), vagy ha a *hétköznapiól elütő* kalandokba keveredett. A bennük foglalt időhöz képest messze a legnagyobb terjedelmet azok a leírások kapták (nemzetőrlmények, találkozások „miniszterekkel”, az elmeháborodott esete), amikor Jeszenszky a legszélsőségesebb, sőt halálközeli helyzetekbe került. Az idős Jeszenszky tehát az ifjúkorra, illetve arra emlékezett jól vagy azt tartotta említésre méltónak, ami őt kimozdította az alföldi mezőváros megszokott világából.

A későbbi évekre-évtizedekre nézve, az emlékezés egyre vázlatosabb. Ezen belül is az agrárvilágban eltöltött három teljes évtizedről szól többet, a másfél évtizedes tanítói működésére csak egy-két oldalt hagy, ugyanannyit, amennyit az időskor utolsó négy-öt évére. Az idő előrehaladtával mindinkább az elszenvedett *sérelmek* kapnak nagy súlyt, és láthatóan szaporodnak a vallásos illetve máskor a babonás *hiedelmek*re vonatkozó utalások.

A különleges élmények, a nehéz helyzetekből való megmenekülések említése, azután az életút fordulatainak, az egykori döntéseknek magyarázatában mutatkozó protestáns vallásos mozzanat és a morálizáló hangvétel összefügghet a halál közelségét érző embernek a *gondviselésbe vetett reménységével*, amelyet az emlékezés visszatérő, mondhatni vezérmotívumának tarthatunk. Az utódok számára írt feljegyzésben a másik kiemelt téma a családi viszonyok ábrázolása.

Ugyanilyen fontos lehet azonban – különösen az egyéni életút és a köz-történeti megállapítások viszonya szempontjából –, az *amiről nem ír* Jeszenszky, amit nem tart feljegyzésre érdemesnek azokból a jelenségek-ből, amelyeket a történetírás utólag a korszak fontos jelenségeinek tekintett.

A *jobbágyszabadítás* és a vele szoros kapcsolatban álló, '48-hoz kötött társadalmi és alkotmányos átalakulás Jeszenszkynél említés nélkül maradt. Ennek oka egyrészt nemessége, amely miatt a földesúri hatalom megszűnése őt kevésbé érintette. Másrészt Szarvas mezőváros volt, amelynek lakosai saját előjáróságukon keresztül érintkeztek csak földesurukkal, ráadásul a város 1845-ben megváltotta magát az úrbéres szolgáltatások alól is. Jeszenszkynek tehát soha nem kellett megtapasztalnia a közvetlen jobbágyviszony esetleges hátrányait, s így nem élhette át a jobbágyszabadítás eseményének jelentőségét.

A század másik két összekapcsolódó nagy élménye, a tőkés *modernizáció* és az *urbanizáció* is vagy hidegen hagyta vagy idős korában nem tartotta fontosnak szólni róla. Ennek egyik oka az lehetett, hogy ezek a jelenségek (a közlekedési infrastruktúra kiépülése, az ármentesítés és a mezőgazdasági terület kiterjedése, a mezőgazdaság gépesítésének kezdetei, az információáramlás új és gyors csatornáinak megjelenése, posta, a távíró, a sajtó, a városi és házi kényelmi berendezések terjedése, a csatornázás, a közvilágítás stb.) ekkor már nem friss élmények számára, emberöltőnyi idő alatt a tapasztalat nem újként, hanem megszokott, meglevő dolgokként rögzítette. Emellett az időtájt, amikor ez a folyamat nagyobb lendületet vett, Jeszenszky már majorságokban, később tanyasi, pusztai iskolákban meglehetősen elzárt életet volt kénytelen élni. Az a tény azonban, hogy a fiatal korában látott Pest –, amely pedig magasan állt a kis alföldi mezővárosok felett – szintén nem ragadta meg, arra utal, hogy talán tényleg hiányzott belőle a fogékonyság a városi élet kellemei iránt. Az emlékezésben a nagyváros Jeszenszky számára inkább az erkölcsi veszélyek – kisebb részben persze ugyanakkor a kaland – terepe, és sokkal kevésbé az érdekes új ismeretek és benyomások forrása, fantáziát, lelket mobilizáló tényezője.

Úgyszintén teljesen hiányzik az emlékekből a *politika*, amely iránt a szerző úgy tűnik közönnyel viseltetett, vagy nem tartott említésre méltónak. A reformkori megyei tisztújításokban való részvételét

sem említi – bár erre joga lett volna –, s korlátozottan érinti csak meg ‘48 jelentősége is. Az 1849 utáni önkényuralmi rendszerről sem nyílvánít véleményt. Míg társai visszautasítják, hogy az alattvalóit látogató Ferenc József köszöntéséhez a fogadó gyermekeknek díszruhákat varrjanak, Jeszenszky vállalja a feladatot. Ennek azonban nem a lojalitás az oka, hanem a munka szeretete. A fogadáskor elmegy megnézni „művét”, a ruhákat, miközben egyetlen szót sem ejt az alattvalói közé ereszkedő uralkodóról!

11. Jeszenszky a szabadságharcról

‘48 értékelésében Jeszenszkynél is megfigyelhető a személyes élmények és az elfogadott közvélekedés megjelenítésében más emlékezőknél is kimutatható kettősség. A vonatkozó emlékeit bevezető patetikus és biblíás szavakra (párhuzamot von a magyar és a zsidó nép szenvedésével) egyáltalán nem rímelnek saját személyes ‘48-as tapasztalatai. Az ellentétet érzékelve felmerül az olvasóban: a Jeszenszky szóhasználatától elütő, általánosságban mozgó szavak talán csak a századvégi évfordulós ünneplés szónoklatainak hangulatát vetítik vissza, vagy talán a remélt helyett más irányba fordult fejlődés miatti csalódás az oka a disszonanciának?

A nagy év pozitív élményei Jeszenszkynél a nemzeti kérdéskörhöz kapcsolódnak, a társadalmi és alkotmányos átalakulás, a szabadság ügye ehhez kötötten tűnik fel a sorok közt. Evangélikus tanító bátyja szembeállította a meg nem érdemelt földi szabadságot a bűnöktől való megszabadulás vallásos fogalmával. Ezt azonban a vereség megmagyarázásának lelki kényszere is mondathatta vele: a csalódást enyhíthette, ha a vereséget a bűnök miatt elszenvedett csapásként értelmezhetette, s ennek a hazai protestáns gondolkodásban a XVI. századig visszanyúló előzményei, előképei is voltak. Jeszenszky mindezenetre saját hangulataként a baj nélkül való hazatérés megkönnyebbulését érzékelteti.

Szavaival a szabadságharcnak a tisztek és politikusok emlékeiből ismert heroikus hangulatú képét a kisember szemszögéből készült felvétellel is kiegészíthetjük. A hathetes nemzetőri szolgálat Jeszenszkynek a táborozás nehézségeit, a vonulások, az őrség mindennapjait és

egyetlen kisebb, román felkelő parasztokkal vívott ütközetet hozott. Az emlékirat megmutatja a tapasztalatlan nemzetőrségben uralkodó viszonyokat, a fegyelmi és ellátási gondokat, a harcshelyzetben kitörő pánikreakciókat, a halál tömeges látványához nem szokott ember borzadását. Jeszenszkynek nem adatott meg a valódi harc látványa és az abban való helytállás sikerélménye, innen magyarázható a lelkesedés hiánya. A kirabolt román család és a lelővöldözött román felkelők iránti szájalma kifejezésre juttatja a kisemberek közös sorsának érzetét. Legfőbb élménye azonban a veszélyből történt megmenekülése. Nemzetőri szolgálatát így keserű kalandként értékelte, az számára az otthoni környezetből való veszélyes és felesleges kimozdulást, terhet jelentette.

Hozzátehetjük még, hogy a szabadságharc Jeszenszkynek anyagi veszteséget is eredményezett. A hadsereg számára szállított fehérnemű árát csak nagy nehezen, s akkor kapta meg, amikor a bukás küszöbén álló magyar állam pénze már sokat veszített értékéből. Jeszenszky története rávilágít a szabadságharc végnapjainak hangulatára: a hivatalokban eluralkodó ideges, feszült légkörre, és a társadalomban bekövetkező bizalomvesztésre. Amikor Jeszenszky és társai az „álladalom” tartozásának kiegyenlítéséért folyamodnak, a kérvényt átvevő hivatalnok mondhatni hisztérikusan, káromkodva reagál. Az ingerült viselkedés magyarázata a katonai, kormányzati és pénzügyi csődhelyzet. A várható vereség küszöbén a hetek óta menekülésben lévő kormányzat a hadsereg zsoldját sem tudta már fizetni. Az állandó költözködés során bomlás állapotába kerültek a hivatalok, s e helyzetben a civilek néhány száz forintos követelésekkel zaklatják a minisztériumot. De érthető a napok óta éhező civilek magatartása is, akik elvégzett munkájuk béréért folyamodtak. A megkapott, inflálódó Kossuthbankókon azonban majd csak nehézségekkel fognak túladni, már a kormány székhelyén, Aradon is vonakodik azt a pék névértékén elfogadni. Ilyen áttételes formában, más tárgyú személyes emlékek kapcsán kap csak hangot a memoárban a politika.

12. Jeszenszky műveltsége és az emlékezés nyelvezete

Jeszenszkyre jellemző az élőbeszédszerű fogalmazás, szabad mondatfűzés, a néhol anekdotikus formálás, az ingadozás a függő beszéd és a párbeszédes megjelenítés között, valamint a népnyelvi szóhasználat, a szólásokkal színesített ízes népi beszéd. Ugyanennek az élőbeszédhez közelálló nyelvnek, s az emlékező iskolázatlan tollának tudható be, hogy sok helyütt megmarad a szóban kevésbé zavaró, írásban viszont néhol döcögős fogalmazás.

A tanulatlan kisnemes műveltségének korlátait mutatja az idegen szavak néhol furcsa használata. Az egyszerű emlékező törekszik a középrétegeknél bevett idegen (főként latin és német) fordulatok, valamint pl. a katonai- vagy a jogi szaknyelv használatára, de ezenközben számos naiv, olykor kedvesen hangzó pontatlanságot „vét” (rosszul címzi a tiszteket, tisztviselőket, promonádot mond promenád helyett, ambitus helyett ambit stb.). Ugyanígy jár el a nevek írásában is, az idegen eredetű nevek esetében ingadozó és fonetikus írásmódot követ (Brutkovszky – Brutkószky, Neubarth – Nájbart, Keblovsky – Klebószky stb.).

A lutheránus Jeszenszky gyakran él bibliás hangvétellel és példával, kiváltképp ha a gondviselés szerepéről van szó saját élete fordulataiban (pl. Jób megpróbáltatásai). Főleg a kézművesvilág és a még nagyjából német nyelvű Pest bemutatásakor, a légkör hangulatát öntudatlanul is érzékeltetve, de néhol másutt is használ népnyelvi alakban adott német szavakat. Olyan emlékek felidézésekor, ahol hatóságokhoz kellett fordulnia, megfogalmazásán a cselekmények ismertetésekor is átüt a „tekintetes megýéhez” intézett folyamodás hangja.

Az emlékezés mesélő nyelvezete, anekdotikus szövegformái, a kor hangulatát nagyszerűen visszaadó megfogalmazásai is hozzájárulnak ahhoz, hogy a feljegyzéseket élvezettel olvassuk.

* * *

A forrás leírása és a közlés elvei

A visszaemlékezés 1899-1900-ben született két részletben; mint Jeszenszky maga lejegyzí, az életutat áttekintő első részt, 1899 novemberében fejezte be, a kiegészítéseket tartalmazó másodikat a következő esztendőben. A családi hagyomány úgy tudja, hogy Jeszenszky Ferdinánd az emlékeket tollba mondta hasonló nevű unokájának, aki azután 1906 vagy 1908-ban, már mint III. éves joghallgató gépel(tet)te le a kéziratot. A szöveg sajátosságai azonban nem egy tanult fiatalember, hanem inkább a hat népiskolai osztályt végzett nagyapa műveltségét tükrözik. Ezért valószínű, hogy volt egy fenn nem maradt saját kezű változat, és arról készült a gépirat, csekély eltérésekkel igazodva annak nyelvi sajátosságaihoz és helyesírásához. Megerősítik ezt magának az emlékezőnek a szavai, aki az első oldalon még úgy fogalmaz, hogy „elhatározta magát a történeteket leírni”. Lehetséges, hogy ereje fogytán átengedte a tollat unokájának, s csak a mesélést folytatta.

A forrást a család őrizte. Jeszenszky Ferdinánd hat gyermekét említi meg, az emlékek lejegyzésében „hibás lábú” Béla fiától született unokája, Ferdinánd – utóbb nagybecskereki ügyvéd – volt segítségére, akinek két gyermeke játszott szerepet az emlékirat további sorsában. Leánya, aki Nagyszebenbe ment férjhez, őrizte az elkészült gépiratot. Tőle kérte el már az 1900-as évek derekán a jogász-unoka fiának, Lehelnek gyermeke, Andor, aki Szegeden volt orvos. Jeszenszky Andor adta azután az emlékezés eredeti példányát jelenlegi birtokosának, a ma Svájcban élő Jeszenszky Ivánnak, aki Lehel másik fiától, az 1985-ben elhunyt Zoltántól született.^{xviii}

Az emlékirat 164 azonos (16,5 cm x 20,5 cm-es) méretű, erősen megsárgult számozatlan álló oldalra van gépelve, az írás néhol meglehetősen elhalványodott. Az oldalak a szélesség kétszeresével számítható lapok félbehajtásával keletkeztek, amelyeknek mindkét oldalát felhasználták a gépelés során. A lapokat félbehajtva, egybefűzve könyvszerűen, kemény táblák közé kötötték. A lapokon betoldás, törlés vagy más utólagos módosítás nincsen, kivéve azt a jelet, amely a 85-86-87. oldalakon a gépelés vagy a kötés során elkövetett egyetlen hibát, sorrendcserét jelzi. (A szöveg értelme szerint ugyanis a 84. oldal után a 86., arra a 85., majd a 87. következik.)

A forrás nem tudatosan alkotott, „komponált” történeti vagy irodalmi mű; ezt szerzőtől nem is várhatjuk. Az egyetlen – lazán ugyan, de valamelyest érvényesülő – szervező elv az idő. A történetek azonban inkább az emlékezés lélektani folyamatainak megfelelő rendben kerültek rögzítésre. Az olykor ötven-hatvan év távlatából és két szakaszban visszapillantó idős emlékező gyakran összevonta, illetve felfrissülő, nekilendülő elme csapongó asszociációi borítják fel az időrendet. Jeszenszkyt olykor a téma hasonlósága, a történet távolabbi következményei vagy a szereplő személyek azonossága arra készteti, hogy időrendben nem következő, de az említettek révén kapcsolódó élményeket a korábban történetek mellett rögzítsen. A szövegek rendje tehát nem pontosan igazodik az eredeti időrendhez, de más szerkesztési elvet sem követ, s ezt a címadási gyakorlata is jól mutatja.

A szöveg két nagyobb egységből áll össze. A nagy kedvvel, részletezően széles beszéddel kezdett, címmel el nem látott első (az eredetiben 1-109. old.) „ereje fogytával” sietősen fejezte be az emlékező. E szöveget eleinte – a céhes vándorévek során történeteket – címekkel tagolta, Szarvasra történt hazatértétől kezdve azonban ez a tagolás elmarad. Az elkészült részt Jeszenszky utóbb „*Pótlások életem történetéhez*” cím alatt további – szám szerint négy – önmagában kerek történettel (111-164. old.) egészítette ki. Ez utóbbiak közül az első (egy uradalmi tisztartóval fuvarozás közben támadt vitáját ismertető rész) alcím nélkül áll a cím fölé írt I. szám alatt (111-115. old.). A számozás azonban nem folytatódik, hanem a fennmaradó három kiegészítés a következő saját alcímek alatt áll: *Még egy eset, mely a mezőtúri vásárban történt velem* (116-122. old.), *Még egy szomorú és borzasztó eset szolgálati szenvedésemről* (123-146. old.), *A 48-as szomorú élet bekövetkezéséről* (147-164. old.)

Az emlékező unokája a szöveg ele és végére két-két oldalas bevezetőt és utóhangot írt, amelyeket nem számoltunk az emlékirat terjedelmébe. Ezeket a személyes hangú emlékezéseket, amelyek kiemelik Jeszenszky Ferdinánd – ma úgy mondanánk – családközpontú gondolkodását, s leírják halálának körülményeit (az idős szervezet egy vesegyulladásal nem tudott megküzdeni), mint nem a szerzőtől származó, és érdemi kiegészítést nem tartalmazó részeket, elhagytuk.

*

A forrást igyekeztünk az eredetinek megfelelő formában, de a tényleges időrendhez igazodva közölni. Mint láttuk, a szöveg két ütemben készült. A később készült négy pótlást a kronológiának megfelelő helyekre, az első részbe illesztettük, ezek tehát az emlékezés vége helyett {} zárójelben a szöveg közben állnak. A végrehajtott cseréket jegyzetben jeleztük. A hitelesség, valamint a történetek folyamatosságának megőrzése, olvasásuk élvezhetősége érdekében, az eredeti egységeken belül további beavatkozást nem tettünk. Bizonyos helyeken tehát – ahol pl. az emlékező a meséltekkel szorosan összefüggő, de évtizedekkel későbbi eseményre ugrik – meg kellett hagynunk az időrendnek nem megfelelő szövegrendet; ilyenkor a jegyzetekben nyújtottunk eligazító adatokat.

A közreadáskor a szöveg ingadozó, néhol megértést is nehezítően következtetlen helyesírását a maihoz igazítottuk. A betűhív közlés nemcsak az olvasót terhelte volna fölöslegesen, de magáról az emlékezőről sem árulna el sokat, hiszen a gépelés (talán már a lejegyzés) során esetleg becsúsztott hibákat nem áll módunkban ellenőrizni. A korhűséghez azonban igyekeztünk ragaszkodni: megtartottuk a „c”-hang szinte végig alkalmazott cz-s írásmódját, de meghagytuk a németes és a tájnyelvi-népnyelvi szóalakokat, fordulatokat is.

A központosítás és a szövegtagolás (bekezdések helye) a forrásban teljesen rendszertelen, és sok helyen értelemzavaró módon tér el a mai kívánalmaktól. Ez azonban nem kizárólag az egyszerű, tanulatlan emlékező „hibája”, hanem sokszor az élőbeszédhez közelálló, mesélős fogalmazásából, szabad mondatfűzéséből adódik, következőképpen az emlékezőre, az emlékezés műfajára és nyelvére jellemző sajátosság, s mint ilyen, forrásértékkel bír. Ezért ebben a tekintetben csak annyit változtattunk, amennyit a szöveg értelme megkívánt, de mindenütt ragaszkodtunk az eredeti formához, ahol az a megértést még lehetővé teszi. Összességében tehát a kiejtés, a szóhasználat és a mondatfűzés sajátosságain csak értelemzavaró esetben változtattunk, s talán sikerült úgy megőriznünk a korhűséget, hogy az érthetőség követelményének is megfeleljünk.

A munka során nyújtott segítségért köszönet illeti Hermann Róbertet, Kósa Lászlót és Pajkossy Gábort.

Dobszay Tamás

ⁱ A historiográfiai fordulat irodalmát áttekinti: Fónagy Zoltán (A mindennapok története. Antropológiai perspektívák a német társadalomtörténet-írásban. In: Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. századi Magyarországon. Szerk.: Orosz István, Pölöskei Ferenc. Budapest, 1994.) és Gyáni Gábor (A mindennapi élet mint kutatási probléma. Aetas 1997.1. sz.).

ⁱⁱ Paraszti visszaemlékezések jelentek meg a Néprajzi Közleményekben (pl. 1957. 3-4. sz.), az Agrártörténeti Szemlében (pl. 1964.). Gyakran hivatkozott példa: Varga János: Öreg Gyüker József krónikája (1787-1866.). Agrártörténeti Szemle 1964. De számos vidéki folyóiratban, gyűjteményes kötetben jelentek meg továbbiak: pl. Csorba Csaba: A Fige-család feljegyzései. A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve XXI. Miskolc, 1982., Csorba Csaba: A geszti Serfőző Mihály följegyzései. Antológia a Déri Múzeum Baráti Köre fennállása 50. évfordulójára. stb.

ⁱⁱⁱ E körből gyakran hivatkozott példa Farncsics Károlyé. Az érintett délalföldi területről: Hentz Lajos: Egy mezőberényi szücsmester feljegyzései és rajzai 1833-34. A Békés megyei múzeumi kutatások eredményeiből. Tanulmányok, forrásközlemények. Békéscsaba, 1988.(Szerk. Szabó Ferenc).

^{iv} Békés Megyei Levéltár. Békés megye levéltára. Közgyűlési iratok. 1684/1846. A nemesi összeírások másolatát Kósa László bocsátotta rendelkezésünkre, amiért ezúton is köszönetet mondunk. V.ö. Implom József: Olvasókönyv Békés megye történetéhez II. 1694-1848. Békéscsaba, 1971. 214. és 390. old.

^v Herpay Gábor: Nemes családok Debrecenben. Debrecen, 1925-1927.

^{vi} Közli: Erdei Aranka: Békés megye társadalma és gazdasága 1828-ban. Gyula, 1986. 256. old.

^{vii} Orosháza története. (Szerk.: Nagy Gyula) Orosháza, 1965. 266-268.

^{viii} Scherer Ferenc: Békés vármegye társadalma 1695-1848. Gyula, 1941. 31-32. old., Implom József: Olvasókönyv Békés megye történetéhez II. 1694-1848. Békéscsaba, 1971. 216-218.. old. Erdei I.m. 42.

^{ix} A Szarvason birtokos mágnásokra lásd a forrás 90. oldalának jegyzetét és Szarvas leírását. 1828-ban az összeírás a Bolza-kastélyon kívül a Batthyány-, a Mitrovsky- és az Esterházy-családok házait, és tulajdonos megjelölése nélkül további három urasági házat említ. Erdei Aranka: I.m. Uo.

^x Maginyecz-dűlő. Hasonló helyzetű sógora Tóth-Maczonka is (Maczonka-dűlő). Nevét mindkét határrész a birtokosáról kapta a telekkönyvezés alkalmával. Lásd: *Pesty Frigyes Helynévtárából. Békés megye Pesty Frigyes helynévtárában*. Bevezette, jegyzetekkel ellátta és közzéteszi: Jankovich B. Dénes. Békéscsaba, 1983. 95. old.

^{xi} Az emlékiratban említett Békés megyei birtokosok és leszármazottaik A Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája. 2. köt. Gazdacímtárában. (Budapest, 1897.) 324-329. old. (Békéscsabán: 8. Beliczay István, 68.

Szucsu Mózes, 70. Urszinyi Dezső, 69. Trautmannsdorf Nándor, Nagyszénáson: 22., 23., 24., 25. számok alatt a Károlyi grófi család három tagja is szerepel, Kondoroson: Schwartz Dávid a 30., Füzesgyarmaton: Schwartz Jakab és Ferenc 96. és 22. sz. alatt. V.ö. még: Haan Lajos: Békés-csaba. Békéscsaba, 1991. 46-56. old.

^{xii} Eperjessy Géza: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon 1686-1848. Budapest, 1967. 73-74., 81-83., 86. Mérei Gyula: A magyar céhrendszer 1848 előtt. Századok, 1948. 72. old. Szabó Ferenc (szerk.): Gyomai tanulmányok. Gyoma, 1977. 80. old. Karácsonyi János: Békésvármegye története I. 447. old.

^{xiii} Maday Pál: Szarvas története. Budapest, 1962. 75-77. old. Implom József: I. m. 240-241. old. Szabó Ferenc: I. m. (Gyomai tanulmányok ...) Idézett helyén.

^{xiv} I. m. (Mezőtúr város története ...) 93. old., Palugyai Imre: Békés-Csanád és Honth Vármegyék leírása. Pest, 1855. 108. Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Debresin ... im Jahre 1853. 69. és 77. old. Gaál Jenő: Békés megye. MTA- Budapest, 1892. (Klly. a Nemzetgazdasági Szemle 1892. június havi füzetéből.) 27-28. old.

^{xv} Eperjessy: I. m. 75-77. Bodoki Fodor Zoltán – Bodoki Fodor Zsigmond: Mezőtúr város története 896-1944. I. Mezőtúr, 1978. 79-80. old.

^{xvi} A nehézségekkel nem állott egyedül: talán éppen az általa említett „Mázor barátja” az a Mázor János, aki Szarvason szintén boltot nyitott. Az ő példája mutatja, hogy a nehézségek ellenére sem volt lehetetlen az iparosegyszisztencia konszolidációja, hiszen Mázor fenntartotta iparát sőt 1884-ben ő lesz az ipartestület egyik lelke, a szintén említett Opanszky vargával együtt szervezik az 1884. évi szarvasi iparkiallítást. Maday: I. m. 80. old. Neumann Jenő: Szarvas nagyközség története. Szarvas, 1922. 187.

^{xvii} Zöldy Pál: A laikus néptanítói intézmény. Adalék a délföldi paraszttársadalom történetéhez. Ethnographia 1969. A szarvasi tanyasi iskolahálózat kiépülésére: Neumann: I. m. 275. és 282. old.

^{xviii} A Jeszenszky családnak az emlékezést őrző tagjai (kövér betűvel szedve).

	– Juczi
	– Karolin
Jeszenszky Ferdinánd	– Ferdinánd
	(leányai: Éva és Mária)
	– Béla – Ferdinánd { – Lehel – Andor
	– Zoltán – Iván (jelenl.)
	– Milka
	– János

ALTERRA
Svájci-Magyar Kiadó Kft.
Andrássy út 10., H - 1061 Budapest
Tel./Fax: (36-1) 353 2176
e-mail cím: alterra@hu.inter.net - www.alterra-publishing.hu